ERASMUS

DESPRE RĂZBOI

ȘI PACE

PENTRU CEI CARE NU L-AU ÎNCERCAT RĂZBOIUL ESTE PLĂCUT

II346.278

Incitatus

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
II 346. 278

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

43

ERASMUS DIN ROTTERDAM

278443

Despre război și pace

034941
B.C.U. - IASI

Incitatus

București, 2001

ALE

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Traducere și note de Iorgu Stoian

Redactor: Nicolae Năstase
Tehnoredactare: Diana Șerban
Coperta: Ion Năstase

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

01. APR. 2002

NOTA TRADUCĂTORULUI

Deși opera lui Erasmus referitoare la problemele păcii este foarte vastă și variată, ne-am mărginit la a reda în românește numai cele mai caracteristice pagini din *Dulce bellum inexpertis, Querela pacis* și două *colocvii.*

Pentru *Dulce bellum inexpertis* ne-am putut folosi, la redactarea definitivă, de Erasme, *Dulce bellum inexpertis,* texte édité et traduit par Yvonne Remy et René Dunil – Marquebreucq, Bruxelles, Collection Latomus, vol. VIII, 1953, care – după propria mărturisire a autorilor – nu face altceva decât să reproducă, în general, excelenta ediție din *Opera omnia,* publicată la Leyden, de Clericus, între 1703 și 1706, t. II, col. 951 B până la 970 E. Pentru *Querela pacis* a trebuit să ne mulțumim cu *editio princeps – Desiderii Erasmi Roterodami Querela Pacis undique genium ejectae profligataeque cum quibusdam aliis, quorum Catalogum proxima reperies pagella.* Apud incyclam Germaniae Basileam. Basileae apud Ioanem Frobenium, 1517, Mense decembre. In 4°.

În sfârșit, pentru cele două *colloquia* ne-am folosit de *Desiderii Erasmi Roterodami Colloquia familiaria et encomium moriae,* editionis sterotypae C. Tauhnitanae nova impressio, vol. I, 1872, pp. 184-190 și vol. II, 1874, pp. 85-90.

Am avut de asemenea sub ochi, mai ales pentru împărțirea în capitole: pentru *Dulce bellum inexpertis, Des. Erasmi Roterodami Enchiridion militis cristiani saluberrimis praeceptis refertum cum auctoris commentatione in proverbium Dulce bellum inexpertis,* recensuit F. A. H., Halae, Impensis Orphanodochii, anno MDCCXXIV; iar pentru *Querela pacis,* M-me. Elise Constantinescu-Bagdat, *La Querela Pacis,* Paris, 1924.

Menționăm, în sfârșit, că subtitlurile aparțin traducătorului.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PENTRU CEI CARE NU L-AU ÎNCERCAT –
RĂZBOIUL ESTE PLĂCUT

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Nu înțelegi lucrurile dacă nu le-ai încercat. I. Există o zicătoare, pe cât de aleasă, pe atât de des citată de mulți autori în scrierile lor: γλυκύς ἀπείεω πδλεμος adică – pentru cel ce nu l-a încercat, războiul este plăcut. Aceeași idee Vegetius[1] o redă așa, în lucrarea sa *Despre arta militară*, cartea a III-a, cap. 14: să nu ai prea multă încredere, dacă un recrut dorește să se bată; căci, pentru cei care n-au încercat-o, lupta este plăcută. Se citează din Pindar[2] – γλυκὺ ἐστι τ όλεμος ἀπείρασιν ἐμπεῖρων δέτις ταρβεὶ προσιόν ανιν καρδίᾳ περισόῳς, adică războiul este plăcut pentru cei care nu l-au încercat; oricine l-a încercat însă se teme peste măsură, de cum se apropie de el.

Sunt, într-adevăr, printre lucrurile omenești, unele pe care, oricâtă primejdie și nenorociri ar aduce, nu le înțelegi cum trebuie, dacă nu le-ai încercat pe propria-ți piele. Astfel, *pentru cei care n-au încercat-o, este plăcută cultivarea unui prieten puternic. Cel care a încercat-o fuge însă de ea*[3]. De asemenea, pare frumos și plin de strălucire să te învârți printre nobilii de la curte sau să fii prins în treburile regilor. Bătrânii însă, care cunosc prea bine, din experiență, toate acestea, se țin bucuros departe de o astfel de fericire. Este dulce – se pare – a iubi fetele tinere: dar numai pentru aceia care încă n-au simțit cât de amară este iubirea.

În aceeași măsură se poate aplica această constatare la orice îndeletnicire legată de multe primejdii și nenorociri, de care altfel nimeni, dacă nu este tânăr și fără experiența vieții, n-ar vrea să se apuce. De aceea Aristotel, în *Retorica* sa[4], căutând să explice pentru ce tinerețea este mai îndrăzneață, bătrânețea, din contră, mai șovăielnică, arată că tocmai lipsa de experiență le dă încredere tinerilor, pe când experiența multor nenorociri le dă bătrânilor teamă și șovăială.

Oamenii și războiul. II. Dar dacă, printre lucrurile omenești, există vreunul de care trebuie să ne apropiem cu șovăială, mai mult, de care trebuie să fugim cu orice chip, blestemându-l și respingându-l cu oroare, acela este, fără îndoială, războiul, decât care nu există nimic mai nelegiuit, mai dezastruos, mai plin de primejdii și cu urmări mai durabile, mai monstruos și mai total nedemn de om, ca să nu spun de creștin.

Și totuși este surprinzător cât de fără rost, cât de nesăbuit și din te miri ce pricină se pornește astăzi, aproape pretutindeni, un război, dar mai ales cât de sălbatic și de barbar este el dus, nu numai de păgâni, ci și de creștini, nu numai de profani, dar și de preoți și episcopi, nu numai de tineri și de oameni fără experiență, ci și de bătrâni mult încercați, nu numai de oamenii de rând, schimbători din fire, dar mai ales de principi, a căror datorie este tocmai de a potoli, cu înțelepciunea și rațiunea lor, pornirile nesăbuite ale mulțimii celei proaste. Nu lipsesc nici juriști și teologi care să atâțe la aceste îngrozitoare nelegiuiri și să le stropească, cum s-ar spune, cu apă rece[5].

Din această cauză, războiul este astăzi un lucru atât de acceptat, încât oamenii se miră că mai există și din aceia cărora el nu le place, iar aprobarea lui merge până acolo, încât este socotită un sacrilegiu, aș spune chiar o erezie, dezaprobarea lucrului nu numai celui mai nelegiuit, dar și celui mai dezastruos dintre toate.

Dar cu cât mai pe drept este a ne întreba cu uimire: ce geniu rău, ce boală, ce furie, ce nesăbuință a putut strecura în sufletul omului o pornire atât de sălbatică, pentru ca acea ființă pe care natura a produs-o pentru pace și voie bună, singura căreia i-a dat viață pentru binele tuturor, să se năpustească, cu o nebunie atât de animalică și cu un vacarm atât de nebunesc, pe calea unei distrugeri reciproce?

Lucrul va apărea și mai uimitor, dacă vom lăsa la o parte părerile recunoscute de toată lumea și vom scruta esența și natura însele ale lucrurilor, cercetând separat, fie și sumar, dar cu ochiul filosofului, pe de o parte chipul omului, pe de altă parte, adevărata față a războiului.

Chipul omului... III. De la bun început, așadar, dacă privește cineva numai ținuta și forma corpului omenesc, nu-și dă oare imediat seama că natura sau, mai degrabă Dumnezeu, a dat naștere acestei ființe nu pentru război, ci pentru prietenie; nu pentru a distruge, ci pentru a păstra; nu pentru a face rău, ci pentru a face bine?

Căci pe fiecare din celelalte viețuitoare le-a prevăzut cu arme proprii. Furia taurilor a înarmat-o cu coarne, mânia leilor cu gheare; mistreților le-a dat colți înfiorători; pe elefanți i-a protejat nu numai cu piele tare și masivitate, dar și cu trompă; pe crocodil l-a apărat cu o piele de solzi; delfinilor le-a dat drept arme aripi; pe porcul țepos l-a prevăzut cu țepi; pe calcan cu ace; cocoșilor le-a dat pinteni. Pe unele viețuitoare le-a apărat cu solzi, pe altele cu o piele corespunzătoare, pe altele, în sfârșit, cu carapace.

Sunt și viețuitoare cărora natura le-a dat, pentru apărare, iuțeala, ca de pildă porumbeilor. Sunt, dimpotrivă, altele, cărora le-a acordat

drept armă veninul. Unora le-a dat, pe deasupra, o înfățișare hidoasă și sălbatică, ochi înfiorători și glas înspăimântător, ba a mai sădit și fuga instinctivă de ele.

Numai pe om natura l-a făcut gol, slab, plăpând, neînarmat, cu carnea foarte delicată, cu pielea netedă. Nimic, până la membre chiar, care să poată părea că i-a fost dat pentru luptă sau pentru violență. Aceasta ca să nu mai spun că, în timp ce toate celelalte viețuitoare, de cum s-au născut, pot să-și apere singure viața, numai omul apare pe lume astfel dotat, încât multă vreme depinde cu totul de ajutorul altuia. Nu știe nici să vorbească, nici să meargă, nici să-și agonisească hrana, nefăcând altceva decât să implore, prin țipete, ajutor.

Se poate spune deci că singură această ființă s-a născut numai pentru prietenie, care merge mână în mână cu serviciile reciproce și este legată, în cel mai înalt grad, de ele.

Natura a voit apoi ca omul să datoreze binefacerile vieții nu atât sieși, cât bunăvoinței altora, pentru ca să înțeleagă, fără îndoială, că este făcut pentru concordie și prietenie. De aceea nu i-a dat o înfățișare hidoasă și înspăimântătoare, ca celorlalte viețuitoare, ci blândă și senină, purtând pe ea semnele iubirii și ale afecțiunii. I-a dat apoi ochi prietenoși și în ei reflexele sufletului. I-a dat cuprinderea brațelor pentru îmbrățișare. I-a dat simțul sărutului, grație căruia, în timp ce se unesc corpurile, să se unească și sufletele. Numai lui i-a acordat râsul, dovadă a voioșiei. Numai lui i-a dăruit lacrimile, simbol al îndurării și milei. În sfârșit, chiar vocea i-a dat-o, nu amenințătoare și înspăimântătoare, ca fiarelor, ci prietenoasă și blândă.

IV. Dar, nemulțumindu-se cu atât, natura i-a acordat numai omului folosința vorbirii și a rațiunii, ceea ce, fără îndoială, contribuie cel mai mult la crearea și întreținerea dispoziției de a nu se rezolva absolut nimic între oameni prin forță. I-a sădit ura de singurătate și dragostea de viața în comun. I-a implantat adânc germenii afecțiunii. A făcut deci în așa fel, ca lucrul cel mai folositor să fie și cel mai plăcut.

Căci ce este mai plăcut decât un prieten? După cum, ce este, de asemenea, mai necesar? De aceea, chiar dacă ar fi întru totul cu putință să se ducă convenabil o viață fără legături reciproce, totuși nimic n-ar putea să pară plăcut, fără un tovarăș. Se înțelege, în afară de cazul că cineva și-a pierdut cu totul calitatea de om și a decăzut în rândul fiarelor.

Pe deasupra, natura i-a dat omului înclinarea spre artele liberale[6] și pasiunea cunoașterii, ceea ce nu numai că dezbară, mai mult ca orice, firea omului de orice sălbăticie, dar are o putere deosebită în crearea legăturilor de prietenie. Căci nici înrudirea, nici rudenia de sânge

nu leagă sufletele în lanțurile prieteniei mai strâns și mai puternic decât comunitatea de studii liberale.

Pe lângă aceasta, natura a împărțit între oameni, cu o varietate demnă de admirat, darurile – și sufletești și trupești –, în așa fel ca fiecare să găsească la altul ceea ce să-i placă și să admire pentru calitatea sa, sau să cultive și să aprecieze pentru utilitatea și necesitatea sa.

În sfârșit, natura i-a dat omului scânteia rațiunii divine pentru ca, fără perspectiva numaidecât a unei răsplăți, să-și găsească totuși o plăcere în a câștiga dreptul la recunoștința tuturor. Căci, în primul rând, acest lucru este propriu și firesc lui Dumnezeu, anume de a împărtăși pe toți din binefacerile sale. De altfel, ce înseamnă plăcerea, nu de rând, pe care o simțim în suflet, ori de câte ori ne dăm seama că cineva a fost salvat cu ajutorul nostru? Și tocmai de aceea un om este drag altui om, adică pentru că este legat mereu de el, prin vreo binefacere deosebită.

De aceea Dumnezeu a creat pe om, în această lume, ca pe o imagine a sa, anume ca acesta, asemenea unei divinități pământene, să aibă grijă de bunăstarea tuturor. Acest lucru îl simt până și animalele, deoarece le vedem nu numai pe cele pașnice, dar și panterele și leii, precum și fiare mai sălbatice decât acestea, recurgând, în caz de mari primejdii, la ajutorul omului. El este deci, pentru toți, ultimul azil, el este cel mai sfânt altar pentru toate, el este ancora sacră pentru oricine.

Am schițat, pe cât am putut, chipul omului.

...Imaginea războiului. V. Să redăm acum, dacă este îngăduit, în opoziție cu acesta, imaginea războiului.

Ei bine, închipuie-ți că vezi hoarde barbare, înspăimântătoare numai prin înfățișarea și sunetul glasului lor; linii de bătaie înarmate, aliniate de o parte și de alta; zgomotul înfiorător al armelor, însoțit de scânteierea lor; vacarmul îngrozitor al unei atât de mari mulțimi, ochi amenințători, cornuri cavernoase, cântecul înspăimântător al trompetei, tunetele bombardelor[7], nu mai puțin dătătoare de groază decât cele adevărate; apoi, mai funeste încă, răcnetul nebunesc, atacul sălbatic, măcelul atroce, soarta crudă, și a celor care sunt doborâți, și a celor care doboară, grămezi de cadavre, câmpuri scăldate în sânge, râuri pătate de sânge omenesc.

Ba, nu o dată, se întâmplă ca fratele să se năpustească asupra fratelui, ruda asupra rudei, prietenul asupra prietenului și, în dezlănțuirea nebuniei colective, cineva să vâre sabia în măruntaiele aceluia de care n-a fost atins nicicând, nici măcar cu vorba.

În sfârșit, atâtea rele poartă în sine această tragedie, încât sufletul omenesc fuge îngrozit până și de amintirea ei. Aceasta, ca să nu mai

pomenesc acele nenorociri, banale şi neînsemnate faţă de acestea – semănături călcate pretutindeni în picioare, ferme arse, sate incendiate, turme răpite, fete necinstite, bătrâni duşi în captivitate, sanctuare jefuite, peste tot numai banditisme, prădăciuni, violenţe – şi să trec sub tăcere acele urmări obişnuite, chiar ale celui mai fericit şi drept război – poporul sărăcit, fruntaşii împovăraţi, atâţia bătrâni rămaşi singuri şi mult mai distruşi de măcelărirea copiilor lor decât dacă, o dată cu viaţa, duşmanul le-ar fi luat conştiinţa nenorocirii, atâtea bătrâne jefuite şi suprimate astfel mai crud decât prin sabie, atâtea soţii văduve, atâţia copii orfani, atâtea case îndoliate, atâţia bogaţi reduşi la sărăcie.

Căci ce rost mai are să vorbim despre coruperea moravurilor, când toată lumea ştie că întreaga pervertire a vieţii îşi are originea în război? De aici provine disprețul datoriei; de aici, nepăsarea faţă de legi; de aici, pornirea sufletească spre crime oricât de îndrăzneţe; din acest izvor, gloata imensă a bandiţilor, a borfaşilor, a profanatorilor, a asasinilor.

Şi, ceea ce este mai grav, această molimă, atât de pustiitoare, nu se poate menţine în limitele sale, ci, apărută într-un colţ oarecare, pătrunde, ca pecinginea, nu numai în ţinuturile vecine, dar le atrage, în vălmăşagul şi răsturnarea generală a lucrurilor – fie din calcule comerciale, fie din obligaţii de rudenie sau izvorând din tratate – chiar şi pe cele îndepărtate. Mai mult, din război se naşte război, dintr-unul simulat ia naştere unul adevărat, dintr-unul neînsemnat unul foarte mare, şi nu rareori se întâmplă, în aceste cazuri, ceea ce ni s-a transmis în povestirile despre monstrul din Lerna[8].

VI. Tocmai din această cauză, după părerea mea, vechii poeţi, scrutând, cu foarte mare pătrundere, esenţa şi natura lucrurilor şi înfăţişându-ni-le în imagini foarte potrivite, ne spun că războiul este trimis de zeii infernului, şi anume prin intermediul furiilor[9], mai mult, că nu orice furie este în stare să aducă la îndeplinire o astfel de treabă. Dintre ele este aleasă cea mai nefastă, *care are o mie de nume, o mie de moduri de a face rău*. Înarmată cu vipere fără număr, ea cântă dintr-un bucium infernal. Pan[10] umple totul cu vacarmul său delirant. Bellona[11] agită biciul nebuniei. Nebunia nelegiuită, o dată rupte toate verigile lanţurilor, îşi ia zborul, răspândind groază cu faţa sa plină de sânge.

Acest fapt n-a scăpat atenţiei gramaticilor. De aceea, unii pretind că războiul a fost numit aşa κατ ἀντίφρασιν*, ca unul care nu are nimic, nici bun, nici frumos, şi că războiul este tot atât de frumos, pe cât sunt furiile Eumenide[12]. Alţii preferă ca el să fie dedus de la fiară[13], deoarece

* κατ ἀντίφρασιν – *prin antifrază*, v. notele 12 şi 13.

ține de natura fiarelor, nu a oamenilor, angajarea într-o distrugere reciprocă. Dar a da lupta cu arme ni se pare mai mult decât animalic, mai mult decât bestial.

Căci cea mai mare parte a vietuitoarelor lipsite de rațiune trăiesc, fiecare în felul lor, în armonie și în mod organizat, atacă în turmă, se apără prin ajutorare reciprocă. Nici chiar fiarele nu sunt toate agresive – căci sunt între ele și inofensive, ca cerbii și iepurii –, ci numai cele mai sălbatice dintre toate, ca leii, lupii, tigrii.

Totuși, nici acestea nu se luptă între ele ca noi. Câinele nu mănâncă nicicând carne de câine, leii nu se luptă între ei. Între balaur și balaur există pace. Între animalele veninoase este bună înțelegere. Pentru om însă, nici o fiară nu este mai periculoasă decât omul*.

De asemenea, animalele, când se luptă, se luptă cu arme naturale, numai noi ne luptăm cu arme născocite, împotriva naturii, printr-o artă drăcească și, deși oameni, suntem instruiți în vederea nimicirii oamenilor.

Apoi, ele nu atacă din te miri ce pricină, ci fie când foamea le aduce în stare de nebunie, fie când se simt atacate sau se tem pentru odraslele lor. Pe când noi, Dumnezeule nemuritor, pentru ce pricini neînsemnate dezlănțuim tragediile îngrozitoare ale războaielor! Pentru niște titluri lipsite cu totul de conținut, pentru vreo supărare copilărească, pentru vreo femeiușcă[14], pentru pricini cu mult mai ridicole chiar decât acestea.

Pentru astfel de lucruri, între fiare se duce război în doi și, încă, foarte scurt. Și, oricât de crâncenă este lupta, odată ce una sau alta este rănită, lupta încetează. Când s-a auzit, ceea ce adesea fac oamenii, ca o sută de mii de fiare să fi căzut într-o măcelărire reciprocă?

Unde mai pui că, dacă oricăror fiare le este firească neînțelegerea cu unele de specie diferită, ele au în schimb altele, cu care leagă o prietenie sinceră și trainică. Numai între om și om, fără deosebire, este o luptă continuă și nu există nici un legământ destul de trainic între oameni și oameni. Până într-atât ceea ce s-a abătut de la natura sa degenerează într-o specie mai rea decât dacă natura ar fi sădit răutatea!

VII. Vrei să știi ce lucru sălbatic, ce lucru hidos și nedemn de om este războiul? Ai văzut vreodată un leu angajat în luptă cu un urs? Ce guri căscate, ce răcnete, ce urlete, ce cruzime, ce sfâșiere! Îngrozitor, chiar pentru acela care privește de departe, în siguranță.

---

* Formulare ce vestește cunoscutul „homo homini lupus" al lui Hobbes. Sensul acestei propoziții la Erasmus este însă altul, poate mai apropiat de concepția lui Rousseau, pentru care omul este bun de la natură, dar este corupt de societate.

Dar cu cât mai hidos şi mai monstruos spectacol este de a vedea pe un om, încărcat de atâtea arme şi armuri, angajându-se în luptă cu un alt om! Mă rog, cine i-ar crede oameni, dacă obişnuinţa cu răul n-ar fi şters orice uimire? Ochii le sunt injectaţi, faţa palidă, mersul le trădează furia, glasul le este răguşit, strigătul de nebuni, de sus până jos sunt în zale, armele se ciocnesc, bombardele fulgeră. Ar fi o faptă mai blândă, dacă un om ar sfâşia pe alt om pentru hrană, dacă i-ar suge sângele, cu toate că s-a ajuns şi până acolo de către unii: să facă adică, din ură, ceea ce folosul sau nevoia ar face oarecum scuzabil.

Acum însă se face acelaşi lucru cu mai multă cruzime, cu ajutorul armelor îmbibate în otravă, cu ajutorul maşinilor infernale. Nicăieri, nici urmă de om.

Prosopopeea naturii. VIII. Sau crezi că însăşi natura va mai recunoaşte aici ceea ce a creat? Iar dacă cineva îi va atrage atenţia asupra acestui lucru, oare nu pe drept se va mira ea de această nelegiuire, vorbind cam aşa: „Ce spectacol nou văd? Ce infern a dat la iveală acest monstru? Sunt unii care mă numesc meşteră, pe motivul că, într-o atât de imensă masă de lucruri, am creat şi unele animale veninoase, cu toate că şi acestea pot fi făcute folositoare omului. Voi fi creat şi alte câteva vieţuitoare puţin blânde, cu toate că nici o fiară nu este atât de sălbatică, încât să nu poată fi, cu dibăcie şi blândeţe, domesticită. Prin îngrijirea omului se domesticesc leii, se îmblânzesc şerpii, urşii devin folositori.

Dar atunci, care este acea fiinţă, mai mult decât meşteră, care ne-a dăruit această nouă fiară, pacoste a întregului univers? Eu l-am creat pe om ca pe singura fiinţă cu totul blândă şi plină de afecţiune, prietenoasă şi prevenitoare. Ce s-a întâmplat de a degenerat într-o astfel de fiară? Nu recunosc nimic din omul pe care l-am creat. Ce geniu rău mi-a pervertit opera? Ce vrăjitoare i-a răpit prin vrăji sufletul de om şi i-a insuflat suflet de fiară? Ce Circe[15] i-a schimbat forma originară?

Aş vrea ca nefericitul să se privească în oglindă. Dar ce să vadă ochii, când lipseşte sufletul? Totuşi, priveşte-te, dacă poţi, războinic înfuriat, dacă ţi se întâmplă cumva să-ţi vii în fire! De unde ai creasta ameninţătoare din creştetul capului? De unde casca scânteietoare, de unde coarnele de fier, de unde mânecarele de pin, de unde zalele, de unde dinţii de bronz, de unde platoşa, de unde armele ucigătoare? De unde vocea mai sălbatică decât a unei fiare? De unde această înfăţişare peste măsură de bestială? De unde trăsnetul şi fulgerul, mai înspăimântătoare şi mai vătămătoare decât însuşi fulgerul lui Jupiter[16]?

Eu te-am plăsmuit, cândva, ca pe o fiinţă divină. Ce ţi-a venit în minte, ca să te transformi tu însuţi într-o fiară atât de sălbatică, încât nici o

fiară n-ar mai fi fiară, dacă s-ar compara cu omul?" Acestea și foarte multe altele asemănătoare ar putea spune acea creatoare a lucrurilor care este natura.

Nebunia războiului și etapele sale. IX. Așadar, din moment ce omul a fost creat așa cum s-a arătat, din moment ce războiul este o realitate de felul aceleia pe care o simțim adesea, nu mică este mirarea ce zeu, ce boală sau ce nenorocire a făcut să apară, pentru prima dată, în sufletul omenesc, ideea de a vârî fierul ucigător în măruntaiele unui alt om. Pentru că la o astfel de nebunie trebuie să se fi ajuns în multe etape.

Nimeni, într-adevăr, așa cum spune poetul satiric[17], *n-a fost foarte nerușinat dintr-odată.* Iar cele mai mari rele se strecoară totdeauna în viața oamenilor pe furiș și sub forma binelui.

Într-adevăr, odinioară, pe când vechii oameni primitivi își duceau viața în păduri, goi, fără ziduri de apărare și fără acoperământ, s-a întâmplat, uneori, ca ei să fie atacați de fiare și jivine. Cu acestea deci a angajat omul mai întâi război, iar bărbat brav – și deci conducător – era socotit acela care scăpase neamul omenesc de atacul fiarelor. Ba chiar părea și foarte drept a sugruma niște ființe care sugrumau, a ucide niște ființe care ucideau, mai ales că ele se năpusteau asupra noastră de la sine, neprovocate de nici o vătămare.

Deoarece acest lucru era socotit demn de cea mai mare laudă – căci pentru aceasta Hercule[18] a fost făcut zeu – tinerimea inimoasă a început să vâneze frecvent fiare și să expună pielea lor ca trofeu[19]. Apoi, nemulțumindu-se să le sugrume, s-au apărat, cu pieile lor, împotriva asprimii iernii. Acestea erau primele omoruri, acestea erau primele prăzi.

X. Mergând după aceea mai departe, oamenii au îndrăznit să facă un lucru pe care Pythagoras[20] l-a socotit profund nelegiuit, iar nouă ar putea să ni se pară monstruos dacă nu s-ar opune obișnuința, care are, pretutindeni, o putere așa de mare: anume, ca la unele popoare, să fie socotit legiuit ca părintele împovărat de ani să fie doborât de lovituri și aruncat într-un șanț, luându-se astfel viața aceluia grație căruia se căpătase darul vieții, să fie socotită apoi drept ceva sfânt înfruptarea din carnea rudelor dragi și să se ia drept ceva frumos ca o fată să se prostitueze public în templul Venerei[21]; și multe alte practici mai absurde decât acestea, de care oricine, numai dacă i le-ar înfățișa cineva, s-ar îngrozi. Ceea ce înseamnă că nimic nu este prea criminal, nimic prea îngrozitor, care să nu fie aprobat, dacă are girul obișnuinței.

Pe scurt, ce crimă n-au îndrăznit să săvârșească oamenii? Nu s-au dat în lături să se hrănească cu cadavrele fiarelor ucise, să sfâșie cu dinții carnea neînsuflețită, să soarbă sânge, să sugă puroi, *și să așeze* – cum

spune Ovidius[22] – *măruntaie în măruntaie*. Această ispravă, deşi poate părea firilor mai blânde monstruoasă, au confinţit-o uzul şi interesul.

S-a găsit chiar o desfătare rafinată în înfăţişarea unui cadavru. Cărnurile au fost aşezate în sicrie şi conservate în mirodenii. S-a pus pe o inscripţie: „Aci se află aşezat un mistreţ. Aci a fost înmormântat un urs"[23]. O, plăceri morbide!

S-a mers chiar mai departe. De la fiarele vătămătoare s-a trecut la animalele inofensive. Oamenii s-au năpustit, fără deosebire, asupra oilor, *animal lipsit de viclenie şi şiretenie*[24], s-au năpustit asupra iepurelui, fără vreun alt motiv decât acela că el este bun de mâncat. Nu s-au abţinut nici de la boul domestic, care, cu sudoarea sa, le hrănise multă vreme familiile nerecunoscătoare. N-a fost cruţată nici un fel de pasăre, nici un fel de peşte, şi până acolo a mers tirania beregăţii, încât nicăieri vreun animal nu este în siguranţă de cruzimea omului. Mai mult, obişnuinţa a dus până şi la convingerea că nu este vorba de cruzime împotriva vreunei specii de vieţuitoare, dacă ne abţinem de la uciderea omului. Este însă poate în puterea noastră ca să nu acceptăm viciile, ca marea; dar ca să le prescriem o limită o dată ce le-am acceptat, aceasta nu mai e în puterea nimănuia dintre noi. Oricare dintre ele, odată primite, nu mai sunt conduse de voinţa noastră, ci sunt duse de propriul impuls.

XI. După ce s-a exercitat pentru măcel prin această ucenicie, mânia l-a împins pe om să atace, cu ciomagul sau cu piatra, ori cu pumnul, pe un alt om. Deoarece atunci lupta se dădea numai cu aceste arme, socot că, încă din uciderea animalelor, oamenii învăţaseră că şi omul poate fi doborât cu o foarte mică sforţare.

Această cruzime s-a mărginit însă, multă vreme, numai la lupte în doi. O dată cu căderea unuia dintre ei, războiul lua sfârşit. Uneori căzdeau amândoi, de altfel tot atât de nedemn de viaţă şi unul şi celălalt.

Pentru aceasta omul avea chiar oarecare aparenţă de dreptate: aceea de a fi suprimat pe un duşman. Ba chiar s-a început a se socoti un merit, dacă cineva a ucis pe vreun om nebun şi periculos, cum se zice că a fost Cacus sau Busyris, şi a scăpat lumea de astfel de monştri, deoarece vedem că, între meritele lui Hercules[25], există şi aceste titluri de glorie.

Apoi lupta s-a dus de mai mulţi, după legăturile fie de rudenie, fie de vecinătate, fie de prietenie ale fiecăruia. Şi ceea ce este socotit acum jaf, atunci era socotit război. Războiul se purta, şi atunci, tot cu pietre şi cu pari arşi la capăt. Un râuleţ ieşit în cale, o stâncă sau orice alt obstacol de acest fel curmau luptele.

Cu timpul însă, o dată cu creșterea prin obișnuință a sălbăticiei, o dată cu apariția urii, o dată cu aprinderea tot mai mare a ambiției, oamenii își înarmează nebunia cu produse ale spiritului lor. Se născocesc tot felul de arme de apărare, cu care oamenii să se protejeze, se născocesc tot felul de arme de atac, cu care să nimicească dușmanul. Tot mai mult, ciocnirile au început să aibă loc, pretutindeni, în grupuri mai numeroase și între oameni înarmați.

Nici această nebunie evidentă n-a fost lipsită de cuvenita cinstire. Au numit-o război și au voit să fie socotit ca o virtute, dacă cineva respingea, cu primejdia capului său, atacul dușmanilor, năpustiți asupra copiilor, asupra soției, asupra turmei, asupra locuinței sale.

Și astfel, încetul cu încetul, o dată cu civilizația crescând și răutatea, au început să-și declare război orașul orașului, ținutul ținutului, regatul regatului.

Războiul de altădată și războiul modern. XII. Cu toate acestea, într-o acțiune atât de crudă prin ea însăși, mai rămăseseră urme ale vechii omenii. Se cereau mai întâi, satisfacții printr-un fețial[26], erau luați ca martori zeii, iar înainte de luptă avea loc o mică hărțuială. Războiul însuși se purta cu arme obișnuite și cu bravură, nu cu șiretlicuri. Nu era permis a lovi pe dușman decât la un anumit semnal, după cum nu era îngăduit a mai lupta după ce generalul a sunat retragerea. În sfârșit, era vorba mai mult de o întrecere pentru bravură și glorie, decât de dorința de a ucide. De asemenea, nu se punea mâna pe arme decât împotriva celor dinafară, pe care, tocmai de aceea, îi numeau, ca pe niște musafiri, străinii[27].

În felul acesta, s-au născut stăpânirile, dintre care n-a existat vreodată vreuna la vreun popor, care să nu se fi creat cu mult sânge omenesc.

Au urmat apoi șiruri nesfârșite de războaie, în care, rând pe rând, unul alunga pe altul de la putere, punând el mâna pe ea. După aceea, când chiar și stăpânirile au ajuns în mâna celor mai ticăloși oameni, s-au luat armele, după bunul plac, împotriva oricui, și nu răufăcătorii, ci cei cu stare au început să fie cel mai mult expuși primejdiilor războiului, iar scopul luptei nu mai era lauda, ci câștigul murdar sau chiar ceva mai mârșav decât acesta.

Și nu mă îndoiesc că acest lucru l-a avut în vedere cunoscutul înțelept Pythagoras[28], când învățământul său filosofic interzice mulțimii ignorante a oamenilor uciderea animalelor. El își dădea seama că acela care, neprovocat de nici o jignire, se obișnuiește să verse sânge de animal nevinovat, nu va sta la îndoială, împins de mânie și provocat de vreo jignire, să ucidă și un om.

Războiul – o omucidere colectivă. XIII. În definitiv, ce altceva este războiul decât o omucidere colectivă a multora și un banditism, cu atât mai criminal, cu cât se întinde mai mult?

Dar acestea sunt luate în râs, ca niște aiurări de pedanți, de către obezii potentați ai timpului nostru, care în afară de chip n-au nimic omenesc, cu toate că ei înșiși se socotesc, firește, zei. Și totuși, de la aceste începuturi, vedem că s-a ajuns la o astfel de nebunie, încât toată viața nu se mai face nimic altceva. Războaiele se țin lanț; se luptă națiune cu națiune, regat cu regat, oraș cu oraș, principe cu principe, popor cu popor și – ceea ce înșiși păgânii declară o nelegiuire – rudă cu rudă, neam cu neam, frate cu frate, fiu cu tată, în sfârșit – ceea ce socotesc, firește, mai groaznic decât toate acestea, creștin cu om, ba chiar – sunt silit să adaug –, ceea ce este cel mai groaznic lucru – creștin cu creștin.

Și – o orbire a minții omenești! – nimeni nu se miră de acest lucru, nimeni nu-l detestă. Ba chiar sunt și dintre aceia care îl aplaudă, care îl ridică în slăvi, care numesc acest lucru, care este mai mult decât infernal, ceva sfânt, și care ațâță pe principi – și așa nebuni, – pun – cum se spune – ulei pe foc[29].

Unul promite, de pe amvon, iertarea păcatelor tuturor acelora care vor lupta sub steagurile principelui său. Altul strigă: „Invincibil principe, păstrează-ți mai departe această dispoziție sufletească favorabilă religiei: Dumnezeu va lupta pentru tine!" Un al treilea promite o victorie sigură, răstălmăcind spusele profeților și interpretând – cu intenții nelegiuite – cuvinte ca acestea: „*Nu te vei teme de teamă nocturnă, de săgeata care zboară ziua, de demonul de la amiază*". Și încă: „*Vei merge peste viperă și năpârcă și vei călca peste leu și balaur*". În sfârșit, tot acest psalm mistic[30] – era răstălmăcit, în scopuri profane, în favoarea unora sau altora dintre principi.

Și nici una dintre părți nu ducea lipsă de astfel de profeți, după cum astfel de profeți nu duceau lipsă de oameni care să-i aprobe. Am auzit discursuri atât de războinice ale monahilor, teologilor, episcopilor.

Creștinii și războiul. Și astfel, se războiesc bătrânii, se războiesc preoții, se războiesc călugării și, într-o treabă atât de drăcească, îl amestecăm pe Christos. Se ciocnesc armate, purtând în fruntea lor, și una și alta, semnul crucii, care, ea însăși, le-ar putea arăta cum le stă bine creștinilor să învingă.

De lângă acest simbol ceresc, prin care se închipuie acea perfectă și inefabilă comuniune a creștinilor, se pornește la măcelărire reciprocă și, pentru o faptă atât de nelegiuită, facem spectator și garant pe Christos. Căci unde mai este împărăția diavolului, dacă ea nu este în

război? Și pentru ce atragem în aceasta pe Christos, căruia i se potrivește, mai degrabă, orice lupanar, decât războiul.

Apostolul Pavel se indignează de faptul că între creștini există unele neînțelegeri, care fac necesară mergerea la judecată pentru stingerea litigiului[31]. Ce-ar zice el, dacă ne-ar vedea războindu-ne, pe toată suprafața pământului și din te miri ce pricină neînsemnată, mai îngrozitor decât s-au războit păgânii, mai cu cruzime decât barbarii, ba încă făcând acest lucru din inițiativa, din îndemnul și cu sprijinul acelora care reprezintă pe acel papă, făcător de pace, a toate unificator și care salută poporul cu urare de pace?[32]

Nu-mi este greu să-mi închipui nici ce o să-mi riposteze, imediat, acești carieni[33], care își scot existența tocmai din nenorocirile obștești. „Pornim – zic ei – războiul fără să vrem, constrânși fiind de nelegiuirile altora. Ne reclamăm adică dreptul nostru". Oricâte rele conține deci războiul, trebuie să le imputăm acelora care au găsit justificarea războiului.

Să aibă numai puțină răbdare aceștia și vom respinge, cum se cuvine, nu numai pretextele lor, dar vom îndepărta și fardul sub care acoperim boala noastră.

Război și pace. Pentru aceasta, după cum am comparat pe om cu războiul – ființa cea mai blândă cu lucrul cel mai sălbatic, tocmai pentru ca să fie mai evidentă monstruozitatea, tot astfel n-avem decât să comparăm războiul cu pacea – lucrul cel mai trist și, totodată, cel mai nelegiuit, cu lucrul cel mai fericit și, în același timp, cel mai bun. În felul acesta, se va vedea, în sfârșit, limpede, ce mare nebunie este a ne ține mereu de războaie, cu prețul unei atare învălmășeli, cu atâtea sforțări, cu atâta cheltuială, cu atâta primejdie și atâtea calamități, când înțelegerea se poate cumpăra cu mult mai ieftin.

XV. Mai întâi, ce este, în univers, mai plăcut sau mai bun decât prietenia? Nimic, firește. Dar ce altceva este pacea, dacă nu o prietenie reciprocă, între mai mulți? După cum, dimpotrivă, războiul nu este nimic altceva decât o dușmănie între mai mulți.

Rostul lucrurilor bune constă însă tocmai în aceea că, cu cât se dezvoltă mai mult, cu atât aduc mai mult folos. Ca urmare, dacă prietenia dintre două persoane este un lucru așa de plăcut și de folositor, cât de mare va fi fericirea, dacă regat cu regat, neam cu neam, vor fi unite cu legăturile prieteniei!

Dimpotrivă, este în natura lucrurilor rele ca să fie cu atât mai demne de numele lor, cu cât se răspândesc mai mult. Într-adevăr, dacă este o nenorocire, dacă este o crimă ca un om să se năpustească cu sabia asupra altui om, cu cât mai dezastruos, cu cât mai criminal este ca același lucru să se facă de atâtea mii de oameni!

În înțelegere, lucrurile mici cresc; în neînțelegere, se năruie chiar și cele mari. Pacea este și mama și doica tuturor lucrurilor bune. Războiul, dimpotrivă, pe neașteptate și deodată, năruie, distruge, nimicește tot ce este plin de viață, tot ce este frumos, și revarsă asupra vieții oamenilor Lerna tuturor nenorocirilor[34].

XVI. În timp de pace, ca și cum asupra lumii ar străluci o nouă primăvară, se cultivă ogoarele, grădinile reînverzesc, pasc turme zburdalnice, se clădesc ferme, se construiesc orașe noi, cele ruinate se restaurează, se împodobesc și se măresc cele construite, bogățiile cresc, plăcerile sporesc, legile au deplină forță, înflorește arta guvernării, religia este plină de strălucire, dreptatea este respectată, omenia este prețuită, măiestria meșteșugarilor se perfecționează, câștigul celor săraci este mai mare, belșugul celor bogați mai strălucitor. Înflorește pasiunea pentru artele liberale, tinerimea se cultivă, bătrânii se bucură de odihnă liniștită, fetele se căsătoresc sub zodii bune, *tinerele mame se laudă cu nașterea de odrasle legitime*[35]. Cei buni prosperă, cei răi greșesc mai puțin.

O dată ce însă bântuie sălbatica furtună a războiului, Dumnezeule nemuritor, ce mare imensă de nenorociri ocupă, inundă, distruge totul! Turmele sunt împinse din urmă, sunt călcate în picioare semănăturile, țăranii sunt uciși, fermele sunt arse, orașe foarte înfloritoare, construite în atâtea secole, sunt făcute una cu pământul, într-o singură furtună. Până într-atât este mai ușor a cauza o pagubă, decât a face bine!

Averile cetățenilor trec în mâna unor bandiți blestemați și a unor cuțitari. Casele sunt în doliu, totul este plin de groază, de jale, de plânsete și de gemete. Măiestria meșteșugarilor amorțește, iar cei săraci sunt nevoiți sau să flămânzească, sau să recurgă la îndeletniciri mârșave. Cei bogați sau plâng după bunurile răpite, sau se tem pentru cele rămase, foarte nefericiți și într-un caz și într-altul. Căsătoriile fetelor sau nu mai au loc, sau sunt triste și îndoliate. Părăsite, soțiile rămân sterpe acasă, legile tac, omenia este luată în râs, dreptatea nu mai are căutare, religia este de batjocură, nu mai este absolut nici o deosebire între sfânt și profan. Tinerimea este coruptă de tot felul de vicii, bătrânii, triști, își blestemă vârsta înaintată. Nici o prețuire pentru cultivarea literelor.

Într-un cuvânt, în timp de război suportăm mai multe nenorociri decât ar putea spune cuvintele oricui, necum ale mele. Și atunci, ar mai fi poate de răbdat, dacă războaiele ne-ar face numai nenorociți, nu și răi și nelegiuiți; dacă pacea ne-ar face numai fericiți, nu și mai buni. Este deci un nelegiuit oricine provoacă războiul.

Războiul – cea mai mare nenorocire. XVII. Prea multe, vai! Prea multe erau nenorocirile de care, necontenit, vrând-nevrând, sunt hărțuiți, striviți, copleșiți bieții muritori. Încă cu de două ori o mie de ani înainte, au fost semnalate de medici trei sute de nume de boli[36], în afară de speciile noi, care se ivesc în fiecare zi, și de bătrânețe însăși, boală de care nu se poate nicicum scăpa. Citim că, undeva, orașe întregi au fost dărâmate de un cutremur de pământ; că în altă parte ele au fost mistuite de trăsnet; că altundeva ținuturi întregi au fost înghițite chiar prin despicarea pământului; că cetăți întărite s-au prăbușit din cauza galeriilor săpate sub ele.

Aceasta ca să nu mai amintesc de mulțimea de oameni loviți de accidente neluate în seamă din cauza obișnuiței, ca: revărsarea mării și a fluviilor, prăbușirile de munți și de edificii, otrăvurile, alunecările, fiarele, hrana, băutura, somnul. Unul s-a sufocat din cauza unui fir de păr, înghițit pe când își bea laptele, altul din cauza unui sâmbure de strugure, altul din cauza unui os de pește oprit în gât.

Sunt unii pe care i-a lăsat fără suflare o bucurie neașteptată, căci o durere puternică e mai puțin de mirare. Pune apoi la socoteală molimele pustiitoare, care bântuie, nu rareori, pretutindeni. Nu există nici o parte a pământului de unde să nu se ivească vreo primejdie pentru viața omenească, chiar și așa atât de repede trecătoare. Atât de multe necazuri îl chinuie, de pretutindeni, pe om, încât nu fără motiv Homer[37] l-a numit cea mai nenorocită dintre ființe.

Dar aceste nenorociri, pentru că nici nu pot fi evitate cu ușurință, nici nu se întâmplă din vina noastră, ne fac numai nenorociți, nu și nelegiuiți.

Ce le folosește atunci celor expuși la atât de nenumărate calamități să mai caute încă o nenorocire, ca și cum ar duce lipsă de așa ceva? Și încă să caute nu orice nenorocire, ci nenorocirea cu mult cea mai odioasă dintre toate, atât de primejdioasă, încât singură le întrece pe toate celelalte, atât de bogată, că singură le cuprinde pe toate celelalte, atât de funestă, încât nu-i face pe oameni mai puțin nelegiuiți decât nefericiți, încât produce niște nenorociți, care, totuși, nu merită milă, afară de aceia care o doresc cel mai puțin și o suferă cel mai mult.

Foloasele păcii și dezastrele războiului. XVIII. Adaugă, la toate acestea, că binefacerile păcii se răspândesc foarte departe și sunt de folos la foarte mulți. În timp de război însă, dacă a ieșit ceva bun – cu toate că, o, puteri cerești, ce poate fi numit bun aici? – acest lucru este în folosul câtorva și, încă, în al acelora care n-o merită. Unul are parte de viață,

altul de moarte; unul de prăzi, altul de sărăcire. Unul se alege cu triumful, altul cu jalea, aşa că nefericirea este amară, fericirea odioasă şi mânjită de sânge. De altfel, de foarte multe ori, se întâmplă ca, lângă Cadmeea[38], numită victorie, plânge şi o tabără şi cealaltă. Şi nu ştiu ca, vreodată, un război să se fi terminat atât de bine, încât învingătorului cinstit să nu-i fie ruşine de isprava sa.

Aşadar, dacă pacea este lucrul cel mai bun dintre toate şi cel mai plăcut, războiul, dimpotrivă, lucrul cel mai rău şi, în acelaşi timp, cel mai criminal, vom socoti oare cu minte sănătoasă pe aceia care, deşi o pot obţine pe prima printr-o activitate obişnuită, preferă să-l caute, chiar cu cele mai mari dificultăţi, pe ultimul?

Viaţa în timp de război. XIX. Mai întâi, cât de neplăcut lucru este primul zvon de război, apoi la câtă ură trebuie să se expună principele, atunci când îşi despoaie supuşii prin tot mai dese contribuţii. Câtă trudă pentru el ca să-şi sporească sau să-şi păstreze trupele aliate, câtă ca să-şi procure trupe străine şi soldaţi mercenari[39]! Câtă cheltuială şi, în acelaşi timp, câtă grijă pentru echiparea flotei, pentru construirea şi întărirea cetăţilor şi a garnizoanelor, pentru amenajarea corturilor, pentru confecţionarea şi concentrarea maşinilor de război, a armelor de apărare, a armelor de atac, a bagajelor, a carelor cu provizii! Câtă muncă istovitoare pentru construirea valurilor de apărare, pentru săparea şanţurilor, pentru scobirea galeriilor, pentru străji, pentru posturile de pază, pentru exerciţiile militare! Şi, încă, las la o parte teama, las la o parte primejdiile (căci ce nu este de temut, în timp de război?).

Cine ar putea oare să enumere neplăcerile traiului pe care îl suportă, în tabără, soldaţii prea stupizi şi, din această cauză, demni de a suporta altele şi mai mari, ca unii care le suportă de bună voie?[40] Drept hrană, ceva ce şi un bou ciprian[41] ar refuza cu dezgust, un pat pe care l-ar dispreţui şi un gândac, somnuri rare şi nici acestea date după placul tău. Un cort, expus din toate părţile vânturilor, sau nici măcar un cort. Apoi obligaţia de a locui sub cerul liber, de a dormi pe pământ, de a sta mereu înarmat, de a suporta lipsa de hrană, frigul, arşiţa, praful, ploaia, de a fi la cheremul comandanţilor, de a fi lovit cu nuielele; într-un cuvânt, nu există nici o robie a vreunui sclav mai lipsită de demnitate, decât aceea a soldaţilor. Pe lângă aceasta, trebuie ca, la un trist semnal, să mergi la moarte, fie ca să ucizi cu cruzime, fie ca să cazi fără glorie.

Atâtea rele le luăm asupra noastră, pentru a ajunge la lucrul cel mai nenorocit dintre toate, cu atât de mari rele ne copleşim pe noi înşine, pentru ca să putem copleşi apoi cu ele pe alţii!

XX. Iar dacă am voi să chemăm la socoteală treaba asta și să cântărim, cu cântar drept, cât costă războiul și cât pacea, vom constata, fără îndoială, că aceasta din urmă se poate obține cu cel mult a zecea parte din grijile, din strădaniile, din neplăcerile, din primejdiile, din cheltuielile, în sfârșit, din sângele cu care se poartă războiul. Pui în primejdie o masă atât de mare de oameni pentru a cuceri o cetate, când, cu munca lor, și încă fără primejdie, s-ar fi putut construi o altă cetate, cu mult mai strălucită.

Dar vrei să aduci pagubă dușmanului, ceea ce încă este prin sine însuși ceva inuman. Cântărește, totuși, dacă poți să aduci o pagubă aceluia, fără să păgubești, mai întâi, alor tăi. Și se pare că este treabă de nebun să iei asupra ta un rău sigur atât de mare, când nu este sigur unde va cădea zarul războiului.

[.....]

Războiul este împotriva firii. XXV. Ei bine, închipuie-ți acum că a venit la noi – fie din acele cetăți lunare, care îl obsedează pe Empedocles[42], fie din vreuna din acele nenumărate lumi, pe care le-a plăsmuit Democrit[43] – un oaspe neobișnuit, doritor să cunoască ce se petrece aici. Informându-se despre fiecare lucru în parte, el a auzit că există o ființă, unică în felul ei, combinată, în mod uimitor, dintr-un corp, pe care îl are comun cu animalele, și dintr-un suflet, care amintește imaginea spiritului divin; că această ființă este atât de nobilă, încât, deși aici trăiește în exil, totuși poruncește tuturor celorlalte viețuitoare, ca una care, prin originea sa cerească, tinde spre cer și nemurire.

[.....]

Închipuie-ți apoi, că, informat de călăuza care este omul, oaspele nostru ar căuta acum unde este acea turmă creștină, care, urmând învățătura acelui învățător ceresc, să înfățișeze imaginea cetății îngerești. Nu va socoti el oare că creștinii locuiesc oriunde vrei mai degrabă decât în aceste ținuturi, în care vede atâta bogăție, lux, desfrâu, tiranie, ambiție, înșelăciune, invidie, mânie, discordie, certuri, lupte, războaie, tulburări, pe scurt, o Lernă a tuturor lucrurilor pe care le condamnă Christos, cu mult mai mare decât la turci sau sarazini?[44]

De unde vine răul? XXVI. De unde, oare, s-a strecurat această moimă la poporul creștin? Fără îndoială, și acest rău, ca și cele mai multe dintre celelalte, a fost primit, pe încetul, din lipsă de atenție.

Căci orice rău sau se strecoară, pe nesimțite, în viața omului, sau se insinuează sub haina binelui. În felul acesta s-a strecurat, mai întâi, erudiția, ca un lucru foarte potrivit pentru combatarea ereticilor, înarmați cu știința filosofilor, poeților și oratorilor. Ba încă la început, nici aceasta nu era învățată de creștin, în mod special, ci aceia care veniseră, întâmplator, în contact cu ea, înainte de a cunoaște pe Christos, puneau ceea ce învățaseră în slujba credinței[45].

Însăși elocvența, la început mai mult mascată decât disprețuită, a fost apoi de asemenea aprobată pe față. Mai pe urmă, sub pretextul combaterii ereticilor, s-a strecurat plăcerea nesăbuită de dispută, care a introdus în biserică o boală nu lipsită de importanță.

XXVII. În sfârșit, s-a ajuns până acolo că în sânul însuși al teologiei a fost primit, în întregime, Aristotel; ba încă în așa fel a fost primit, încât autoritatea lui este mai sfântă decât aceea a lui Christos. Căci, dacă el a spus ceva de puțin folos vieții noastre, este permis ca spusa lui să fie răstălmăcită prin interpretare; dar este dezaprobat, pe loc, acela care a îndrăznit, cât de timid, să se ridice împotriva oracolelor aristotelice. De la el am învățat că fericirea omului nu este perfectă, dacă nu i se adaugă bunăstarea corpului și bunurile materiale. De la el am învățat că nu poate înflori un stat în care toate sunt comune. Toate sentințele acestuia[46] ne silim să le îmbinăm cu învățătura lui Christos, să amestecăm, adică, apa cu focul.

Am primit mult chiar și din legile cezariene[47], invocând dreptatea, de care acestea fac paradă și, pentru ca să ni se potrivească mai bine, am denaturat, cât s-a putut, în conformitate cu ele, învățătura evanghelică. Aceste legi îngăduie însă să se răspundă la forță prin forță, de asemenea ca fiecare să-și urmărească dreptul său, aprobă negoțul, admit cămătăria, cu condiția numai să fie moderată, proclamă războiul ca o foarte frumoasă ispravă, numai să fie drept. Ele consideră drept ceea ce a fost ordonat de principe, fie el un copil sau un idiot.

În sfârșit, întreaga învățătură a lui Christos a fost până într-atâta contaminată de scrierile dialecticienilor[48], sofiștilor[49], matematicienilor, oratorilor, poeților, filosofilor și juriștilor păgâni, încât trebuie să se consume cu ele o bună parte a vieții, înainte de a se găsi timp pentru cercetarea scrierilor sacre; iar când parvii, odată și odată, la ele, trebuie să ajungi infectat de atâtea păreri profane, încât preceptele lui Christos sau uimesc cu totul, sau sunt răstălmăcite potrivit cu învățăturile acelora. Iar acest lucru până într-atâta nu este dezaprobat, încât nu este îngăduit să vorbească despre scrierile creștine acela care nu s-a umplut,

în întregime, până – așa cum se spune – peste urechi, cu fleacurile aristotelice sau, mai degrabă, sofistice[50]. Ca și cum învățătura lui Christos ar fi de așa natură, încât sau nu poate să fie cea mai accesibilă tuturor, sau nu se împacă, în nici un chip, cu înțelepciunea filosofilor.

XXVIII. Pentru acestea, am acceptat unele onoruri, e drept, oferite în mod spontan. Apoi am început însă să le reclamăm ca pe ceva ce ni se datorează. Aceasta s-a părut a nu fi ceva nedrept. Apoi am primit bogății, chipurile spre a le distribui pentru ajutorarea săracilor, după aceea chiar pentru trebuințele noastre. De ce n-am fi făcut-o, din moment ce am învățat că aceasta este ordinea dragostei – ca fiecare să-și fie sieși cel mai apropiat?

N-au lipsit nici justificări pentru acest viciu. Este legitim – s-a zis – să te gândești la copiii tăi. Este drept să te gândești, din vreme, la bătrânețe, care nu va întârzia să vină. Apoi, de ce să disprețuim averile, dacă ele sunt câștigate fără înșelăciune?

În astfel de etape, s-a ajuns pe încetul să fie socotit cel mai bun acela care este cel mai bogat și să nu fi existat vreodată la păgâni o mai mare cinstire pentru bogății, decât este astăzi la creștini. Căci ce este, la urma urmei, fie sacru, fie profan, care să nu se petreacă după bunul lor plac?

S-a părut, apoi, că unor astfel de podoabe le stă bine și ceva putere. Și n-a lipsit acela care să vrea s-o cedeze. S-a acceptat deci și acest lucru, însă pe încetul și cu rezerve; într-un cuvânt, în așa fel, încât, mulțumindu-se numai cu titlul, să arunce cu plăcere realitatea funcției asupra altora. În sfârșit, treptat, s-a ajuns acolo ca episcopul să nu se simtă episcop, dacă n-a realizat o oarecare putere pământească, sau ca un preot să se simtă puțin onorat, dacă nu are nicăieri puterea pe care o au tiranii[51].

În sfârșit, cu fața prefăcută, am lăsat la o parte orice rușine, am rupt toate barierele bunei-cuviințe. Orice lăcomie, orice lux, orice fast, orice tiranie au existat la păgâni, le imităm, le ajungem, le întrecem.

Războaiele dintre creștini mai crude decât războaiele dintre păgâni.

XXIX. Și, ca să trec sub tăcere lucruri mai mărunte, s-au dat oare, vreodată, la păgâni lupte atât de neîntrerupte sau cu o cruzime mai mare ca la creștini? Ce de furtuni, ce de pârjoluri de războaie, câte tratate rupte, ce măceluri n-am văzut în acești puțini ani! Care este neamul cu care nu s-a dus război? Și, după aceasta, îi mai blestemăm pe turci, ca și cum ar putea să existe un spectacol mai plăcut pentru ei, decât acela pe care li-l oferim noi înșine, în fiecare zi, cu măcelăririle noastre reciproce.

Nu era, fără îndoială, sănătos la minte Xerxes[52], când ridica acea imensă mulțime, cu intenția de a invada Grecia. Sau ți se pare că el era în toate mințile când a scris muntelui Athos scrisori amenințătoare dacă

nu se va supune, ori când a poruncit să se administreze loviturii mării hellespontice, pe motivul că i-a fost puțin favorabilă, pe când voia s-o traverseze cu corăbiile? Era, de asemenea, apucat de nebunie Alexandru cel Mare[53]: cine o neagă? Căci acest pretins semizeu dorea mai multe lumi pe care să le zdrobească, o așa de mare febră de glorie pusese stăpânire pe sufletul său tânăr.

Și, totuși, aceia pe care Seneca[54] nu se sfiește să-i numească bandiți înfuriați se luptau mai uman decât noi, se luptau cu mai multă loialitate, și nu cu asemenea mașini, nici cu asemenea mijloace și pentru motive atât de neînsemnate, cum ne luptăm noi creștinii.

XXX. Dacă vei răsfoi istoria popoarelor, câți comandanți nu vei găsi care au înlăturat războiul prin mijloace demne de admirat, care au preferat să-i copleșească pe dușmani prin servicii decât prin arme. Unii au ținut chiar să cedeze puterea mai degrabă decât să recurgă la Marte[55]. Iar noi, falșii creștini, nu scăpăm nici un prilej de război.

Războinicii păgâni, înainte de a recurge la arme, se întâlneau și discutau. La romani, după ce se încercau toate mijloacele de înțelegere, era trimis un fețial cu pater patratus și se îndeplineau anumite ceremonii: se urmărea, cu alte cuvinte, o tărăgănare care să tempereze nebunia războiului.

Dar chiar și după ce erau îndeplinite aceste formalități, nu era îngăduit să se angajeze lupta cu dușmanul decât la un anumit semnal. Iar acesta se dădea în așa fel, încât soldatul nu știa când urma să fie dat. Dar însuși semnalul o dată dat, nu era îngăduit cuiva nici să urmărească, nici să lovească pe dușman, chiar dacă se afla în tabără, dacă nu era legat prin jurământ militar. Aceasta era atât de adevărat, încât Cato cel Bătrân îl sfătuia într-o scrisoare pe fiul său, care zăbovea în tabără, să se întoarcă la Roma sau, dacă preferă să rămână în armată, să ceară permisiune comandantului ca să i se îngăduie să dea piept cu dușmanul[56]. Mai mult, așa cum semnalul de război nu dădea putință de a se lupta decât celor legați prin jurământ, tot astfel semnalul prin care se suna retragerea lua tuturor posibilitatea de a mai ucide. Așa se explică de ce Cyrus laudă pe un soldat care în momentul când, cu sabia ridicată, era pe punctul de a ucide un dușman, îndată ce a auzit că se sună retragerea, l-a cruțat[57]. Aceste dispoziții urmăreau un anumit scop: acela ca nimeni să nu creadă că îi este îngăduit să omoare un om dacă nu-l împinge la aceasta nevoia.

XXXI. Acum însă între creștini este socotit bărbat brav acela care, ieșindu-i întâmplător în cale, într-o pădure, un om aparținând neamului cu care neamul său se află în stare de război, îl ucide – deși acesta era

neînarmat, dar era încărcat de bani, și nu punea la cale nici un război, ci, dimpotrivă, căuta să fugă undeva, pentru a scăpa de război – iar după ce l-a ucis, îl jefuiește, pentru ca apoi să-l îngroape.

Și se numesc soldați aceia care, în speranța unui câștig neînsemnat, se avântă la luptă de bunăvoie și luptă în ambele tabere, ca niște gladiatori, frați buni împotriva fraților lor, deși sunt supuși autorității aceluiași principe. Și când se întorc acasă, după astfel de bătălii, aceștia povestesc, ca niște adevărați soldați, isprăvile lor, și nu sunt mai degrabă pedepsiți ca niște tâlhari, trădători de patrie și dezertori ai principelui lor.

Pe un călău îl detestăm, pentru că, fiind plătit pentru aceasta, gâtuie, potrivit cu o hotărâre legală, pe vinovații condamnați. Iar cei care, lăsându-și părinți, soții și copii, aleargă la război de bunăvoie, nu pentru că sunt plătiți, ci urmărind să fie angajați în vederea unui măcel nelegiuit, sunt, când se întorc acasă, mai felicitați decât dacă n-ar fi plecat nicăieri. Ei cred că din aceste nelegiuiri s-au ales cu o oarecare noblețe.

Cel care a furat o haină este un infam. Dar cel care, plecând la armată, apoi în tot timpul serviciului militar și la întoarcerea de la oaste, a jefuit pe atâția nevinovați, este pus între cetățenii cinstiți. Iar acela dintre soldați care s-a purtat cel mai crud este socotit demn să fie comandant în cel mai apropiat război.

XXXII. Într-un cuvânt, dacă luăm în considerare vechea disciplină militară, oastea creștină este o bandă de tâlhari, nu o oaste. Iar dacă îi comparăm pe monarhii creștini cu cei păgâni, cu cât mai urâtă apare cauza noastră!

Aceia, în afară de glorie, nu mai urmăreau nimic. Mulțumirea lor era să facă mai înfloritoare provinciile pe care le subjugaseră prin război, civilizând, prin mijloace pașnice, popoare primitive, care trăiau în felul fiarelor, fără scriere, fără legi. Regiunile necivilizate, le făceau populate, prin construirea de orașe; pe cele puțin apărate, le întăreau cu poduri, cu porturi, cu diguri și, prin mii de astfel de avantaje, ajutau viața oamenilor, ca apoi să le convină situația de învinși. Mai mult, chiar în mijlocul războaielor, câte nu ni s-au transmis de la ei, fie ca maxime pline de înțelepciune, fie ca fapte realizate cu măsură.

Dimpotrivă, faptele de război ale creștinilor sunt prea respingătoare și prea sălbatice ca să poată fi amintite aici. Cu alte cuvinte, tocmai ceea ce era mai rău la ei și numai aceasta imităm, ba chiar depășim.

[.....]

XXXV. În această privință, se pun în față subtilități talmudice: „Soldatului plătit îi este îngăduit să poarte război, tot așa cum îi este îngăduit măcelarului să-și asorteze carnea, cum îi cere meseria sa: unul a învățat doar să căsăpească animale, altul oameni. De asemenea, este îngăduit cetățenilor să ia parte la război, însă numai la un război drept". Drept este socotit însă orice război, declarat de orice principe, n-are importanță cui și în ce mod.

„Preoților și monahilor – se zice – nu le este îngăduit să ia parte la război și să fie în fruntea lui". „Nu este permis – se mai spune – a purta război din spirit de răzbunare, din dorința de dreptate însă da". Dar cui nu i se pare dreaptă cauza sa?

[.....]

XXXVI. Cu asemenea prea strălucite învățături alimentăm lăcomia principilor și le oferim astfel de precepte pentru a le satisface ambițiile; ca și cum ar exista primejdia ca lumea sa scape cândva de războaie, căutăm să justificăm războiul cu învățăturile lui Christos și, ca și cum ne-am teme ca nu cumva să se potolească lăcomia oamenilor de a strânge averi îl facem pe Christos garantul unei astfel de porniri, denaturând, în acest scop, vorbele sale.

[.....]

Cel care propovăduiește cu tărie împotriva războiului este bănuit de erezie[58]; în schimb, aceia care diluează tăria doctrinei evanghelice cu astfel de învățături care oferă principilor prilejul de a satisface patimile sunt ortodocși și doctori ai pietății creștine. Doctorul cu adevărat creștin nu aprobă însă niciodată războiul; poate, în unele împrejurări, îl îngăduie, dar fără voie, și cu durere.

[.....]

Biserica catolică și războiul. XXXVIII. Ni se mai pun în față unii papi romani, care ar fi fost instigatori la război și, în același timp, sprijinitori ai lui[59]. Ni se mai pun apoi în față învățături ale părinților Bisericii în care se pare că războiul este aprobat[60]. Sunt, este drept, și astfel de exemple, dar la cei mai noi, de când influența lui Christos a slăbit, și încă sunt foarte puține, în timp ce nenumărate sunt, la scriitorii cu sfințenie recunoscută, învățăturile care dezaprobă războiul.

Pentru ce ne vin atunci în minte aceste excepții? Pentru ce ne întoarcem ochii de la Christos spre oameni și preferăm să urmăm pilde nesigure, în loc de ceea ce este în afară de orice îndoială?

Mai întâi, papii de la Roma au fost și ei oameni. Apoi, se poate întâmpla să fi fost nebuni sau răi[61]. Cu toate acestea, nici chiar la ei nu vei găsi că a fost aprobat acest fel de războaie în care noi ne angajăm, fără întrerupere; ceea ce aș putea să dovedesc cu probe foarte clare, dacă nu m-aș feri să zăbovesc prea mult în această digresiune.

[.....]

Cine câștigă și cine pierde în război. „Dar este îngăduit – se zice – a supune la cazne un răufăcător; este îngăduit deci a pedepsi și o cetate prin război." Ceea ce s-ar putea răspunde la aceasta cere o dezvoltare prea mare, pentru a se putea cuprinde într-o simplă replică. Voi spune deci numai că totuși este o deosebire, anume că cel dovedit vinovat la judecată își primește pedeapsa după legi, pe când în război, fiecare din părți face vinovată pe cealaltă. Apoi, în primul caz, răul se întoarce numai asupra celui vinovat, iar tuturor celorlalți le folosește numai ca exemplu; în al doilea caz însă, cea mai mare parte a relelor se revarsă asupra acelora care sunt cel mai puțin vinovați, adică asupra țăranilor, asupra bătrânilor, asupra mamelor, asupra copiilor, asupra fetelor.

Iar dacă din lucrul cel mai rău dintre toate se întâmplă să se obțină ceva folositor, acesta revine, în întregime, câtorva bandiți nelegiuiți: soldaților mercenari, jefuitorilor de meserie, câtorva pe care întâmplarea i-a făcut comandanți și prin uneltirea cărora, tocmai pentru aceasta, a fost atâțat războiul și pentru care niciodată nu stau lucrurile mai bine, decât în naufragiul total al statului. Acolo, nu este cruțat unul, pentru a se obține mântuirea tuturor; aici, dimpotrivă, pentru ca să ne răzbunăm pe câțiva sau, poate, chiar pe unul singur, nenorocim cu cruzime atâtea mii de oameni care nu merită aceasta.

Este deci de preferat să rămână nepedepsită fapta câtorva, decât, în timp ce reclamăm o pedeapsă nesigură pentru unul sau altul, să târâm într-o primejdie sigură și pe ai noștri și pe niște dușmani, căci așa îi numim, vecini cu noi și nevinovați. Este mai bine să rămână o rană, căreia nu-i mai poți găsi leacul fără o gravă primejdie pentru corpul întreg.

XXXIX. Iar dacă cineva susține că nu este drept să nu-și primească pedeapsa acela care a greșit, îi răspund că este cu mult mai nedrept ca atâtea mii de nevinovați să fie târâți, fără nici un motiv, în cele mai mari

nenorociri. Cu toate acestea, în vremea noastră, vedem că aproape orice război se naște nu știu din ce drepturi și tratate egoiste între principi, când, pentru revendicarea vreunui orășel oarecare, se pune în primejdie întreg imperiul. Apoi, însuși acest orășel, care a fost revendicat cu atâta sânge, sau îl revând din nou sau îl donează[62].

Cât valorează așa-zisul drept istoric. XL. Dar ar spune cineva: „așadar vrei ca principii să nu-și caute dreptul lor". Știu că nu este treaba celor asemenea mie să discute prea liber despre treburile principilor. Dar chiar dacă aceasta n-ar prezenta nici o primejdie, ea ar reclama o dezvoltare mai mare decât poate fi cazul aici. Voi spune deci numai atât: dacă orice motiv va părea potrivit pentru a întreprinde un război, apoi, ținând seama de numeroasele vicisitudini și schimbări ale lucrurilor omenești, nimeni nu va putea duce lipsă de un astfel de motiv.

Ce neam n-a fost, niciodată, alungat sau n-a alungat pe altul din locuințele sale? De câte ori n-au avut loc migrații dintr-un loc într-altul? De câte ori, ici și colo, nu s-au transferat imperii, fie printr-o întâmplare, fie prin tratate? Ar urma de aici ca patavinii[63] să reclame, astăzi, pământul troian[64], pe motivul că Antenor[65] a fost, odinioară, troian. Ar urma, de asemenea, ca locuitorii de azi ai Romei să reclame Spania și Africa, pe motivul că aceste provincii au fost, cândva, ale romanilor.

Numim proprietate ceea ce este numai administrație. Nu ai, apoi, același drept față de oameni, liberi din natură, și față de animale. Iar însuși acest drept pe care îl ai ți l-a dat asentimentul poporului. Dar, dacă nu mă înșel, acela care a acordat are dreptul să și ia înapoi.

Ia seama ce lucru neînsemnat este în joc. Disputa nu este dacă cutare sau cutare cetate să asculte de un principe bun și nu să slujească unui tiran, ci să se hotărască pentru titlul lui Ferdinand sau al lui Sigismund[66]; ori dacă să plătească impozit lui Filip sau lui Ludovic[67]. Acesta este acel faimos drept, pentru care lumea întreagă este amestecată în războaie și măceluri.

Este posibilă o pace cu concesii reciproce. XLI. Dar fie: să valoreze cât vrei acest drept. Să presupunem, cu alte cuvinte, că nu există nici o deosebire între un ogor privat și o cetate, între turme cumpărate cu banii tăi și oameni, nu numai liberi, ci și creștini. Este totuși de datoria unui om cu scaun la cap să cântărească dacă merită să fie urmărit acest drept cu prețul unor nenorociri atât de mari pentru ai săi.

Dacă nu poți să arăți un suflet de principe, dovedește, cel puțin, unul de negustor. Acesta nu precupețește nici o cheltuială, dacă își dă seama că ea nu poate fi evitată decât cu prețul unor sacrificii și mai grele,

și socotește ca un câștig, ceea ce a terminat cu bine cu o pagubă neînsemnată. Imită, în momentele critice ale statului, măcar acea pildă din viața privată, despre care se pomenește peste tot următoarea poveste, nu lipsită de spirit.

„Două rude oarecare nu se prea înțelegeau cu privire la împărțirea averii. Cum nici unul dintre ei nu voia să cedeze celuilalt, era clar, pentru oricine, că se va ajunge la judecată și că neînțelegerea nu se va putea termina decât prin hotărâre judecătorească. Se căutară deci avocați, se pregătiră dosarele. Afacerea era pe mâna juriștilor.

O dată ajunși în fața judecătorilor și procesul angajat, a început să se dezbată pricina, adică războiul declarat. Atunci, unul dintre ei, privind lucrurile mai serios, se adresează adversarului său, chemându-l la o parte, cu aceste cuvinte: «Mai întâi, nu prea este frumos ca aceia pe care i-a unit natura, averea să-i despartă. Apoi, sfârșitul procesului este nesigur, nu mai puțin decât al unui război. Începutul este în puterea noastră, sfârșitul însă nu. Toată pricina este pentru o sută de monede de aur. Îndoitul acestei sume se cheltuiește cu notarii, cu procurorii, cu avocații, cu juriștii, cu judecătorii, cu prietenii judecătorilor, dacă recurgem la legi. Va trebui să fim prevenitori cu ei, să-i adulăm, să le facem daruri; aceasta, ca să nu mai pomenesc grijile și necazurile legate de atâtea ploconeli și alergări, pentru ca, chiar dacă voi învinge, să fie totuși, mai mare paguba decât câștigul.

Pentru ce nu ne înțelegem mai bine între noi, decât cu acești banditi, și nu împărțim între noi averea ce urmează a fi cheltuită prostește cu ei? Cedează deci jumătate din dreptul tău, iar eu voi ceda tot atâta dintr-al meu. În felul acesta, vom câștiga, pe de o parte prietenia noastră, altfel supusă pieirii; pe de altă parte, vom scăpa de un necaz atât de mare. Iar dacă refuzi să cedezi ceva, las la aprecierea ta întreaga afacere. Prefer ca această avere să fie în mâna unui prieten, decât în mâna acestor banditi nesățioși. Voi fi realizat, cu prisosință, un mare câștig, dacă, pe de o parte, îmi voi fi păstrat reputația, iar pe de altă parte, voi fi păstrat un prieten; în plus, voi fi scăpat de atâtea plictiseli»[68].

Adversarul a fost mișcat și de adevărul celor spuse și de mărinimia rudei sale. Afacerea s-a aranjat, astfel, între ei, spre marea supărare a avocaților și a judecătorilor, acești corbi lacomi, de care ei își bătuseră joc"[69].

Străduiește-te, așadar, să imiți, într-un lucru cu mult mai primejdios, măcar înțelepciunea acestora. Și să nu ai în vedere numai lucrul pe care vrei să-l obții, ci și cu câtă pierdere de bunuri, cu câte primejdii, cu câte dezastre vei reuși să-l obții.

XLII. Dar, dacă, cântărite fiind de o parte și de alta, ca într-o balanță, avantajele și dezavantajele, descoperi că este cu mult de preferat o pace nedreaptă decât un război drept, de ce preferi să încerci zarul lui Marte? Căci cine, dacă nu este nebun, va pescui cu o undiță de aur[70]?

Dacă vezi că e mult mai multă cheltuială decât câștig, chiar în cazul când toate se sfârșesc cu bine, nu este de preferat a ceda ceva din dreptul tău, decât să plătești puținul avantaj cu nenorociri atât de fără număr?

Prefer să fie al oricui titlul, dacă este ca el să fie revendicat de mine cu prețul a atâta sânge creștin. Acela, oricine ar fi el, îl deține deja de mulți ani. Este obișnuit cu frânele, este cunoscut de ai săi, se achită bine de sarcina de principe și, deodată, să se ridice cineva care, descoperind vreun titlu în anale sau în documente rău păstrate, să răstoarne cu susul în jos starea bine echilibrată a lucrurilor! Mai ales când vedem că în treburile muritorilor nimic nu rămâne la locul său, ci se ridică sau se coboară, după jocul soartei, întocmai ca într-o maree.

Ce rost are, atunci, a revendica cu atâta tapaj ceea ce, în curând, indiferent din ce motiv, va trece în alte mâini?

În sfârșit, dacă creștinii nu pot dispreţui aceste lucruri mărunte, de ce este numaidecât nevoie ca ele să fie smulse cu armele? Lumea are doar atâția gravi și eruditi episcopi, atâția venerabili preoți, atâția nobili încărcați de ani și înțelepți printr-o practică îndelungată a lucrurilor, atâtea parlamente, atâtea senate, nu degeaba create de strămoșii noștri. Pentru ce nu sunt potolite, mai degrabă, prin arbitrajul lor, gâlcevile copilărești ale unor astfel de principi?

Credința nu se impune cu sabia. XLIII. Dar și mai respectabil este limbajul acelora care pretextează apărarea bisericii, ca și cum biserica n-ar fi în realitate poporul sau ca și cum toată demnitatea bisericii ar sta în bogățiile preoților sau ca și cum biserica s-ar fi născut, dezvoltat și consolidat din războaie și măceluri și nu, mai degrabă, din sacrificii, toleranță și dispreț de viață.

Mie, la drept vorbind, nu mi se pare că trebuie până într-atât aprobat nici chiar acel război pe care îl tot punem la cale împotriva turcilor. Prost stau, desigur, lucrurile cu religia creștină, dacă siguranța ei depinde de astfel de întăriri. Și nu este de așteptat ca din astfel de elemente să se nască buni creștini.

[.....]

Astăzi însă, aceia care se fălesc ca locțiitori și urmași ai lui Petru, principele bisericii, cum și ai celorlalți apostoli, își pun, de cele mai multe ori, întreaga lor încredere în mijloace omenești. Iar acei neînduplecați propovăduitori ai adevăratei religii își duc viața în orașe bogate și pierdute în lux, unde mai degrabă se corup ei înșiși, decât să facă pe alții mai buni, și unde sunt din belșug pastori, care să învețe poporul, precum și preoți, care să cânte laudă lui Dumnezeu. Se învârtesc pe la curțile principilor, unde nu voi relata aici ce fac. O, de n-ar fi ceva mai rău decât un câine în baie![71]. Aleargă cu gura căscată după testamente, vânează profituri, se fac instrumentele tiraniei principilor și, ca să nu pară că nu fac nimic, cenzurează textele greșite, suspecte, scandaloase, ireverențioase, eretice, schismatice[72].

[.....]

XLVI. Acordul va fi mai ușor în puține cuvinte și înțelegerea va dura mai ușor, dacă, în cele mai multe probleme, fiecare va fi liber să rămână la părerea sa, cu condiția să fie înlăturată lupta.

Există apoi principi care provoacă războaie fără vreun alt motiv decât acela de a-și exercita, în felul acesta, față de supușii lor, mai liber, autoritatea lor tiranică. Căci, în timp de pace, autoritatea senatului, puterea magistraților, tăria legilor – sunt tot atâtea piedici, care nu îngăduie principelui să facă tot ce-i place; dimpotrivă, războiul o dată început, toată conducerea supremă a statului este încredințată bunului plac al câtorva, desemnați după capriciul principelui, prin înlăturarea celor neagreați. Impozitele sunt mai excesive ca oricând. Ce mai contează mulțimea? Abia acum simt principii că sunt cu adevărat stăpâni absoluți. Între timp, conducătorii se înțeleg între ei, pe seama bietului popor, ros până în măduva oaselor. Cu o astfel de mentalitate, este oare de închipuit că ei vor lăsa să le scape ușor vreun prilej de a face război?

Dar despre toate aceste lucruri se va afla cu mult mai pe larg când voi da la lumină cartea pe care am intitulat-o *Antipolemus* și pe care am adresat-o, mai de mult, pe când trăiam la Roma, papei de la Roma, Iulius II[73], pe vremea când se discuta despre pornirea unui război împotriva venețienilor. Acest fapt este, firește, de plâns, dar nu trebuie să-l dezmințim.

Nebunie sau răutate? XLIX. Dacă cineva va scruta lucrurile mai de aproape, va descoperi această realitate, mai degrabă demnă de plâns decât de combătut, anume că aproape toate războaiele creștinilor iau naștere sau din nebunie sau din răutate.

Unii principi – tineri și lipsiți de experiență[74] – atâțați la aceasta de relele exemple ale istoriei strămoșești, pe care niște nebuni le-au dat la iveală din documente stupide, instigați apoi de sfaturile lingușitorilor, împinși de juriști și de teologi, cu aprobarea sau consimțământul episcopilor, poate chiar la cererea lor, pornesc la război, mai degrabă din nesăbuință decât din răutate, și abia învață că războiul este lucrul de care trebuie să fugim cu orice preț.

Pe alții îi împinge la război o ură ascunsă, pe alții ambiția, pe alții sălbăticia sufletului. Deoarece nici Iliada noastră nu conține ceva nou, în afară de mâniile popoarelor și ale regilor nebuni.

Nici chiar de minuni n-am fi lipsiți, dacă totuși gloria lui Christos ar cere-o.

Pretexte și realitate în purtarea războiului. L. Și după toate acestea, boala noastră o mascăm sub tot felul de pretexte onorabile. Râvnesc, în fapt, bogățiile turcilor, pun însă în față apărarea religiei; mă las călăuzit de ura mea, dar pretextez dreptul bisericii. Sunt sclavul ambiției, mă las târât de mânie, sunt dus de o patimă sălbatică și nestăpânită, invoc însă tratate rupte, prietenii violate, nu știu ce promisiuni de căsătorie nerespectate sau ceva asemănător.

Este uimitor de spus, dar tocmai ceea ce urmăresc nu obțin și, în timp ce se feresc prostește de cutare sau cutare rău, cad în altul sau în același, însă mult mai agravat. Căci, dacă sunt atrași de glorie, nu mai puțin măreț este a păstra decât a pierde o cetate, ba chiar este cu mult mai frumos s-o construiești, decât s-o dărâmi.

Apoi, chiar dacă este vorba de un război victorios, ce părticică de glorie va reveni principelui? De unde revendică, pentru sine, o bună parte din ea poporul, cu ai cărui bani isprava a fost făcută? Căci o parte și mai mare o revendică ca de obicei soldatul străin și mercenarul, o parte remarcabilă – comandanții. Dar cea mai mare parte o revendică hazardul, care, ca în orice treabă, tot așa și în război, are un foarte mare rol.

LI. Dacă sentimentul mândriei te împinge la război, vezi, rogu-te, cât de prost îți faci socotelile în felul acesta. Căci, în timp ce nu vrei să cedezi nimic unui singur, să zicem, principe vecin, poate chiar rudă, care cândva ți-o fi făcut vreun serviciu, cu cât mai umilitor te înjosești când ceri ajutor străinilor și, ceea ce este încă mai nedemn, unor oameni – firește dacă trebuie să numim oameni astfel de fiare – mânjiți de tot felul de crime; când faci făgăduieli, adulezi și flatezi pe niște scelerați, pe niște ucigași și tâlhari (căci războiul cu de-alde ăștia se poartă

în primul rând). Și, în timp ce te străduiești să fii cât mai crud față de un semen al tău, ești silit tu însuți să fii sclavul drojdiei celei mai infecte a muritorilor; în timp ce te pregătești să alungi din locuința sa pe un vecin, trebuie să primești în locuința ta zoile cele mai infecte ale oamenilor de nimic.

N-ai încredere într-o rudă, dar te dai pe tine însuți pe mâna unei gloate înarmate. Cu cât mai la adăpost te-ar fi putut pune buna înțelegere!

Dacă ești atras de câștig, fă-ți bine socoteala. Înțeleg să-ți placă războiul, dacă n-ai vedea că numai cu prețul unor mari cheltuieli se poate obține un câștig nu numai cu mult mai mic, dar și nesigur. Iar dacă ai în vedere binele statului, află că pe nici o cale nu pier mai repede și mai groaznic statele, decât prin război. Înainte de a-l începe, deja ai adus patriei pagubă mult mai mare decât folosul pe care i-l vei aduce ca învingător. Ruinezi averile cetățenilor, umpli casele îndoliate de jale și totul de tâlhari, hoți și desfrânați. Căci aceste epave le scoate la suprafață războiul. Și, în timp ce înainte puteai să te folosești de întreaga Franță, acum te excluzi singur din multe ținuturi[75].

Dacă iubești cu adevărat pe ai tăi, de ce nu-ți vin în minte acestea? De ce să arunc această tinerime, în floarea vârstei, în atâtea nenorociri? De ce să văduvesc atâtea soții de soții lor, atâția copii de părinții lor? De ce să capăt nu știu ce titlu sau ce drept echivoc cu sângele alor mei?

Am văzut, o dată războiul început sub pretextul apărării bisericii, cum preoții sunt jefuiți prin dese dijmuiri așa cum n-ar fi putut s-o facă, cu mai multă dușmănie, nici un dușman.

Cu alte cuvinte, în timp ce fugim prostește de prăpastie, ne precipităm singuri în ea. Nu putem să suportăm nici cea mai mică jignire, dar ne lăsăm copleșiți de cele mai mari insulte. În timp ce ne este rușine să părem supuși unui principe, ajungem supușii oamenilor celor mai rând. În timp ce căutăm, neprevăzători, libertatea, ne încurcăm în lanțurile celei mai grele sclavii. Urmărind un mic câștig, ne prăbușim, pe noi și ai noștri, sub povara unor pagube imense.

[.....]

JELUIREA PĂCII
ALUNGATE ȘI LOVITE DIN TOATE PĂRȚILE

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ERASMUS DIN ROTTERDAM CĂTRE FILIP DE BURGUNDIA, EPISCOP DE UTRECHT

Erasmus din Rotterdam urează sănătate lui Filip, prea ilustrul primat de Utrecht

Te-aș felicita, venerabile primat Filip[76]*, – ilustru nu mai puțin prin calitățile tale personale, decât prin blazonul unor mari strămoși –, pentru înalta demnitate la care ai fost înălțat, dacă n-aș ști prea bine că ai primit-o fără voia ta și că ai fost constrâns la aceasta cu greutate, de autoritatea prea bunului și prea marelui principe Carol*[77]*, față de a cărui afecțiune nu erai doar omul care să rămână dator. Dar însuși acest fapt ne întărește speranța că te vei achita cu cinste de sarcina primită, dacă ne amintim că Platon*[78]*, cu a sa gândire atât de aleasă și cu adevărat divină, nu socotește potriviți pentru a conduce un stat decât pe aceia care sunt târâți la aceasta fără voia lor.*

Încrederea mea în tine crește însă și mai mult, ori de câte ori îmi vine în minte și ilustrul tău frate, căruia îi urmezi în această demnitate, și părintele venerabil, din care vă trageți amândoi.

Căci fratele tău David[79]*, bărbat pe cât de erudit, pe atât de înțelept, cu atâta cinste a deținut acest loc, timp de foarte mulți ani, încât, prin calitățile sale deosebite, a adăugat cea mai mare strălucire și demnitate chiar unei sarcini și așa foarte impunătoare. Mare și demn de admirat în multe privințe, el a fost folositor statului mai ales prin aceea că nu socotea nimic mai de preț decât pacea universală, imitând, și în această direcție, pe părintele vostru, Filip, ducele Burgundiei*[80]*, un mare bărbat în toate privințele, cunoscut totuși mai ales prin politica sa pacifică, grație căreia și-a câștigat dreptul la recunoștința veșnică a oamenilor. Acesta va trebuie să fie, mai ales, imitat de tine, pentru ca să fii demn nu numai ca un fiu de tatăl său, ci ca un Filip de un Filip.*

Înțelepciunea ta te face să înțelegi prea bine ce așteaptă tot poporul de la tine. Porți pe umeri o întreită povară: mai întâi, exemplul tatălui și al fratelui tău, apoi fatalitatea acestor vremuri triste, care – ce să mai lungesc vorba – ne târăsc, pe nesimțite, spre război. Am văzut doar noi înșine, de curând, cum unii, mai periculoși pentru prieteni decât pentru dușmani, n-au lăsat nimic neîncercat, pentru a nu se pune niciodată capăt războaielor; cum, în schimb, alții, care doresc din tot sufletul binele statului și al principelui, ne-au făcut cu greu să ne dăm seama că pacea cu Franța, totdeauna de dorit, este, în aceste vremuri, și necesară.

Indignarea față de această stare de lucruri m-a împins să scriu jelirea păcii, alungată de pretutindeni, pentru ca, în felul acesta, sau să răzbun, sau să potolesc mult îndreptățita durere a sufletului meu.

Acest opuscul ți-l dedic ție, ca omagiu datorat unui nou episcop, pentru ca excelența ta să apere cu mai multă râvnă pacea, obținută nu importă, acum, căci nu pot lăsa să se uite câte eforturi ne-a costat.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

Trista soartă a oamenilor care fug de pace. I. Dacă oamenii ar fugi de mine, m-ar alunga și m-ar lovi, fie și pe nedrept, dar spre folosul lor, m-aș plânge numai de jignirea ce mi se aduce și de purtarea lor nedreaptă; dar pentru că, alungându-mă pe mine, ei se lipsesc de izvorul întregii fericiri omenești și atrag asupra lor șuvoiul tuturor nenorocirilor, trebuie să deplâng mai degrabă nefericirea lor decât jignirea mea și, deși aș fi preferat să mă supăr pe ei, sunt silită să sufăr împreună cu ei și să-mi fie milă de ei.

Căci a respinge de la tine pe cel care, oricum, te iubește, este o lipsă de omenie; dar a fugi de cel care îți face bine este ingratitudine, iar a lovi pe mama și ocrotitoarea tuturor – o nelegiuire. Mai mult, a respinge atâtea foloase alese, pe care le aduc cu mine numai și numai pentru ei, și a căuta în locul lor, în mod deliberat, Lerna îngrozitoare a tuturor nenorocirilor, nu vi se pare de domeniul celei mai mari nebunii?

Este normal să te înfurii pe niște nelegiuiți, dar pe cei apucați de astfel de nebunie ce poți face altceva decât să-i deplângi? Și să-i deplângi tocmai pentru că ei înșiși nu se deplâng, și sunt cu atât mai nefericiți, cu cât nu-și dau seama de nefericirea lor. Căci a-ți cunoaște gravitatea bolii este, oricum, un pas spre însănătoșire.

II. Dacă eu, Pacea atât de lăudată, și de zei și de oameni, sunt, într-adevăr, izvorul, mama, hrănitoarea, binefăcătoarea și păzitoarea tuturor bunurilor care există în cer sau pe pământ; dacă fără mine nu propășește nicăieri nimic, nu este nimic, nu este nimic sigur, nimic curat sau sfânt, nimic plăcut oamenilor sau agreat de cei de sus; dacă, în opoziție cu toate acestea, orice război este, fără nici o îndoială, pretutindeni în natură, izvorul tuturor relelor, dacă prin acțiunea nefastă a acestuia se vestejește brusc ceea ce era înfloritor, se risipesc cele agonisite cu trudă, se clatină cele trainic așezate, pier cele bine întocmite, iar cele dulci devin amare; în sfârșit, dacă el este un lucru până într-atât lipsit de sfințenie, încât este flagelul cel mai îngrozitor al oricărei credințe și religii, și dacă nimic nu este mai funest decât el pentru oameni, nimic mai urât de cei de sus, atunci rogu-te, pe Dumnezeu cel nemuritor, cine ar putea

să creadă că acești nebuni sunt oameni, cine ar putea să creadă că există o fărâmă de minte sănătoasă în cei care, cu prețul atâtor sacrificii, atâtor strădanii și eforturi, cu atâtea manevre, griji și primejdii, se străduiesc să mă alunge, cu toate calitățile amintite, și ar vrea să cumpere așa de scump atâtea nenorociri?

III. Dacă m-ar dispreţui în felul acesta niște fiare, aș suporta mai ușor aceasta, iar jignirea ce mi s-ar arunca aș pune-o pe seama naturii, care le-a dat o fire sălbatică; dacă aș fi urâtă de niște animale lipsite de rațiune, aș atribui aceasta neștiinței lor, ținând seama că acestora le-a fost refuzată acea facultate sufletească, singura cu care ar putea să vadă foloasele mele. Dar – o, scandal și monstruozitate nemaipomenite! – o singură ființă dotată cu rațiune și capabilă de gânduri divine a produs natura, numai pe aceasta a făcut-o pentru înțelegere și armonie și, cu toate acestea, la oricare din fiarele sălbatice, la oricare din animalele lipsite de rațiune s-ar găsi pentru mine un loc mai degrabă decât la oameni.

Armonia din natură... IV. De altfel, deși mișcarea atâtor lumi cerești nu este aceeași, după cum nu este aceeași nici forța lor motrice, totuși pentru toate acestea există, de atâtea veacuri, anumite legi comune. Forțele antagoniste ale elementelor păstrează adică, printr-un echilibru constant între ele, pacea veșnică, ba chiar, în mijlocul unei discordii atât de mari, o întăresc prin armonie și legături reciproce.

De asemenea, în corpurile viețuitoarelor, câtă armonie nedezmințită a membrelor, ce admirabil pusă la punct apărare reciprocă! Căci ce poate fi mai deosebit decât corpul și sufletul? Și totuși, cu câtă strânsă necesitate le-a unit pe amândouă natura ne-o arată, fără tăgadă, însăși disocierea lor, până într-atât viața nu este nimic altceva decât o unire a corpului cu sufletul, după cum sănătatea nu este decât un echilibru între toate funcțiile corpului.

Viețuitoarele lipsite de rațiune își duc viața, fiecare în felul lor, în mod organizat[81] și în armonie. Elefanții trăiesc în cirezi, porcii și oile pasc în turme, cocorii și stăncuțele zboară în cârduri, berzele – modele de solidaritate – își au adunările lor deliberative, delfinii se susțin unii pe alții cu servicii reciproce. Este cunoscută apoi organizarea atât de armonioasă a furnicilor și albinelor[82].

Dar pentru ce stărui să vorbesc despre animale, care, deși sunt lipsite de rațiune, nu sunt totuși lipsite de simțire, când și la arbori și la ierburi poți să găsești legături de prietenie? Unele rămân chiar fără rod, dacă nu le cuplezi cu altele. Vița îmbrățișează ulmul, piersicul iubește vița. Până într-atât chiar cele lipsite de simțire par, totuși, a simți binefacerile păcii!

Dar și acestea, deși nu posedă facultatea de a simți, sunt totuși, pentru că au viață, foarte apropiate de cele cu simțire. Ce este însă atât de lipsit de simțire ca pietrele? Și totuși, se poate spune că și ele au simțul păcii și al înțelegerii. Dovadă magnetul, care atrage fierul și, odată atras, îl păstrează.

Ce să mai vorbesc despre buna înțelegere care există chiar între fiarele cele mai sălbatice? Cruzimea leilor nu se manifestă între lei. Mistrețul nu amenință cu dintele său ucigător pe un alt mistreț. Între râs și râs există pace. Șarpele nu se năpustește asupra altui șarpe, iar buna înțelegere dintre lupi a devenit chiar proverbială. Voi adăuga ceva, în aparență, și mai suprinzător: înseși spiritele nelegiuite, prin uneltirile cărora s-a rupt, pentru prima oară, și se rupe și astăzi, armonia dintre cer și oameni, au totuși între ele un pact și își apără, în bună înțelegere, această formă de tiranie a lor.

...*În opoziție cu discordia dintre oameni.* V. Numai pe oameni, cărora le-ar sta cel mai bine buna înțelegere și care au, în primul rând, nevoie de ea, natura, așa de puternică și de eficace în alte privințe, nu-i leagă, educația nu-i unește, atâtea foloase rezultate din buna înțelegere nu-i adună la un loc, în sfârșit, nici chiar sentimentul și experiența atâtor nenorociri nu-i fac să revină la dragoste reciprocă.

Înfățișarea le este comună tuturor, graiul le este același și, în timp ce toate celelalte specii de animale se deosebesc între ele mai ales prin forma corpului, numai omului i-a fost dată facultatea de a gândi, pe care o au toți oamenii ca un bun comun, dar n-o au comună cu nici una din celelalte viețuitoare. Numai lui, de asemenea, i-a fost dat graiul, cel mai de seamă mijlocitor al prieteniilor.

În toți oamenii au fost sădiți germenii științei și virtuții, o fire blândă și pașnică, făcută pentru afecțiune reciprocă, gata a-și găsi plăcerea în a fi iubiți și fericirea în a face bine altora. Afară, bineînțeles, de cazul că cineva, pervertit de pasiuni anormale, ca de farmecele Circei, a decăzut din condiția umană în aceea de fiară. De aici provine, fără îndoială, faptul că poporul numește omenesc tot ceea ce ține de afecțiune reciprocă. În sfârșit, natura i-a mai dat omului lacrimile, dovada unei firi îndurătoare, pentru ca, dacă a intervenit cumva vreo jignire și vreun norișor a umbrit seninătatea prieteniei, repede să se revină la bunele sentimente.

Foloasele bunei înțelegeri și ale cooperării. VI. Iată pe câte căi ne-a învățat natura buna înțelegere. Și totuși, nemulțumindu-se cu aceste atracții ale păcii, ea a voit ca prietenia să-i fie omului nu numai plăcută, ci și necesară. Pentru aceasta, atât calitățile trupești cât și cele sufletești au fost în așa fel împărțite, ca nimeni să nu fie până într-atâta dotat cu toate încât să n-aibă niciodată nevoie de serviciul chiar al unora mai

umili decât el, și nici n-au fost acordate tuturor aceleași calități și nici în măsură egală, pentru ca această inegalitate să fie compensată prin legături reciproce de prietenie.

În fiecare regiune, se produc apoi tot alte bunuri, pentru ca nevoia însăși să îndemne la relații reciproce. Celorlalte viețuitoare natura le-a dat arme naturale de apărare și mijloace de protecție, cu care să se apere. Numai pe om l-a făcut neînarmat și slab și, ca atare, lipsit de apărare altfel decât prin cooperare și ajutorare reciprocă.

VII. Cetățile le-a creat nevoia și tot nevoia a recomandat asocierea între ele[83], pentru a se putea respinge, cu puteri unite, atacurile fiarelor și ale tâlharilor. Până într-atât nu este nimic în cele omenești care să-și fie suficient sie însuși! Spața umană ar fi pierit chiar de la începuturile vieții, dacă, o dată apărută, n-ar fi perpetuat-o legătura conjugală. Omul nici nu s-ar naște, sau, abia născut ar pieri și și-ar da viața chiar în pragul vieții, dacă n-ar veni în ajutorul micuțului mâna prietenească a moașelor, dacă n-ar interveni dragostea prietenească a doicilor. Mai mult, în acest scop, natura a sădit acele foarte puternice scântei ale dragostei părintești, pentru ca părinții să iubească chiar ceea ce n-au văzut încă. La aceasta a adăugat dragostea corespunzătoare a copiilor față de părinți, pentru ca slăbiciunea acelora să fie, la rândul ei, susținută de ajutorul acestora, creându-se astfel acel sentiment socotit de toți, în mod egal, demn de laudă, dar atât de potrivit numit numai de greci αντιπελάργωσις*.

Se adaugă apoi legăturile de neam și de rudenie. La unii se adaugă în plus potrivirea de caracter, de înclinări, de înfățișare, ceea ce constituie cel mai sigur mijlocitor al bunei înțelegeri; la mulți o oarecare afinitate secretă a sufletelor și acel minunat impuls spre dragoste reciprocă, pe care cei vechi, plini de admirație, îl atribuiau divinității.

Ravagiile războiului. VIII. Iată în câte chipuri ne-a propovăduit natura pacea și concordia, iată prin câte atracții ne cheamă la ea, atrăgându-ne prin atâtea fire și constrângându-ne prin atâtea lucruri. Și, după toate acestea, ce Erinie atât de pornită de rău – rupând, desfăcând și sfărâmând toate acestea – a sădit în sufletele omenești nebunia neostoită a războiului?

Dacă obișnuința n-ar șterge mai întâi uimirea, apoi însăși conștiința răului, cine ar putea crede că sunt dotați cu minte omenească aceia care se luptă, se ciocnesc, se învălmășesc între ei, în atât de nesfârșite neînțelegeri, dispute și războaie? Până la urmă, din cauza jafurilor, a vărsărilor de sânge, a incendiilor și a ruinelor, toate – sacre și profane –

* αντιπελάργωσις – pietate filială[84].

se amestecă și nu există tratate atât de sfinte care să-i oprească pe cei porniți nebunește pe panta unei distrugeri reciproce.

[.....]

Pacea, în căutarea unui adăpost... X. Când aud cuvântul om, alerg imediat la el, ca la o ființă făcută special pentru mine, plină de încredere că acolo voi putea găsi liniște. Când aud pe acela de creștin, zbor și mai mult spre acest blazon, cu speranța că la el, cu siguranță, voi trona ca la mine acasă.

Dar și aici – mi-e rușine și silă s-o spun – tribunalele, palatele, senatele, templele – toate vuiesc de pretutindeni de dispute, ca nicăieri, în așa măsură, la păgâni. Până într-atât încât, deși o bună parte din nenorocirea oamenilor o constituie gloata avocaților, totuși chiar și aceasta este prea mică și neîndestulătoare față de valurile de împricinați.

Zăresc o cetate și, pe loc, se naște speranța că o înțelegere trebuie să existe, măcar între aceia pe care îi cuprind aceleași întârituri, îi conduc aceleași legi și, purtați, ca să spunem așa, de o singură navă, îi ține la un loc o primejdie comună. Dar vai, nenorocita de mine, cât de viciat de neînțelegeri găsesc și aici totul! Până într-atât încât abia de poți afla vreo casă în care să fie vreun loc pentru mine, măcar pentru o zi.

... se adresează în zadar principilor... XI. Las la o parte poporul de rând, care, întocmai ca marea, este purtat de pasiunile sale, și mă îndrept către curțile principilor, ca spre un port. La ei – îmi zic – va fi, desigur, un loc pentru pace. Ei sunt doar, pentru a putea fi sufletul mulțimii și ochiul poporului, mai înțelepți decât acesta. Apoi, ei conduc în numele aceluia care este învățătorul și principele concordiei, de către care am fost încredințată tuturor, dar mai ales acestora.

Și, într-adevăr, totul este aici promițător. Văd salutări reciproce, pline de amabilitate, îmbrățișări prietenești, banchete pline de veselie, și celelalte forme de politețe. Dar o, ce oroare, n-am putut observa la ei nici o umbră măcar de adevărată înțelegere. Totul este spoială și înșelăciune, totul este viciat de tabere declarate sau de disensiuni și rivalități ascunse. Într-un cuvânt, este clar că nu la ei este lăcașul păcii, ci, mai degrabă, izvorul și originea tuturor războaielor.

...învățaților... XII. Încotro să mă mai îndrept, nenorocita de mine, după ce de atâtea ori am fost înșelată în speranțele mele? Dar poate principii sunt mai degrabă mari decât învățați, sunt conduși mai degrabă de patimi decât de o dreaptă judecată a minții. Mă voi refugia deci în societățile de învățați. Literatura face oameni, filosofia mai mult decât oameni, iar teologia face zei. La aceștia îmi va fi dat să mă odihnesc, după atâtea peregrinări.

Dar vai, iată și aici alt fel de război, e drept mai puțin sângeros, dar, totuși, nu mai puțin nebunesc. Școală cu școală este în opoziție și, ca și cum adevărul s-ar schimba o dată cu locul, unele axiome nu străbat marea, altele nu trec Alpii, altele nu războiesc peste Rin[85]. Mai mult, în aceeași academie logicianul este în război cu retorul, teologul este în dezacord cu jurisconsultul.

Dar chiar în același fel de profesiune, scotistul[86] se luptă cu tomistul[87], nominalistul cu realistul[88], platonicianul cu peripateticianul[89]. Lucrurile merg până acolo, încât aceștia nu se înțeleg nici chiar asupra celor mai mici probleme și foarte adesea se războiesc, cu cea mai mare înverșunare, pentru lână de capră[90]. În focul luptei, se trece cu ușurință de la argumente la insulte, de la insulte la violențe, iar dacă lupta nu se duce cu pumnale și lănci, ei se înțeapă totuși cu peniță muiate în venin, sfâșiindu-se reciproc pe hârtia cea mai fină și năpustindu-se unul asupra reputației celuilalt cu vârful otrăvit al limbii sale.

...preoților... XIII. Încotro să mă întorc acum, după atâtea decepții? Ce-mi mai rămâne afară de singura ancoră – ca să zicem așa – sacră, adică religia? Deși profesarea ei este comună tuturor creștinilor, totuși, în mod special o profesează, prin nume, prin cult, prin ceremonii, aceia care se recomandă obișnuit cu titlul de preoți.

Și într-adevăr, privindu-i de departe, totul mă face să sper că mi-am găsit, în sfârșit, limanul. Îmbrăcămintea albă – culoarea mea – îmi surâde încurajator, văd cruci, simboluri ale păcii, aud numele atât de dulce de frate, dovada dragostei neprețuite, aud urări de pace, pline de făgăduitoare perspective, remarc comunitatea tuturor lucrurilor: un sobor bine închegat, același templu, aceleași legi, adunarea zilnică la un loc. Cine să creadă că aici nu va fi loc pentru pace?

Dar, ce rușine, aproape nicăieri nu există înțelegere între sobor și episcopul său! Asta încă ar fi puțin lucru dacă ei înșiși n-ar fi împărțiți în tabere. Câți sunt preoții care să nu aibă vreun diferend cu un alt preot? Pavel spune că socotește de neîngăduit ca un creștin să aibă vreun litigiu cu un alt creștin și ca un preot să fie în proces cu un alt preot sau un episcop cu un alt episcop.

Dar și acestora le va găsi, poate, cineva o scuză, ca unora care, printr-o obișnuință deja îndelungată, au trecut aproape în rândul profanilor, după ce au început să posede aceleași bunuri ca și ei. De acord. Folosească-se deci și ei de dreptul de proprietate, pe care și-l revendică pe baza – ca să zicem așa – a prescripției[91].

...ordinelor călugărești... XIV. Rămâne totuși o categorie de oameni, care sunt atât de legați de religie, încât, chiar dacă ar dori-o n-ar putea să se desfacă de ea, mai mult decât, firește, o broască țestoasă de casa

sa. Aş putea deci să sper că la ei va fi loc pentru mine, dacă speranţa, de atâtea ori înşelată, nu m-ar fi învăţat să nu mai am absolut nici o speranţă.

Şi totuşi, ca să nu las nimic neîncercat, voi face şi această încercare. Vrei să ştii rezultatul? De la nimeni n-am sărit mai repede înapoi. Căci ce puteam să sper, acolo unde religia nu se înţelege cu religia? Câte ordine, tot atâtea partide. Dominicanii[92] nu se înţeleg cu minoriţii[93], benedictinii[94], cu bernardinii. Atâtea nume, atâtea culte, atâtea ceremonii diferite, numai din dorinţa ca să nu fie absolut nimic la fel. Fiecăruia nu-i plac decât regulile sale, condamnându-le şi urându-le pe ale altora. Mai mult, chiar şi acelaşi ordin este împărţit în partide: observanţii urmăresc pe coleţi, şi unii şi alţii a treia tabără, care îşi are numele de la cuvântul adunare[95], deşi nici gând să se adune la un loc.

Pacea nu există nici la schit... XV. Decepţionată de toate acestea, cum era de aşteptat, mă gândeam să mă retrag la vreun schit, care să fie cu adevărat liniştit. Cu regret trebuie s-o spun – o, de n-ar fi prea adevărat! – n-am găsit până acum nici unul care să nu fie infectat de uri şi de certuri interioare.

Ar fi o ruşine să enumăr pentru ce fleacuri şi bagatele provoacă atâtea lupte nişte bărbaţi bătrâni, venerabili prin barba şi sutana lor, în plus, după cum îşi par ei înşişi, grozav de eruditi şi de sfinţi.

...nici la familiile modeste... XVI. Îmi surâdea o oarecare speranţă că mi se va da un loc undeva printre atâtea familii modeste. Căci ce nu promit o casă comună, o avere comună, un pat comun, copil comuni? În sfârşit, dreptul reciproc al corpurilor însele, încât ai crede că ai de-a face mai degrabă cu un singur om contopit din doi, decât cu doi oameni separaţi.

Dar şi aici s-a strecurat prea cunoscuta şi prea scelerata Eris[96] şi a separat – prin neînţelegeri sufleteşti – pe cei legaţi prin atâtea legături.

Şi totuşi, tot printre aceştia se găseşte mai degrabă un loc, decât printre aceia care proclamă, prin atâtea titluri, semne şi ceremonii, o dragoste necondiţionată.

...nici chiar în acelaşi suflet... XVII. În sfârşit, am început să doresc a mi se da un loc cel puţin în sufletul unuia singur. Nici acest lucru n-a fost însă cu putinţă. Căci şi acelaşi om se luptă cu el însuşi. Raţiunea se luptă cu sentimentele şi, pe deasupra, un sentiment se ciocneşte cu un alt sentiment, aşa încât, în timp ce dragostea cheamă într-o parte, patima trage în alta. Apoi altceva îndeamnă pofta, altceva mânia, altceva ambiţia, altceva lăcomia.

[.....]

Nepotrivirea dintre doctrina și practica creștină față de pace. XXVII. Toată literatura creștină, fie că citești Vechiul sau Noul Testament, nu proclamă nimic altceva decât pace și armonie; iar toată viața creștinilor nu este altceva decât un șir nesfârșit de războaie. Ce înseamnă oare această sălbăticie mai mult decât sălbatică, cu neputință de învins sau de domolit prin nici un fel de mijloace?

Este, în sfârșit, cazul ca creștinii sau să înceteze a se lăuda cu acest nume, sau să traducă în fapt, prin înțelegere, învățătura lui Christos. Până când viața lor va fi în contradicție cu numele lor?

Însemnați-vă cât vreți locuințele și îmbrăcămintea cu semnul crucii, Christos nu va recunoaște ca simbol decât pe acela pe care el l-a recomandat, adică simbolul înțelegerii.

[.....]

XXXI. „Nenorocirile îi unesc până și pe cei răi" – spune un proverb. Numai pe creștini nu-i unește nici binele, nici răul. Ce este mai delicat decât viața omenească, ce este mai scurt? La câte boli, la câte nenorociri nu este ea supusă? Și cu toate acestea, deși este copleșită, în mod firesc, de mai multe nenorociri decât poate suporta, cea mai mare parte a nenorocirilor și le provoacă nebunește oamenii înșiși.

Atâta orbire stăpânește sufletele omenești, încât nu văd nimic din toate acestea, iar oamenii procedează cu atâta nesăbuință, încât rup, taie și sfărâmă toate legăturile și cu natura, și cu Christos. Pretutindeni numai războaie, fără nici o măsură și fără nici o limită. Se ciocnește neam cu neam, cetate cu cetate, partidă cu partidă, principe cu principe, și, din cauza fie a nebuniei, fie a ambiției a doi omuleți, care sunt sortiți curând pieirii, ca niște lucruri trecătoare, se răstoarnă omenirea cu susul în jos.

Cauzele războaielor actuale. XXXII. Să lăsăm la o parte tragediile vechilor războaie și să le reamintim numai pe cele petrecute de zece ani încoace. La ce popoare nu se dau lupte crâncene, pe uscat și pe apă? Ce ținut n-a fost îmbibat cu sânge de creștin? Ce râu, ce mare n-a fost mânjită cu sânge omenesc?

Și – ce rușine! – creștinii se luptă mai fără cruțare decât iudeii, decât păgânii și decât fiarele. Toate războaiele, pe care iudeii le-au dus împotriva celor de alt neam, creștinii ar trebui să le ducă împotriva viciilor. În fapt, ei se împacă cu viciile și duc război cu oamenii.

Și, oricum, pe iudei îi îndemna la luptă un comandament divin[97] în timp ce pe creștini, dacă dăm la o parte pretextele și privim realitatea în față, îi mână ca pe niște apucați numai ambiția, îi mână numai mânia,

cel mai rău sfătuitor, îi atrage numai pofta, niciodată satisfăcută, de avere. Mai mult, iudeii aveau diferende aproape numai cu străinii, pe când creştinii sunt în alianţă cu turcii, dar se războiesc între ei.

XXXIII. Şi pe tiranii păgâni îi aţâţa, de obicei, la război setea de glorie; totuşi ei supuneau popoarele barbare şi sălbatice în aşa fel, încât înfrângerea devenea un bine, iar învingătorul se străduia să fie de folos celor învinşi.

Aceştia îşi dădeau osteneala ca victoria să fie, pe cât cu putinţă, fără vărsare de sânge, aşa încât răsplata învingătorului să fie o faimă binemeritată, iar pentru cei învinşi bunătatea învingătorului să fie o mângâiere.

În schimb, mi-e ruşine să amintesc pentru ce pricini dezonorante şi uşuratice împing lumea la război principii creştini. Unul a descoperit sau a inventat nu ştiu ce drept perimat şi învechit[98], ca şi cum ar avea, cu adevărat, o atât de mare importanţă cine conduce ţara, firească dacă este efectiv avut în vedere binele public. Altul pune în faţă nu ştiu ce omisiune într-un tratat cu o sută de paragrafe. Un al treilea este pornit împotriva altuia, din motive personale: o logodnică luată sau o glumă spusă prea liber.

Dar – lucru şi mai scandalos – sunt unii principi care, cu o perfidie de tirani, simţind că prin înţelegerea din sânul poporului puterea lor slăbeşte, iar prin neînţelegere, dimpotrivă, se întăreşte, ajută pe aţâţătorii la război, pentru ca, în felul acesta, pe de o parte, să dezbine pe cei uniţi, iar pe de altă parte, să jefuiască mai în voie nefericitul popor, ca nişte nelegiuiţi ce sunt, care se hrănesc din nenorocirile poporului şi care, în timp de pace, nu prea au ce face la conducerea statului.

XXXIV. Ce nebunie infernală a putut strecura în sufletul creştinilor acest venin? De la cine au învăţat cinstitorii lui Christos această tiranie pe care n-au cunoscut-o nici un Dionysius[99], nici un Mezentius[100], nici un Phalaris[101]? Nişte fiare, mai degrabă decât oameni, şi cunoscuţi numai prin tirania lor! Nicăieri de acord decât pentru a face rău; niciodată uniţi, decât pentru a-şi oprima statele. Iar isprava lor o socotesc o faptă creştinească, îndrăznind să se apropie de sfintele lăcaşuri şi de sfintele altare, mânjiţi de sus până jos de sânge omenesc. O, calamităţi ale popoarelor, bune de alungat în cele mai îndepărtate insule!

XXXV. Dacă creştinii sunt mădularele unui singur corp, de ce nu se bucură fiecare de fericirea celuilalt? Astăzi pare un motiv aproape legitim de a dezlănţui un război, dacă regatul vecin e ceva mai înfloritor decât celelalte. Căci, dacă este să spunem adevărul, ce altceva a împins şi împinge încă şi astăzi pe atât de mulţi să se năpustească cu armele împotriva regatului Franţei, dacă nu faptul că el este cu mult cel mai înfloritor dintre toate?

[.....]

Modul sălbatic de a duce războaiele. XXXVI. Ce să mai spun că, în ducerea acestor lupte, sunt întrecute în sălbăticie până și fiarele.

De altfel, nu toate animalele se războiesc, iar lupta dintre fiare nu există decât între specii diferite, așa cum am mai spus-o, dar trebuie s-o repet mereu, pentru a pătrunde bine în mințile oamenilor. Vipera nu mușcă o altă viperă și nici un râs nu sfâșie un alt râs. Dar chiar când se luptă între ele, animalele se luptă cu arme naturale. Pe ele, doar natura le-a făcut înarmate, pe când pe oameni i-a creat neînarmați.

Dar, o Dumnezeule nemuritor, cu ce arme i-a înarmat, în schimb, pe oameni mânia! Cu ce mașini infernale se năpustesc creștinii împotriva altor creștini! Căci cine ar putea crede că bombardele sunt o invenție a omului?

Apoi animalele nu se aruncă spre o pieire reciprocă în coloane atât de compacte. Căci cine a văzut vreodată zece lei luptându-se cu zece tauri? În schimb, de câte ori douăzeci de mii de creștini nu se războiesc cu tot atâția alți creștini? Atât de mult zel pun să facă rău și să verse sânge de frate!

În sfârșit, animalele nu fac, de obicei, război decât atunci când le împinge la disperare fie foamea, fie grija de odraslele lor. Pentru creștini însă, ce jignire este prea mică, pentru a nu părea o pricină potrivită de război?

Dacă acestea le-ar face gloata, s-ar putea pretexta ignoranța ei. Dacă le-ar face niște tineri, s-ar putea aduce ca scuză lipsa de experiență a vârstei. Dacă le-ar face niște neinițiați, monstruozitatea faptei ar fi atenuată de calitatea persoanelor. În realitate însă, vedem că sămânța războaielor este aruncată, de cele mai multe ori, tocmai de aceia prin sfatul și autoritatea cărora s-ar cădea să se potolească agitația poporului.

Gloata disprețuită și obscură clădește orașe strălucite, pe cele clădite le administrează organizat și, administrându-le, le îmbogățește. Asupra lor năvălesc însă satrapii și, ca niște trântori, sustrag ceea ce s-a obținut cu strădania altora, iar ceea ce s-a adunat cu greu de mulțime este risipit cu ușurință de câțiva, năruindu-se, cu cea mai mare sălbăticie, ceea ce s-a relizat în mod cinstit[102].

Biserica și războiul. XXXVII. Dacă nu-și mai amintește de războaiele vechi, să recheme în amintire oricine războaiele purtate în ultimii doisprezece ani. Să cântărească pricinile lor și va afla că toate au fost întreprinse în folosul principilor, dar au fost purtate spre marea nenorocire a poporului, deși ele nu aveau nici cea mai mică legătură cu interesele poporului.

Mai mult, ceea ce altădată, la păgâni, era rușinos, adică – cum spune poetul – părul alb să poarte coif, este considerat la creștini un lucru demn de laudă. Era ceva rușinos pentru Naso, un soldat bătrân, pentru creștini însă un războinic septuagenar este ceva măreț.

Ceva mai mult, nu se rușinează de acest lucru nici preoții, pe care, altădată, chiar în acea sângeroasă și neîmblânzită lege a lui Moise[103], Dumnezeu nu i-a voit mânjiți de vreo pată de sânge; nu se rușinează teologii, dascălii vieții creștine; nu se rușinează profesorii acestei religii perfecte; nu se rușinează episcopii; nu se rușinează cardinalii și vicarii lui Christos – nimeni dintre aceștia nu se rușinează să fie autori și ațâțători ai acestei calamități, atât de mult detestată de Christos.

Cum se poate însă împăca mitra cu coiful? Ce poate fi comun între cârjă și sabie? Între evanghelie și scut? Ce poate fi comun între a saluta poporul cu urare de pace și a ațâța lumea la luptele cele mai crâncene? A proclama din gură pacea, iar în realitate a dezlănțui războiul?

Este posibil ca cu aceeași gură, cu care predici pe Christos, făcătorul de pace, să lauzi și războiul? Cu aceeași trâmbiță să cânți și pe Dumnezeu și pe Satana? Cum se poate ca în predica ta pioasă să ațâți, îmbrăcat în sutană, la omor poporul simplu, care așteaptă din gura ta învățătura evangheliei? Este cu putință ca tu, care ocupi locul apostolilor, să propovăduiești învățături opuse preceptelor apostolilor?

Nu te temi oare că cele ce s-au spus despre vestitorii lui Christos – *„Ce frumoase sunt picioarele celor care anunță pacea, celor care binevestesc și care aduc mântuirea"* – se vor întoarce în contrariul lor. – „Ce mârșavă este limba preoților care îndeamnă la război, care ațâță la rele, care îndeamnă la dezastre!"

XXXVIII. La romani, pioși chiar în impietatea lor, cel care își făcea intrarea în demnitatea de mare preot declara, potrivit obiceiului, sub prestare de jurământ, că-și va păstra mâinile neîntinate de orice pată de sânge și că, nici chiar rănit, nu va căuta să se răzbune. Iar Titus Vespasianus, cunoscutul împărat păgân, și-a păstrat cu atâta credință acest jurământ, încât și-a atras lauda unui scriitor păgân[104]. Dar – o, rușine dispărută cu totul din viața oamenilor! – la creștini preoții consacrați lui Dumnezeu și aceia care se socotesc și mai sfinți decât aceștia, adică monahii, ațâță la măceluri și distrugeri.

Din trâmbița evangheliei ei fac trâmbița lui Marte, uită de starea lor, se agită în toate părțile, făcând și îndurând totul, numai și numai să provoace războaie. Prin ei, de asemenea, sunt ațâțați la luptă principi[105] – care altfel ar fi avut de gând poate să stea liniștiți –, când mai degrabă era de așteptat ca, prin autoritatea lor, să fie domoliți cei care nu se astâmpără.

Mai mult, ceea ce este și mai monstruos, ei înșiși duc războaie și încă pentru motive pe care le-au disprețuit și filosofii păgâni, ca să nu mai vorbim de disprețul pentru ele atât de caracteristic și specific bărbaților apostolici.

XXXIX. Cu puțini ani mai înainte, pe când lumea era târâtă spre război de o boală oarecum fatală[106], vestitori ai evangheliei, ca minoriții și dominicanii, intonau de la amvonul sfânt îndemnuri la luptă și atâțau și mai mult pe cei porniți și așa spre nebunie războinică. În Anglia, ei atâțau împotriva francezilor, în Franța atâțau împotriva englezilor.

Toți instigau la război, în schimb la pace nu chema nimeni, în afară de unul sau doi, cărora le-a fost aproape fatal numai faptul că au pronunțat numele meu. Prea sfinții prelați se agitau încoace și încolo și, uitând și de rangul și de jurământul lor, agravau prin activitatea lor boala publică a omenirii, instigând la grăbirea războiului, ici pe papa Iulius de la Roma, dincolo pe regi, ca și cum aceștia nu erau și așa destul de apucați de nebunia războiului.

Ba încă această nebunie evidentă o mai ascundem sub tot felul de pretexte impunătoare, pervertind cu cea mai mare nerușinare, ca să nu spun în mod criminal, legile strămoșești, scrierile oamenilor evlavioși, însăși Sfânta Scriptură. Lucrurile au ajuns chiar până acolo că este o nebunie și o impietate să deschizi gura împotriva războiului, dimpotrivă, a-l lăuda – singurul lucru care a fost lăudat de gura lui Christos. De asemenea, acela care recomandă lucrul cel mai sănătos de pe lume și oprește de la cel mai criminal dintre toate pare a se îngriji prea puțin de popor și a fi prea puțin atașat principelui.

XL. Slujitorii altarului merg până și în tabere, iar în fruntea taberelor se află episcopi. Și unii și alții, lăsând în părăsire bisericile, se pun în slujba Bellonei. Mai mult, războiul creează preoți, creează episcopi, creează cardinali, cărora titlul de legat de tabără li se pare demn de cele mai onorabile titluri și de urmașii apostolilor[107]. Și nu este de mirare că aceia pe care i-a născut Marte nu respiră decât Marte.

Iar pentru ca răul să fie de nelecuit, nelegiuirea aceasta fără seamăn o îmbracă în haina pietății. Steagurile au cruce, soldații, lipsiți de credință și mânați spre măcel și distrugere de câțiva bani, poartă în frunte semnul crucii, iar ceea ce putea numai să oprească de la război este transformat în simbol al războiului.

[.....]

Toate scuzele sunt nesincere. XLIV. De multă vreme aud scuzele pe care le aduc oamenii, atât de inventivi când este vorba de propria lor nenorocire. Ei se plâng că sunt constrânși și târâți în război fără voia

lor. Smulge însă masca asta, dă la o parte sulemeneala, scrutează-ți propria conștiință și vei descoperi că mânia, ambiția, nebunia și nu nevoia te-au adus aici. Se înțelege, dacă nu măsori nevoia după satisfacerea totală a propriilor tale pasiuni.

[.....]

Dacă orice jignire provoacă război, cine nu poate găsi, până la urmă, de ce să se plângă? Între soție și bărbat se întâmplă uneori lucruri asupra cărora se cade a închide ochii, dacă nu vrei să se rupă buna înțelegere. Dar, dacă între principi se întâmplă ceva de acest fel, pentru ce este nevoie să se recurgă numaidecât la arme? Există doar legi, există oameni învățați, există cinstiți preoți, există venerabili episcopi, prin sfatul sănătos al cărora s-ar putea aplana conflictul. Pentru ce nu-i fac mai degrabă arbitri pe aceștia? Pentru că, oricât de nedrepți s-ar nimeri, tot s-ar alege cu un rău mai mic decât dacă s-ar recurge la arme. Căci mai că nu există o pace atât de nedreaptă, încât să nu fie de preferat războiului, chiar celui mai drept.

XLV. Mai întâi, cântărește separat ce cheltuieli reclamă și ce foloase aduce războiul, și-ți vei da seama câștig vei avea din acestea.

Este foarte mare autoritatea papei de la Roma; dar când popoarele, când principii se învălmășesc în atâtea războaie nelegiuite – și aceasta de câțiva ani –, unde mai este autoritatea papilor, unde – puterea lor foarte apropiată de a lui Christos? Căci, fără îndoială, aici ar fi trebuit să-și găsească ea expresia, se înțelege dacă ei înșiși nu sunt stăpâniți de patimi asemănătoare.

Dar, lucru curios! Dacă Papa îndeamnă la război, toată lumea se supune. Dacă însă tot el îndeamnă la pace, pentru ce nu i se dă aceeași ascultare? Dacă principii preferă pacea, pentru ce s-a dat așa de repede ascultare lui Iulius[108], care atâța la război, iar lui Leon[109], care îndeamnă la pace, abia de se găsesc câțiva care să-i dea ascultare? Dacă însă autoritatea papei de la Roma este cu adevărat sacrosanctă, ar fi firesc ca ea să aibă cea mai mare tărie ori de câte ori ea îndeamnă la ceea ce a propovăduit în mod deosebit Christos.

De altfel, aceia pe care Iulius a putut să-i atâțe la un război pustiitor, în timp ce prea sfântul papă Leon n-a avut aceeași putere atunci când i-a chemat, în fel și chip, la concordie creștină, mărturisesc ei înșiși că, sub haina bisericii, au slujit patimilor lor, ca să nu spun ceva mai rău.

Cum se poate obține pacea. XLVI. Dacă vă este cu adevărat scârbă de războaie, vă voi da un sfat, cu ajutorul căruia să puteți menține înțelegerea. O pace solidă nu constă în înrudiri, nici în tratate de alianță

dintre oameni, din care vedem că tocmai se nasc, în mod frecvent, războaie. Trebuie deci curățate izvoarele însele de unde țâșnește acest rău, adică patimile perverse care dau naștere acestor învrăjbiri.

Căci atâta timp cât fiecare este sclavul pasiunilor sale, statul este păgubit, fără ca fiecare să realizeze tocmai ce urmărea cu mijloace condamnabile.

Principii să fie înțelepți, dar să fie înțelepți în interesul poporului, nu în interesul lor personal. Să fie apoi cu adevărat înțelepți, măsurând măreția lor, fericirea lor, bogăția și strălucirea lor cu ceea ce îi face cu adevărat mari și puternici. Să aibă, cu alte cuvinte, față de stat, aceleași sentimente pe care le are un tată față de familia sa.

Un rege să se socotească mare, dacă domnește peste oameni cât mai buni; fericit, dacă a făcut fericiți pe ai săi; ilustru, dacă domnește peste oameni cât mai liberi; bogat, dacă are un popor bogat; în plină prosperitate, dacă are cetăți înfloritoare, într-o pace permanentă.

XLVII. La rândul lor, nobilii și dregătorii să imite pilda principelui, măsurând totul după interesul statului, fiind siguri că, în felul acesta, își vor apăra mai bine și propriile interese.

Un rege pătruns de astfel de sentimente a fi oare ușor înclinat să stoarcă de la ai săi bani, cu care să întrețină o oaste de mercenari? Își va reduce oare pe ai săi la foame, pentru a îmbogăți pe câțiva comandanți fără scrupule? Cred că nu. El trebuie să-și exercite puterea, având mereu în minte că domnește ca om peste oameni, ca om liber peste oameni liberi, ca un creștin peste creștini. La rândul său, poporul să-i acorde respectul cuvenit, atâta timp cât el conduce spre binele public.

Un bun principe nu va pretinde nimic altceva. Cât privește pornirile rele ale celui rău, ele vor fi reprimate de înțelegerea dintre cetățeni. Într-un cuvânt, și dintr-o parte și dintr-alta, să lipsească preocuparea de interesul personal.

Datoria conducătorilor. XLVIII. Cele mai multe onoruri să fie acordate acelora care împiedică războiul, care, prin comportarea și sfatul lor, restabilesc pacea; în sfârșit, aceluia care se străduiește, prin toate mijloacele, nu să adune cea mai mare forță de soldați și de mașini de război, ci tocmai ca să nu mai fie nevoie de ele. O astfel de treabă prea frumoasă se zice că, între atâția împărați, a conceput-o numai Diocleția[110].

Iar dacă războiul nu poate fi evitat, el să fie purtat în așa fel, încât toate nenorocirile să cadă pe capul acelora care l-au pricinuit. În fapt însă, principii duc război la adăpost, conducătorii de oști se îmbogățesc, iar partea cea mai mare a nenorocirilor se revarsă asupra țăranilor, asupra gloatei, care n-are nimic de-a face cu războiul și n-a contribuit cu nimic la izbucnirea lui.

Unde este atunci înțelepciunea principelui, dacă el nu se gândește la acestea? Unde este inima principelui, dacă împinge cu atâta ușurință la astfel de situații?

Ar trebui apoi găsit un mijloc ca să nu se mai schimbe atât de des și oarecum să se plimbe domniile, pentru că orice schimbare de acest fel aduce tulburări, iar tulburările – războaie. Acest lucru s-ar putea realiza cu ușurință, dacă odraslele regale s-ar căsători în cuprinsul statului respectiv, iar dacă vreuneia dintre ele îi va plăcea să se căsătorească într-un stat vecin, să i se taie dinainte speranța oricărei succesiuni.

De asemenea, să nu se îngăduie unui principe să vândă sau să înstrăineze vreo parte din stat, ca și cum niște cetăți libere ar fi moșia sa particulară[111]. Căci orașele peste care domnește un rege sunt libere; supuse sunt numai acelea pe care le oprimă un tiran.

Astăzi însă, din cauza schimbărilor matrimoniale de acest fel, se întâmplă ca unul născut în Irlanda să ajungă, pe neașteptate, să domnească peste indieni, sau acela care, până de curând, domnea peste sirieni, să ajungă, dintr-o dată, rege al Britaniei[112]. Ba chiar se întâmplă ca nici una, nici alta din cele două țări, să nu aibă, la un moment dat, principe. Căci, în timp ce pe una a părăsit-o, de cealaltă el nu este recunoscut, ceea ce nu este de mirare pentru un necunoscut, născut în altă lume.

Și între timp, în vreme ce el caută să-și creeze noul stat, să învingă rezistențele și să-l consolideze, își slăbește și ruinează pe cel vechi. Ba, uneori, în timp ce se străduiește să le cuprindă și pe unul și pe altul, le pierde pe amândouă, ca unul care abia este în stare să administreze un singur stat.

XLIX. Să cadă deci odată de acord principii asupra ceea ce are de administrat fiecare și, odată fixate hotarele statelor lor, să nu mai fie lărgite sau micșorate prin nici o înrudire, să nu mai fie anulate prin nici un tratat. În felul acesta, fiecare se va sili să facă partea sa cât mai frumoasă cu putință și, îndreptându-și toată străduința numai în această direcție, își va da osteneala s-o lase fiilor săi cât mai plină de bogății. Și, fără îndoială, în felul acesta se va ajunge ca, pretutindeni, totul să fie înfloritor.

De altfel, principii nu trebuie să se unească între ei, nici prin înrudiri, nici prin alianțe bine ticluite, ci printr-o prietenie sinceră și curată, dar mai ales printr-o străduință egală și comună de a contribui la binele omenirii. Apoi, unui principe să-i urmeze la tron sau ruda cea mai apropiată, sau cel pe care hotărârea poporului îl socotește cel mai potrivit pentru aceasta. Ceilalți urmași să se mulțumească a fi socotiți printre fruntașii de seamă ai țării. Este ceva demn de un rege de a nu ține seama de propriile sentimente și a judeca totul după interesul public.

Pe lângă acestea, principele să evite călătoriile lungi, ba chiar să nu vrea să treacă niciodată peste hotarele regatului său, aducându-și aminte de zicala, verificată de aprobarea îndelungată a secolelor, că fruntea este mai aproape decât ceafa[113].

Principele să se socotească apoi bogat, nu dacă a smuls ceva altuia, ci dacă a făcut să prospere propriile-i posesiuni. Iar când este vorba de război, să nu cheme la sfat oameni tineri, cărora le place războiul pentru că încă n-au cunoscut ce nenorociri aduce, și nici pe aceia cărora le convine să fie tulburată liniștea publică și chiar se hrănesc și se îngrașă din dezastrele publice. Să cheme bătrâni înțelepți și integri, al căror devotament față de patrie a fost deja încercat.

În sfârșit, să nu provoace, cu nechibzuință, după pofta unuia sau altuia, un război care, o dată început, nu se termină ușor. Lucrul cel mai primejdios dintre toate nu trebuie sa fie întreprins decât cu încuviințarea întregului popor. Pricinile de război trebuie prevenite din timp. Trebuie să lăsăm la o parte unele pretenții, căci bunăvoința atrage bunăvoință. Uneori pacea trebuie să fie chiar cumpărată. Dacă vei socoti însă bine ce distrugeri ar fi putut să aducă războiul și câți cetățeni scapi astfel de la pieire, vei găsi că ea a costat puțin, chiar dacă ai plătit mult. Aceasta pentru că, în afară de sângele cetățenilor tăi, cu războiul trebuia să se cheltuiască mult mai mult. Dacă mai pui la socoteală și atâtea nenorociri evitate, ca și numeroasele bunuri păstrate, nu-ți va părea rău de cheltuiala făcută.

Datoria slujitorilor bisericii. L. Pentru un moment, episcopii să-și îndeplinească datoria lor, preoții să fie cu adevărat preoți, monahii să-și aducă aminte de legământul lor, iar teologii să propovăduiască ceea ce este demn de Christos. Într-un cuvânt, toți să se înțeleagă împotriva războiului, toți să ridice glasurile împotriva lui și să proclame, să popularizeze, să impună pacea, în public și în particular.

Iar dacă ei nu pot să impună ca să nu se recurgă la arme, cel puțin să nu aprobe și să nu se facă părtași la aceasta, iar pentru o faptă atât de criminală sau măcar condamnabilă, autorii înșiși să nu primească onoruri.

Pentru cei căzuți în război, să fie destulă cinste dacă li se acordă un mormânt într-un loc profan. Iar dacă printre ei sunt și unii buni, care, fără îndoială, sunt foarte puțini, aceștia nu vor fi lipsiți, din această cauză, de cele cuvenite. Cei nelegiuiți însă, care formează marea majoritate, vor fi mai puțin mândri de ei înșiși dacă li se va retrage această cinste.

LI. Vorbesc, firește, de acele războaie pe care le poartă, în mod obișnuit, creștinii împotriva creștinilor. Căci nu gândesc la fel despre cei care resping, cu un zel unic și plin de devotament, forțele barbarilor navălitori, apărând, cu primejdia vieții lor, liniștea publică[114].

[.....]

În sfârşit, pacea constă, în mare parte, în a dori din tot sufletul pacea. Căci cei cărora ea le este cu adevărat la inimă caută orice prilej de pace, trecând cu vederea sau atenuând tot ceea ce îi stă în cale, suportând chiar foarte multe neplăceri, numai acest bun atât de mare să nu fie vătămat. Astăzi însă principii caută ei înşişi pricini de război, diminuând sau ascuzând ceea ce contribuie la buna înţelegere, exagerând şi înveninând, în schimb, ceea ce duce la război.

Pricini reale sau născocite de război. LII. Mi-e ruşine să spun din ce fleacuri de acest fel se dezlănţuie marile tragedii, din ce scânteie neînsemnată se nasc marile pârjoluri. Tocmai atunci fiecăruia îi vine în minte tot şirul jignirilor, ba mai şi exagerează răul ce i s-a făcut. Dimpotrivă, o uitare profundă se aşterne peste toate serviciile făcute între timp, pentru ca să poţi jura că războiul îţi este impus.

Adesea, pricina care împinge lumea la război este o chestiune personală a principilor, deşi pricina pentru care se întreprinde un război ar trebui să fie o chestiune mai mult decât publică. Mai mult, acolo unde nu există nici o pricină reală, se născocesc pricini de neînţelegere, abuzându-se de numele ţărilor pentru alimentarea urilor. Iar această rătăcire a gloatei celei proaste o hrănesc nobilii, abuzând de ea în folosul lor, o hrănesc chiar şi unii preoţi.

Englezul este duşman francezului, fără alt motiv decât că acesta este francez. Britanul este împotriva scoţianului şi nu din altă pricină, decât că acesta este scoţian. Germanul este în râcă cu francezul, iar spaniolul şi cu unul şi cu altul.

Vai ce răstălmăcire a lucrurilor! Un nume de ţară, fără o semnificaţie deosebită, provoacă dezbinare între oameni. Pentru ce nu-i unesc mai degrabă atâtea şi atâtea alte lucruri? Ca britan vrei răul francezului. Pentru ce nu vrei mai degrabă ca om binele altui om, ca creştin binele altui creştin? Pentru ce au la ei mai multă putere nişte lucruri atât de neînsemnate, decât atâtea legături firesti, decât atâtea legături ale lui Christos?

Dar nici chiar aceasta nu este de ajuns pentru sufletele lacome după cât mai multe războaie. În eforturile lor pline de răutate de a căuta prilejuri de neînţelegeri, ele împart însăşi Franţa, despărţind prin diferite denumiri artificiale ceea ce nu despart nici mările, nici adevăratele nume ale ţinuturilor. În felul acesta, ei fac din francezi germani[115], numai şi numai ca, din comunitatea de nume, să nu ia naştere cumva prietenie.

LIII. Dacă în procesele urâte, cum e cel de divorţ, de pildă, judecătorul nici nu admite orice reclamaţie, nici nu primeşte orice mărturie,

cum se face că, în chestiunea cea mai urâtă dintre toate, conducătorii de state admit orice pricină, oricât de neserioasă ar fi ea? Pentru ce nu se gândesc, mai degrabă, la marele adevăr că, dacă numele de patrie îi unește pe oameni, lumea este patria comună a tuturor; că dacă rudenia de sânge dă naștere prieteniei, toți suntem născuți din aceiași strămoși; că dacă o locuință comună consolidează legăturile, biserica este o singură familie, comună tuturor deopotrivă.

Dacă iubești cu adevărat pacea, fă-ți mai degrabă următoarea socoteală: „În această împrejurare, cutare mi-a făcut într-adevăr un rău. În alte împrejurări însă, deseori el mi-a făcut bine sau mi-a cauzat un rău numai din îndemnul altuia".

În sfârșit, așa cum la Homer cauzele neînțelegerii care intervenise între Agamemnon și Achille le aruncă asupra zeiței Athena[116], pentru cei care îndeamnă la neînțelegere, tot astfel, cele ce nu pot avea nici o scuză sunt imputate soartei sau – dacă vrei – vreunui geniu rău, asupra cărora este trecută ura de către oameni.

LIV. Pentru ce oare oamenii sunt mai inventivi când este vorba de propria lor pieire, decât atunci când este vorba de a-și păstra fericirea? Pentru ce sunt ei mai iscusiți la rău decât la bine?

Oamenii cât de cât înțelepți, înainte de a întreprinde vreo treabă personală, cântăresc, examinează și cercetează totul cu atenție. Când este însă vorba de război, ei se aruncă prostește și cu ochii închiși, fără a ține seama că, odată început, el nu mai poate fi oprit. Ba chiar, dintr-un război mic ia naștere altul foarte mare, dintr-unul singur, mai multe, dintr-unul nesângeros, unul sângeros. Cu atât mai mult atunci când această furtună nu atinge numai pe câțiva, ci cuprinde în vârtejul ei pe toți deopotrivă!

Dar dacă gloata cântărește prea puțin astfel de lucruri, este, fără îndoială, de datoria principelui și a nobililor să mediteze serios la ele. Este, apoi, de datoria preoților să le propage prin toate mijloacele, făcându-le să pătrundă, vrând-nevrând, în sufletele oamenilor. Până la urmă, tot fiind auziți, glasul lor va găsi ascultare.

Foloasele păcii și pagubele aduse de război. Dorești război? Gândește-te mai întâi bine ce este pacea și ce este războiul, ce foloase aduce una și ce pagube celălalt și după aceea apreciază dacă este convenabil să schimbi pacea cu războiul!

LV. Există oare vreun lucru mai demn de admirație decât un regat în plină prosperitate, cu orașe solid construite, cu ogoare bine cultivate, cu o foarte bună legislație, cu artă și știință înfloritoare, cu o viață plină de curățenie? Ei bine, gândește-te serios: „Toată această fericire va fi nimicită de mine, dacă pornesc războiul!"

Dimpotrivă, ai văzut vreodată oraşe în ruină, sate distruse, biserici pârjolite, ogoare pustiite? Dacă acest spectacol ţi s-a părut – aşa cum este într-adevăr – plin de jale, gândeşte-te: „Acesta este fructul războiului!"

Dacă socoteşti o calamitate să introduci în ţara ta drojdia soldaţilor mercenari, să-i hrăneşti pe seama nenorocirii concetăţenilor tăi, să le slujeşti, să-i linguşeşti, mai mult, să te încredinţezi pe tine şi siguranţa ta bunului lor plac, gândeşte-te că asta este în natura războiului. Dacă urăşti hoţia, ei bine, aceasta este şcoala războiului; dacă deteşti omorul, ia seama că acesta se învaţă în vreme de război.

Căci cum s-ar putea teme, în furia sa, să omoare un om acela care, pentru o plată atât de neînsemnată, ucide atâţia oameni?

Dacă cea mai grozavă calamitate pentru un stat este dispreţul faţă de legi, nu mai este nevoie să spunem că, în vreme de război, legile sunt reduse la tăcere. Dacă socoteşti mârşave desfrâul, incestul şi alte fapte mai ruşinoase decât acestea, află că şcoala tuturor acestor nelegiuiri este războiul. Dacă izvorul tuturor relelor este lipsa de credinţă şi neglijarea religiei, e bine să ştii că şi religia şi credinţa se năruie cu totul în vârtejul războiului.

Dacă eşti convins că un stat se află în situaţia cea mai rea atunci când puterea supremă o au în el cei mai răi, apoi, în vreme de război, domnesc tocmai cei mai nelegiuiţi, iar activitatea acelora pe care, în timp de pace, i-ai fi ţintuit pe cruce, în timp de război este de cea mai mare însemnătate.

Căci cine va conduce, pe căi ocolite, oştile mai bine decât un bandit experimentat? Cine va jefui casele sau va prăda templele cu mai mult curaj decât un spărgător de case şi un profanator de meserie? Cine va lovi pe un duşman şi-i va smulge inima cu sabia cu mai multă ură decât un spadasin sau un asasin? Cine este mai nimerit pentru a pune foc oraşelor sau maşinilor de război decât un incendiator? Cine poate stăpâni mai bine valurile şi primejdiile mării decât un pirat încercat în numeroase prădăciuni? Într-un cuvânt, dacă vrei să vezi limpede ce lucru nelegiuit este războiul, uită-te prin cine este dus.

LVI. Dacă pentru un principe credincios nu trebuie să fie nimic mai sfânt decât bunăstarea supuşilor săi, el trebuie să urască în primul rând războiul. Dacă fericirea unui principe constă în a domni părinteşte, el trebuie să iubească mai presus de toate pacea. Dacă un principe bun trebuie, mai presus de orice, să domnească peste oameni cât mai buni, el trebuie să deteste războiul, de unde izvorăşte toată mocirla impietăţii. Dacă el socoteşte că averea sa constă din ceea ce posedă concetăţenii săi, să evite cu orice preţ războiul, care, oricât de favorabil s-ar termina,

nimicește bunurile tuturor, iar ceea ce s-a creat prin muncă cinstită trebuie să se cheltuiască în folosul câtorva călăi nelegiuiți.

În sfârșit, principii să se gândească serios că fiecare are o părere bună despre cauza sa și că fiecăruia îi surâde speranța sa, cu toate că prea adesea aceea, deși pare foarte dreaptă celui interesat, este foarte urâtă, iar aceasta nu rareori înșală.

Dezavantajele războiului, chiar victorios. Imaginează-ți însă cea mai dreaptă cauză, imaginează-ți cel mai favorabil sfârșit al războiului, fă apoi socoteala tuturor privațiilor cu care s-a dus războiul și a tuturor foloaselor pe care le-a adus victoria și vezi dacă a meritat să obții o astfel de victorie.

Abia dacă se întâmplă vreodată ca o victorie să fie câștigată fără vărsare de sânge. Deja toți ai tăi sunt mânjiți de sânge omenesc. Pune apoi la socoteală decăderea moravurilor și a disciplinei publice, care nu mai poate fi restabilită cu nici un preț. Îți sleiești vistieria, îți jefuiești poporul, îi împovărezi pe cei buni, atâți la rele pe cei răi, iar odată războiul terminat, nu s-au șters și urmele războiului. Artele decad, relațiile comerciale se reduc. Ca să-ți blochezi dușmanul, ești nevoit ca tu însuți să renunți la numeroase ținuturi. Înainte de război, toate țările vecine îți erau prietene, deoarece pacea face toate comune pentru schimburile comerciale. Vezi dar ce ispravă ai făcut: acum abia de-ți mai aparține ceea ce constituie propria-ți țară.

Ca să cucerești un orășel, de câte mașini de război, de câte corturi nu ai nevoie! Ba chiar trebuie să construiești un oraș artificial, pentru ca să distrugi unul real[117], când ar fi costat mai ieftin să construiești un alt oraș adevărat! Ca să nu îngădui dușmanului să iasă din cetatea sa, dormi, departe de patrie, sub cerul liber.

Fără îndoială că ar fi costat mai ieftin să zidești noi întărituri, decât să distrugi, cu ajutorul mașinilor de război, pe cele deja zidite. Aceasta ca să nu mai punem la socoteală sumele de bani ce curg printre degetele perceptorilor, contabililor și comandanților de oști, a căror parte nu este, fără îndoială, prea mică. Dacă le-ai lua pe fiecare din aceste cheltuieli, pe rând, la socoteală și n-ai descoperi că plătind cu a zecea parte din ele s-ar fi putut cumpăra pacea, aș suporta cu inimă ușoară să fiu gonită de pretutindeni.

LVII. Dar ți se pare prea puțin potrivit pentru un suflet nobil să ierte vreo jignire, când, în realitate, nu există mărturie mai sigură a unui suflet de rând și mai puțin regal decât răzbunarea. Socotești că pierzi ceva din demnitatea ta dacă, având de-a face cu un principe vecin, poate chiar neam sau rudă, care cândva, ți-a făcut poate vreun serviciu, cedezi o părticică din drepturile tale. Cu cât mai umilitor îți pierzi însă mândria, când ești silit să sacrifici totul unor hoarde de mercenari și

celei mai infame drojdii de criminali, care nu este niciodată sătulă de bani, când trimiți soli la carienii cei mai de rând și, în același timp, cei mai primejdioși, când capul tău însuți, când averea supușilor tăi o încredințezi fidelității acelora pentru care nu există nimic de preț, nimic sfânt! Iar dacă ți se va părea că pacea conține în ea o oarecare nedreptate, nu te gândi: „Pierd ceva", ci „Cu acest preț, chiar exagerat, cumpăr pacea".

S-ar putea însă ca vreunul mai iscusit să spună „Aș ceda cu ușurință, dacă ar fi vorba de o chestiune personală. Dar sunt principe și, vrând-nevrând, împlinesc o sarcină publică". Nu va întreprinde deci cu ușurință un război acela care nu are în vedere decât interesul public. În fapt însă, vedem că toate pricinile de război se nasc din chestiuni care nu interesează întru nimic poporul.

Vrei să revendici o parte sau alta de pământ? Dar ce legătură are aceasta cu interesele poporului? Vrei să te răzbuni pe acela care a renunțat la fiica ta? Dar ce interesează aceasta statul? A cântări bine toate acestea, a le examina cu atenție – aceasta este datoria unui principe cu adevărat înțelept și cu adevărat mare.

LVIII. Cine a domnit vreodată peste un imperiu atât de mare și cu mai multă strălucire, decât Octavius Augustus? Și, totuși, el dorea chiar să părăsească puterea dacă s-ar fi găsit un alt principe mai folositor pentru stat[118]. De asemenea, pe bună dreptate, este lăudată de autori celebri spusa unui împărat, care zisese: „Să piară fiii mei, dacă altcineva va conduce mai bine statul"[119].

Astfel de sentimente, atât de apropiate de religia creștină, au arătat față de stat niște oameni necredincioși, iar principii creștini până într-atâta desconsideră poporul creștin, încât nu se dau înlături să se răzbune sau să-și satisfacă poftele lor personale, fie și cu prețul incendierii întregii lumi.

Mai mult, aud că unii merg până acolo cu șiretenia, încât spun că ei nu se simt în siguranță dacă nu reprimă cu strășnicie violența celor răi. Dar atunci pentru ce, între nenumărații împărați romani, numai Antoninii – Pius și Filosoful – n-au fost atacați?[120] Fără îndoială, pentru că nimeni nu domnește în mai mare siguranță, decât acela care este gata oricând să părăsească puterea, ca unul care conduce pentru stat, nu pentru sine.

[. . . . .]

Apel la unirea tuturor pentru apărarea păcii. LXI. Vai! Destul și prea destul s-a vărsat sânge creștinesc – și dacă aceasta este prea puțin – și omenesc. Destul s-au dezlănțuit reciproce prăpăduri, destule jertfe s-au

adus până acum Furiilor și lui Orcus[121], destul s-a jucat piesa care să înveselească ochii turcilor.

Cel puțin acum, după ce ați îndurat atât timp nenorocirile războaielor, veniți-vă în fire! Orice nebunie de până acum să fie pusă pe seama soartei! De acum înainte să placă creștinilor ceea ce a plăcut cândva păgânilor – uitarea relelor anterioare! După aceea, cu eforturi comune, devotați-vă cultivării păcii! Dar în așa fel să vă devotați, încât legăturile ei să nu fie legături de sfoară, ci solide și de oțel, ca să nu se mai rupă niciodată.

[.....]

La voi fac apel, fruntași și dregători, ca bunăvoința voastră să vină în ajutorul înțelepciunii regilor și a pietății papilor. În sfârșit, fac apel la voi, fără deosebire, câți sunteți înscriși sub numele de creștin, uniți-vă într-o simțire comună! Arătați odată ce forță reprezintă unirea celor mulți împotriva tiraniei celor puternici.

În această direcție să-și îndrepte, deopotrivă, toți, toate eforturile lor. O armonie veșnică să unească pe cei pe care cu atâtea legături i-a unit natura, cu însă și mai multe, Christos. Cu forțe unite, toți să conlucreze la ceea ce interesează, deopotrivă, fericirea tuturor.

[.....]

LXIII. Cea mai mare parte a poporului detestă războiul și dorește pacea. Numai câțiva, a căror nelegiuită fericire atârnă de nefericirea publică, doresc războiul. Judecați și voi acum dacă este drept sau nu ca răutatea lor să valoreze mai mult decât voința tuturor celor buni.

Vedeți că, până acum, nu s-a realizat nimic prin alianțe, nu s-a rezolvat nici o problemă prin înrudiri, prin violențe sau răzbunări. Faceți o dată și încercarea: ce poate îngăduința, ce poate bunătatea. Din război se naște un alt război, răzbunarea atrage după sine răzbunare. De acum, bunăvoința să producă bunăvoință și binefacerea să se ia la întrecere cu binefacerea, cel mai nobil părând acela care a cedat mai mult din drepturile sale.

[.....]

Ce-am avut de spus am spus[122].

CONVORBIRE ÎNTRE UN SOLDAT ȘI UN CĂLUGĂR CARTHUSIAN[123]

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

– *Soldatul.* Sănătate, frate!

– *Carthusianul.* Sănătate și ție, prea scumpul meu frate!

– *Soldatul.* Abia te mai recunosc.

– *Carthusianul.* Până într-atât am îmbătrânit în doi ani?

– *Soldatul.* Nu. Dar capul ras, haina nouă fac să-mi pari o altă făptură.

– *Carthusianul.* Oare tot așa nu ți-ai recunoaște nevasta, dacă ți-ar ieși înainte îmbrăcată într-un veșmânt nou?

– *Soldatul.* Nu, firește.

– *Carthusianul.* Eu însă te recunosc prea bine, deși ți-ai schimbat nu numai veșmântul, dar și fața și întreaga înfățișare a corpului. Cu câte culori mai ești vopsit! Nici o pasăre nu are o așa de mare felurime de pene! Apoi ce aparte[124] este totul, cum nu este nimic potrivit cu natura sau obiceiul comun! Unde mai pui tunsoarea lățoasă, barba pe jumătate rasă, pădurea stufoasă care stă deasupra buzei superioare ridicată în sus la capete, ca perii prea lungi la pisici! Și nu o singură rană ți-a desfigurat fața, încât poți părea un samian stigmatizat[125], despre care există gluma unui proverb.

– *Soldatul.* Așa se cade a te întoarce de la război. Dar spune-mi, pe aici a fost o așa de mare lipsă de medici buni?

– *Carthusianul.* Pentru ce?

– *Soldatul.* Pentru că nu ți-ai putut încredința nici unuia capul să ți-l vindece, mai înainte de a te arunca, orbește, în această sclavie.

– *Carthusianul.* Și se pare oare că am făcut o nebunie?

– *Soldatul.* Foarte mare. Căci pentru ce era nevoie să te îngropi aici, înainte de vreme, când era din ce să trăiești bine în lume?

– *Carthusianul.* Dar acum ți se pare că nu trăiesc în lume?

– *Soldatul.* Nu, pe Jupiter!

– *Carthusianul.* Spune-mi, de ce?

– *Soldatul.* Pentru că nu-ți este îngăduit să mergi unde vrei. Ești închis aci ca într-o cușcă. Unde mai pui tunsoarea, îmbrăcămintea asta ciudată, singurătatea, neschimbata mâncare de pește, încât mă mir că nu te-ai transformat tu însuți în pește.

– *Carthusianul.* Dacă oamenii s-ar schimba în tot ceea ce mănâncă, tu de mult ai fi porc. Căci numai cu carne de porc obișnuiești să te desfătezi.

– *Soldatul.* Nu mă îndoiesc că în curând îți va părea rău de ceea ce ai făcut. Căci puțini știu pe care să nu-i fi apucat părerea de rău.

– *Carthusianul.* Acest lucru se întâmplă, într-adevăr, acelora care se aruncă în acest fel de viață ca într-un puț. Eu însă am coborât pe încetul și am chibzuit scrutându-mă mai întâi pe mine însumi, analizând apoi tot rostul acestei vieți, ca unul ce eram deja în vârstă de douăzeci și opt de ani, vârstă la care oricine poate să se cunoască.

Cât privește locul, tu însuți ești închis într-un loc îngust, dacă ții seama de imensitatea întregii lumi. Dar nu importă cât de întins este locul, dacă nu lipsește nimic din ceea ce constituie farmecul vieții. Mulți ies rareori sau niciodată din cetatea în care s-au născut. Dar dacă li s-ar interzice să iasă, acest lucru le-ar displăcea foarte mult și i-ar apuca o poftă grozavă de a părăsi cetatea. Aceasta este o patimă vulgară, de care eu sunt lipsit. Îmi închipui că aici este lumea întreagă, și această masă reprezintă pentru mine întreg globul pământesc, pe care îl străbat cu gândul mai cu plăcere și, în același timp, mai în siguranță, decât acela care a plutit spre insule noi.

– *Soldatul.* Aici, tu spui aproape adevărul.

– *Carthusianul.* Rasura nu poți să o condamni, dacă ești tuns de bunăvoie, în orice caz pentru comoditate. Pentru mine rasura, dacă nu altceva, îmi face capul mai curat și, poate, mai sănătos. La Veneția, câți patricieni nu-și rad chiar tot capul!

Dar îmbrăcămintea ce are așa de ciudat? Nu acoperă oare corpul? Pentru un îndoit folos este întrebuințată îmbrăcămintea: să înlăture neajunsurile vremii și să acopere ceea ce rușinea cere să fie acoperit. Nu oferă oare această îmbrăcăminte asemenea foloase? Supără culoarea? Ce culoare stă însă mai bine tuturor creștinilor, decât aceea care a fost dată tuturor la botez? Ți s-a spus doar și ție: *primește haina albă.*

Acest veșmânt îmi amintește deci ceea ce am promis la botez, anume: practicarea neîncetată a nevinovăției.

Apoi, dacă numești singurătate fuga de mulțime, această pildă nu este a noastră, ci a vechilor profeți și chiar a filosofilor păgâni și a tuturor acelora care s-au îngrijit de formarea unui suflet bun. Ba chiar și poeții, astrologii și cei dedați unor discipline asemănătoare, ori de câte ori plănuiesc ceva mare și deasupra comunului oamenilor, obișnuiesc să caute retragerea.

De ce numești dar aceasta singurătate? Discuția cu un prieten drag alungă plictiseala singurătății. Aici am ca tovarăși pentru orice nevoie

mai mult de şaisprezece. Pe lângă aceasta, vin să mă vadă prietenii, mai des decât aş vrea sau ar fi de folos. Şi ţie ţi se pare că trăiesc în singurătate?

– *Soldatul.* Dar nu totdeauna îţi este îngăduit să vorbeşti cu ei.

– *Carthusianul.* Da, dar nici nu este totdeauna de folos. Apoi tocmai prin aceea este plăcută conversaţia, că putinţa de a fi întreruptă măreşte farmecul plăcerii.

– *Soldatul.* Nu gândeşti prea rău. Căci şi mie îmi este mai plăcută carnea, când revine Paştele, după Păresimi.

– *Carthusianul.* Dar chiar când se pare că sunt cel mai singur, nu-mi lipsesc totuşi interlocutori, cu mult mai deosebiţi şi mai plăcuţi decât aceşti obişnuiţi tovarăşi de plăceri.

– *Soldatul.* Unde sunt?

– *Carthusianul.* Vezi aci această carte evanghelică? În ea vorbeşte cu mine acela care, cândva, alăturându-se ca tovarăş vorbăreţ de drum celor doi ucenici, care plecau spre Emaus[126], i-a făcut să nu simtă oboseala drumului, ci să simtă căldura foarte dulce a inimii, sorbind cuvintele ca mierea ale acestuia. În ea îmi vorbeşte Pavel, în ea Isaia şi ceilalţi profeţi.

Aci vorbeşte cu mine acel prea dulce Chrysostom[127], aci Vasile[128], aci Augustin[129], aci Hieronym[130], aci Cyprian[131] şi ceilalţi doctori, pe cât de eruditi, pe atât de elocvenţi.

Cunoşti însă alţi interlocutori atât de plăcuţi, pe care să-i compari cu aceştia? Oare într-o astfel de tovărăşie, care nu-mi lipseşte niciodată, socoteşti că poate să se furişeze plictiseala singurătăţii?

– *Soldatul.* Mie degeaba mi-ar vorbi, că nu i-aş înţelege.

– *Carthusianul.* Apoi ce însemnătate are cu ce lucruri se hrăneşte acest corpuşor, care se mulţumeşte cu foarte puţin, dacă trăim potrivit cu natura?[132] Care din noi doi este mai arătos? Tu care te hrăneşti cu potârnichi, fazani şi claponi, ori eu, care trăiesc cu peşte?

– *Soldatul.* Dacă ai avea şi tu o soţie, ca mine, ai avea mai puţină vlagă.

– *Carthusianul.* Şi pentru aceasta, fireşte, îmi ajunge orice hrană şi oricât de puţin.

– *Soldatul.* Dar, în acelaşi timp, duci o viaţă iudaică[133].

– *Carthusianul.* Asta e bună! Noi însă, chiar dacă nu reuşim, căutăm să ducem una creştină.

– *Soldatul.* Dar voi puneţi credinţa în îmbrăcăminte, în mâncare, în rugăciuni şi în alte ceremonii, nesocotind practica pietăţii evanghelice.

– *Carthusianul.* Ce fac alţii nu este treaba mea să judec. În ceea ce mă priveşte însă, eu nu acord nici o crezare acestor lucruri şi le dau

foarte puțină însemnătate, punându-mi toată credința în curățenia sufletească și în Christos.

– *Soldatul.* Pe ce pui atunci mai mult preț?

– *Carthusianul.* Să trăiesc în pace cu frații mei și să nu fiu, în nici un fel, pentru nimeni o piatră de încercare[134]. N-aș vrea însă să jignesc pe nimeni pentru astfel de lucruri neînsemnate, pe care nu este nici o greutate a le păstra. Deși suntem oameni în orice veșmânt am fi îmbrăcați, totuși asemănarea sau neasemănarea chiar în lucrurile cele mai mici ușurează sau împiedică înțelegerea.

Capul ras sau culoarea îmbrăcămintei nu mă recomandă, firește, prin ele însele, lui Dumnezeu. Dar ce-ar spune lumea, dacă mi-aș lăsa plete sau mi-aș pune hainele astea ale tale?

Ți-am dat explicația hotărârii mele. Rogu-te acum ca și tu, la rândul tău, să-mi dai explicația hotărârii tale și să-mi spui pe unde umblau toți medicii buni când, lăsându-ți acasă soția tânără și copii, ai plecat la oaste, tocmit cu o soldă mizeră pentru a ucide oameni și aceasta cu primejdia și a capului tău? Căci nici tu nu aveai de-a face cu ciuperci și maci, ci cu bărbați înarmați. Dar ce socotești că este mai rău: să ucizi pentru o plată neînsemnată un bărbat creștin, de care n-ai fost niciodată jignit, sau să te trimiți pe tine însuți, cu corp și suflet, la o pieire veșnică?

– *Soldatul.* Dar este îngăduit să omori pe un dușman.

– *Carthusianul.* Este, poate, dacă îți atacă patria. Apoi poate părea legiuit să lupți pentru copii și soție, pentru rude și prieteni, pentru altare și vetre, pentru liniștea publică. Dar ce legătură are aceasta cu meseria ta de soldat mercenar? În ceea ce mă privește, dacă ai fi pierit în acest război, n-aș fi dat pe sufletul tău nici o ceapă degerată[135].

– *Soldatul.* Nu?

– *Carthusianul.* Nu. Așa să-mi ajute Christos! Dar ce socotești că e mai bine: să asculți de un bărbat bun, pe care noi îl numim superior, care să te cheme la rugăciuni, la lectură sfântă, la învățătură mântuitoare, la slăvirea lui Dumnezeu; sau să asculți de un oarecare centurion necioplit, care să te cheme și să te recheme, adesea, în marșuri lungi de noapte, oriunde îi place; care să te arunce în fața loviturilor bombardelor, care să-ți poruncească să te oprești, pentru a omorî sau a fi omorât?

– *Soldatul.* Spui mai puține rele decât sunt în realitate.

– *Carthusianul.* Dacă mă abat de la disciplina acestei instituții, pedeapsa este mustrarea sau altceva ușor. Tu, dacă săvârșești ceva împotriva legilor împărătești, sau vei fi spânzurat, sau vei merge gol între vârfuri de lănci îndreptate împotriva ta. Căci a fi osândit la moarte este o adevărată binefacere.

– *Soldatul.* Nu pot să mă împotrivesc adevărului.

– *Carthusianul.* Apoi această ținută arată destul că nu aduci acasă mulți bani.

– *Soldatul.* Bani – de mult n-am mai văzut măcar o para! Mai mult, sunt plin de datorii. De aceea m-am abătut pe aici, ca să-mi dai ceva de drum.

– *Carthusianul.* Ce bine era dacă te-ai fi abătut pe aici atunci când alergai la acea meserie mârșavă de oștean! Dar de unde această lipsă?

– *Soldatul.* Mă întrebi de unde? Tot ce am putut să agonisesc din soldă, din prădăciuni, din nelegiuiri, din jafuri, din furturi, totul era cheltuit pe vin, pe femei ușoare și pe jocuri de noroc.

– *Carthusianul.* Nenorocitul de tine! Și, în acest timp, soțioara, pentru care Dumnezeu a poruncit să lași tată și mamă, se ofilea acasă, părăsită cu copii mici. Și, în acest timp, îți dădeai măcar seama că trăiești în nenorociri atât de mari, în crime atât de mari?

– *Soldatul.* Simțul nenorocirilor îmi lipsea, din pricină că aveam nenumărați tovarăși de nenorociri.

– *Carthusianul.* Mi-e teamă chiar că soția nici n-o să te mai recunoască.

– *Soldatul.* Cum așa?

– *Carthusianul.* Pentru că cicatricele ți-au plăsmuit o față nouă. Ce mai șanț ai pe frunte! Parcă ți s-ar fi tăiat un corn.

– *Soldatul.* Dar dacă ai cunoaște adevărul! M-ai felicita pentru această cicatrice!

– *Carthusianul.* Pentru ce?

– *Soldatul.* Foarte puțin a lipsit ca să pier.

– *Carthusianul.* Dar ce s-a întâmplat?

– *Soldatul.* Cuiva i s-a rupt balista[136] de oțel pe când o întindea, iar o așchie din ea mi-a sărit în frunte.

– *Carthusianul.* Și în falcă ai o cicatrice mai lungă de o palmă.

– *Soldatul.* Această rană am primit-o în luptă.

– *Carthusianul.* În război?

– *Soldatul.* Nu. La zaruri s-a iscat o neînțelegere.

– *Carthusianul.* Dar și în bărbie văd nu știu ce coșuri?

– *Soldatul.* Nu este nimic.

– *Carthusianul.* Bănuiesc că ai luat râia care se numește spaniolă[137].

– *Soldatul.* Bine ai ghicit, măi frate. Pentru a treia oară m-am luptat cu ea, cu primejdia vieții.

– *Carthusianul.* Dar de unde ți-a venit această nenorocire, de mergi încovoiat ca și cum ar fi de nouăzeci de ani sau ca un secerător sau ca și cum ai fi deșelat de ciomag?

– *Soldatul.* Boala mi-a slăbit puterea în halul ăsta.

– *Carthusianul.* Într-adevăr, ai suferit o surprinzătoare prefacere. Mai înainte erai cal, acum din centaur ai ajuns o făptură pe jumătate târâtoare.

– *Soldatul.* Ăsta este, ce să-i faci, zarul lui Marte[138].

– *Carthusianul.* Dimpotrivă, aceasta este nebunia minții tale. Ce prăzi aduci, așadar, acasă, soției și copiilor tăi? Lepra? Căci această râie nu este nimic altceva decât un fel de lepră, și tocmai de aceea nu se scapă de ea, pentru că este comună multora, mai ales celor nobili. Tocmai de aceea trebuie să fie mai mult evitată. Iar acum vei da această boală acelora care trebuiau să-ți fie cei mai dragi. Și tu însuți vei purta pretutindeni, toată viața, un cadavru putred.

– *Soldatul.* Rogu-te, frate, să încetezi! Destule nenorociri sunt pe capul meu și fără neplăcerea dojenii tale.

– *Carthusianul.* Dar n-am pomenit decât o parte din nenorociri, și încă numai pe acelea care privesc corpul. Căci ce fel aduci înapoi sufletul? De ce cangrenă nu este ros? De ce răni nu este atins?

– *Soldatul.* Așa de curat îl aduc înapoi, cum este cloaca din Paris de pe strada care se numește obișnuit a lui Mabert, sau cum este o latrină publică.

– *Carthusianul.* Mi-e teamă ca nu cumva acesta să miroasă cu mult mai rău lui Dumnezeu și îngerilor lui.

– *Soldatul.* Dar destulă gâlceavă. Spune-mi mai bine ceva despre refacerea banilor de drum.

– *Carthusianul.* Eu n-am ce să-ți dau. Să încerc însă de vrea să-ți dea superiorul.

– *Soldatul.* Dar dacă mi se va da ceva, să fii cu mâinile gata. Căci multe greutăți se ivesc când este vorba să numeri ceva.

– *Carthusianul.* Ce or să facă alții, să vadă ei înșiși. În ceea ce mă privește, n-am nici de primit, nici de dat. Dar, despre acestea, după prânz. Acum este timpul să ne așezăm la masă.

CHARON

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

– *Charon*[139]. De ce te grăbești așa de tare, Alastor?

– *Alastor.* Tocmai la timp apărui, o, Charon! Spre tine mă grăbeam.

– *Charon.* Ce e nou?

– *Alastor.* Îți aduc o veste care îți va face mare plăcere și ție și Proserpinei.

– *Charon.* Dă-i drumul atunci.

– *Alastor.* Furiile și-au făcut bine treaba, și pe măsura zelului lor, căci nu se mai află nici o parte a lumii pe care să n-o fi otrăvit cu nenorocirile infernului: neînțelegeri, războaie, jafuri, prăpăduri, până într-atât încât au rămas văduvite de viperele trimise în lume și acum se plimbă secate de veninul lor, căutând pretutindeni vipere și șerpi, deoarece sunt golașe ca un ou și nu mai au păr pe cap și nici în piept vreun suc eficace.

Pregătește-ți deci barca și vâslele! Căci în curând va sosi o atât de mare mulțime de umbre, încât mi-e teamă că nu vei fi în stare să le duci pe toate.

– *Charon.* Aceste vești nu mi-au scăpat.

– *Alastor.* De unde le-ai aflat?

– *Charon.* Ossa[140] mi le-a adus, în urmă cu două zile.

– *Alastor.* Nimic nu este mai iute decât această zeiță! Dar atunci de ce zăbovești aci, departe de barca ta?

– *Charon.* Așa cerea, de bună seamă, împrejurarea. Am pornit încoace ca să-mi pregătesc o corabie solidă. Căci barca mea, putredă de mult și spartă de bătrânețe, n-ar putea face față acestei trebi, dacă sunt adevărate cele povestite de Ossa. Deși, ce era nevoie de Ossa? Nevoia însăși m-a împins la aceasta. Căci am suferit un naufragiu.

– *Alastor.* Că bine zici. Curge apa de pe tine. Mă gândeam chiar că vii de la baie.

– *Charon.* Mai rău. Am scăpat înot din lacul Stygelui.

– *Alastor.* Umbrele unde le-ai lăsat?

– *Charon.* Înoată cu broaștele.

– *Alastor.* Dar ce ți-a povestit Ossa?

– *Charon.* Mi-a spus că trei monarhi ai lumii s-au năpustit cu ură de moarte spre o nimicire reciprocă și că nu se află nici o parte a lumii creștine lipsită de furiile războiului[141]. Căci cei trei amintiți îi atrag în nebunia obștească a războiului pe toți ceilalți. Mi-a mai povestit că toți sunt într-o astfel de stare sufletească, încât nici unul nu vrea să cedeze celuilalt. Nici danezul, nici polonezul, nici scoțianul, nici chiar turcul nu stă, în acest timp, liniștit. Se urzesc lucruri îngrozitoare; ciuma bântuie pretutindeni: la spanioli, la englezi, la italieni, la francezi.

Pe lângă aceasta, a mai apărut, din deosebirea de păreri, o nouă molimă, care până într-atât a ticăloșit sufletele, încât nu mai există nicăieri prietenie sinceră, fratele nu mai are încredere în fratele său, iar soția nu se mai înțelege cu soțul ei. Este nădejde că și de aci se va naște cândva o mare nenorocire pentru oameni, dacă lucrurile vor ajunge de la vorbe și scris la luptă adevărată.

– *Alastor.* Toate cele povestite de Ossa sunt foarte adevărate. Căci eu însumi am văzut mai multe cu ochii mei, ca însoțitor și ajutor neobosit ce sunt al furiilor, care s-au declarat mai vrednice de numele lor ca niciodată.

– *Charon.* Este însă primejdia ca să apară vreun demon care să îndemne pe neașteptate la pace, iar sufletele muritorilor sunt schimbătoare. Căci aflu că este pe pământ un oarecare Poligraf[142], care cu pana sa nu încetează a urmări războiul și a îndemna la pace.

– *Alastor.* Dar el predică de mult unor surzi. Cândva a scris *Jeluirea Păcii alungate*; iar acum, după moartea ei, i-a scris *epitaful.* Sunt în schimb alții care nu slujesc cauza noastră mai puțin decât furiile însele.

– *Charon.* Cine sunt oare aceștia?

– *Alastor.* Sunt niște făpturi gătite cu sutane negre și albe, în tunici cenușii, cu pene variate[143]. Acestea nu stau niciodată departe de curțile principilor, vâră în urechile oamenilor dragostea de război, îndeamnă la aceasta pe cei mari și gloata, iar în așa-numitele lor predici evanghelice, proclamă că războiul este drept, sfânt și pios.

– Ba – ceea ce este mai uimitor la acești oameni cu suflet tare – ei proclamă același lucru ambelor părți. Francezilor le predică faptul că Dumnezeu este de partea francezilor și că nu poate să fie învins acela care are ocrotitor pe Dumnezeu. Englezilor și spaniolilor le propovăduiesc că războiul nu este purtat de împărat, ci de Dumnezeu; numai ei să se arate bărbați mari, că victoria este sigură. Iar dacă cineva va cădea în luptă, el nu va pieri, ci va zbura drept în cer, așa cum era, înarmat.

– *Charon.* Si este oare credința acestora atât de mare?

– *Alastor.* Ce nu poate o religie simulată? Se mai adaugă la aceasta tinerețea, lipsa de experiență, setea de slavă, mânia, sufletul împins

spre aceasta de către ceea ce se numește natură. Astfel li se impune ușor aceasta, și nu cu greutate este împins carul pornit de la sine spre prăpastie.

– *Charon.* În ceea ce mă privește, cu plăcere le-aș face un bine acestor făpturi.

– *Alastor.* Pregătește atunci un ospăț ales. Nu poți face nimic mai plăcut.

– *Charon.* Din nalbă, ștevie și praz, căci, precum știi, la noi nu se găsesc alte bucate.

– *Alastor.* Ba și din potârnichi, claponi, și fazani, dacă vrei să fii o gazdă plăcută.

– *Charon.* Dar ce pricini îi împing să propovăduiască atâta războiul? Ce foloase au din aceasta?

– *Alastor.* Pentru că obțin o plată mai mare de la cei care mor, decât de la cei vii. Există testamente, parastase, bule[144] și multe alte câștiguri, care nu sunt de disprețuit. În sfârșit, ei preferă să se învârtească prin tabere, decât în chiliile lor. Războiul face episcopi pe mulți care, în timp de pace, nu făceau nici trei parale.

– *Charon.* Ai dreptate.

– *Alastor.* Dar ai numaidecât nevoie de o corabie?

– *Charon.* Firește că nu, dacă vreau să fac iarăși un naufragiu în mijlocul lacului.

– *Alastor.* Din cauza mulțimii?

– *Charon.* Evident.

– *Alastor.* Dar transporți umbre, nu corpuri. Ce greutate au umbrele?

– *Charon.* Chiar păianjeni de apă de-ar fi, se poate însă să fie o așa de mare cantitate de păianjeni, încât să împovăreze barca. Apoi știi că și barca este o umbră.

– *Alastor.* Dar îmi amintesc a fi văzut, când mulțimea era mare și barca nu-i încăpea pe toți, trei mii de umbre atârnându-se uneori de cârma ta, iar tu nu simțeai nici o greutate.

– *Charon.* Recunosc că așa sunt sufletele care pleacă dintr-un corp slăbit de oftică sau de friguri. Cele care sunt însă smulse subit dintr-un corp gras aduc cu ele mult din greutatea lor corporală. Astfel de suflete trimit damblaua, angina, ciuma, dar mai ales războiul.

– *Alastor.* Nu cred ca francezii sau spaniolii să aducă multă greutate.

– *Charon.* Cu mult mai puțină decât ceilalți, deși nici sufletele lor nu vin cu totul de fulgi. Dar de la englezii și germanii bine hrăniți vin uneori astfel de suflete, încât, de curând, am fost în primejdie purtând numai zece și, dacă n-aș fi aruncat din greutate, aș fi pierit cu barcă cu tot, cu pasageri și taxa lor[145].

– *Alastor.* Mare primejdie.

– *Charon.* Dar ce crezi că se întâmplă, când sosesc satrapi grași de-alde Thraso și Polymachaeda?[146]

– *Alastor.* Din cei care pier într-un război drept[147] socot că nici unul nu vine la tine. Căci se spune că ei zboară de-a dreptul în cer.

– *Charon.* Unde zboară nu știu. Un singur lucru știu: ori de câte ori este război, atâția răniți și mutilați vin la mine, încât mă mir că mai rămâne vreunul pe pământ. Și nu vin încărcați numai de băutură și mâncare, ci și de bule, de preoții și de alte foarte multe lucruri.

– *Alastor.* Dar astea sufletele nu le aduc cu ele, ci goale vin la tine.

– *Charon.* Într-adevăr. Dar cele care vin însângerate[148] aduc cu ele visele unor astfel de lucruri.

– *Alastor.* Dar visele atârnă așa de greu?

– *Charon.* Da, îngreunează barca mea. Ce spun că o îngreunează? Au scufundat-o. În sfârșit, crezi că atâți oboli n-au nici o greutate?

– *Alastor.* Ba cred că da, dacă aduc din cei de bronz.

– *Charon.* Este deci neîndoios pentru mine că trebuie să mă îngrijesc de o corabie care să facă față greutății.

– *Alastor.* Ferice de tine!

– *Charon.* De ce?

– *Alastor.* Pentru că, în curând, te vei îmbogăți.

– *Charon.* Din cauza mulțimii umbrelor?

– *Alastor.* Firește.

– *Charon.* Aceasta, dacă ar aduce cu ei averile lor. Dar cei care se vaită în barca mea că au lăsat pe pământ regate, episcopate, parohii, bani nenumărați de aur, nu aduc la mine nimic, în afară de un obol. Așa că tot ce am agonisit timp de trei mii de ani poate să fie vărsat într-o singură corabie.

– *Alastor.* Cine umblă după câștig trebuie să facă cheltuială.

– *Charon.* Dar oamenii fac, precum aud, afaceri mai mănoase. Ei se îmbogățesc, dacă Mercur[149] le este prielnic, numai în trei ani.

– *Alastor.* Dar aceștia au și pagubă uneori. Câștigul tău este mai mic, dar mai sigur.

– *Charon.* Nu știu cât este de sigur. Căci, dacă ar apărea acum vreun zeu care să potolească neînțelegerile dintre principi, mi s-a dus tot acest noroc.

– *Alastor.* Cât despre aceasta, te rog, pe chezășia mea, să dormi liniștit[150]. Timp de zece ani, nu este cu totul și cu totul nici un motiv să te temi de pace. Este adevărat că un papă de la Roma îndeamnă, cu stăruință, la înțelegere, dar își pierde timpul degeaba[151]. Murmură, este adevărat și cetățile sătule de atâtea nenorociri; adună murmurele poporului

nu știu cine, care tot repetă că este nedrept să se răstoarne omenirea cu susul în jos, din cauza unor mânii private sau a ambiției câtorva. Dar vor învinge, crede-mă, cele mai bune sfaturi – furiile. Dar ce era nevoie să te adresezi pentru aceasta celor de sus? Oare la noi nu sunt meșteri? Avem doar pe Vulcan[152].

– *Charon.* Ar fi bine, dacă aș căuta o corabie de bronz.

– *Alastor.* Oricine ți-o va procura cu un preț de nimica.

– *Charon.* Așa este, dar ne lipsește materialul.

– *Alastor.* Ce aud? Nu mai sunt acolo păduri?

– *Charon.* Chiar și dumbrăvile care fuseseră în câmpiile Elisee au fost consumate.

– *Alastor.* Dar pentru care trebuință?

– *Charon.* Pentru ca să fie arse umbrele ereticilor. Așa că de curând am fost siliți să scoatem cărbuni din fundul pământului.

– *Alastor.* Dar de ce? Oare aceste umbre nu pot fi pedepsite cu o cheltuială mai mică?

– *Charon.* Așa a găsit de cuviință Rhadamanthes[153].

– *Alastor.* Unde vei cumpăra corabia? De unde vor fi căpătați vâslașii?

– *Charon.* Rostul meu este să țin cârma; de vâslit vor vâsli umbrele, dacă vor să treacă.

– *Alastor.* Dar sunt unele care n-au învățat să mânuiască vâsla.

– *Charon.* La mine nu este nici unul scutit. Să vâslească deci și monarhii, să vâslească și cardinalii, la rândul lor, nu mai puțin decât plebeii de rând, fie că au învățat, fie că nu au învățat.

– *Alastor.* Cumpără dar convenabil, cu ajutorul lui Mercur, corabia. Eu nu te voi mai reține. Voi duce vestea bună lui Orcus. Dar ascultă, Charon!

– *Charon.* Ce este?

– *Alastor.* Grăbește întoarcerea, ca să nu te copleșească gloata.

– *Charon.* Mai mult de două sute de mii vei și întâlni la mal, în afară de aceia care înoată în lac. Mă voi grăbi totuși cât voi putea. Spune-le că în curând voi fi acolo.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOTE

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1 *Vegetius* – Flavius Vegetius Renatus, scriitor latin, secolul al IV-lea d.Ch., autor al unei lucrări cu caracter militar (*Epitoma rei militaris*). De fapt, pasajul citat se află nu în cap. XIV, ci în cap. XII.

2 *Pindar* – unul dintre cei mai mari poeți lirici ai Greciei antice (521-441 î.Ch.). Cultivă în special lirica zisă corală, lăsând în acest gen opere nemuritoare, numite – după celebrele jocuri panhellenice – olympice, pythice, isthmice, nemeene. Atât prin concepție, cât și prin stil, Pindar marchează tranziția de la literatura aristocratică a epocii arhaice la literatura clasică, de inspirație, în general, democratică. Citatul este făcut de Stobaios, *Florilegium*, 50, 3; cf. Pindar, *Fragmenta*, 110, ed. Teubner.

3 *Este plăcută cultivarea unui prieten puternic...* Horatius, *Epistole*, I, 18, 86-87.

4 Pasajele la care se face referire aici sunt din *Retorica*, II, cap. XII (Despre moravurile tinerilor), 9 și cap. XIII (Despre moravurile bătrânilor), 7.

5 *să aţâțe la aceste îngrozitoare nelegiuiri și să le stropească, cum s-ar spune, cu apă rece* (în lat. *frigidam suffundunt*). Expresia, luată din *Cistellaria* (= Caseta) cunoscutului autor latin de comedii Titus Maccius Plautus (aproximativ 251-184 î.Ch.), este comentată de Erasmus într-un alt adagiu al său (*Chil*, I, cent. X, prov. LI). Socotind-o echivalentă cu *instigare-clauculum* (a aţâța pe ascuns). Erasmus îi caută explicația în diferite practici, din care cea mai plauzibilă i se pare aceea a fierarilor care, pentru a aţâța focul, îl stropesc cu apă.

6 *Artele liberale* (în alte părți: *studiile liberale, disciplinele liberale sau bunele discipline*) – învățături „demne de un om liber" predate în Evul Mediu în așa-numitele facultăți de arte (un fel de învățământ mediu). Cuprindeau două cicluri: *trivium* (gramatica, retorica și logica sau dialectica) și *quadrivium* (aritmetica, geometria, astronomia și muzica).

7 *Tunetele bombardelor...* – *bombardă* (de la grescul *bomba* = „zgomot", „bubuit") – mașină de război, în Evul Mediu, pentru aruncat

pietre. Începând din secolul al XIII-lea, se aruncă un amestec de cărbune, salpetru și pucioasă, numit foc grecesc. Bombele propriu-zise datează însă abia din secolul al XVI-lea, iar de o artilerie cu rol important în luptă nu se poate vorbi înainte de secolul al XVIII-lea.

8 *monstrul din Lerna* – în mitologia greacă, hidra cu nouă capete, trăind în mlaștina din Lerna, nu departe de Argos, de unde infecta cu suflarea sa întreaga regiune. Ucis cu mare greutate de către Heracles, deoarece, înainte de tăierea dintr-o dată a tuturor capetelor, în locul capului tăiat creștea altul, uneori chiar două. Acesta este momentul la care face aluzie Erasmus.

9 *prin intermediul furiilor... Furiile* – replică romană, cu puternice influențe etrusce, a Erinyilor grecești. În număr de trei – Allecto, Megaira, Tisiphone – ele reprezintă mai puțin ideea morală a remușcării, ca Erinyile grecești, cât nenorocirile și suferințele din timpul vieții și de după moarte. În special Allecto – cea mai înspăimântătoare dintre toate și la care se face aluzie aici – aduce, pe unde trece, numai pârjol și nenorocire (Vergilius, *Aeneis*, VII, 335 sq și, în special, 337-338).

10 *Pan* – zeu grec originar din Arcadia, simbol al vieții pastorale. Jumătate om, jumătate animal (țap), el duce o viață sălbatică, în mijlocul naturii. Aceasta este cel puțin concepția populară. Căci în gândirea filosofilor de mai târziu (de pildă, neoplatonicii), Pan tinde a deveni o divinitate abstractă, chiar singura divinitate.

11 *Bellona* – zeiță romană a războiului (în latinește, război = *bellum*). Poate de origine sabină, asimilează mai târziu în sine elemente grecești și orientale. Este reprezentată înarmată cu o lance, un bici sau o torță.

12 *războiul nu este frumos...* – în latinește, joc de cuvinte (*bellum non este bellum*). Etimologia este evident falsă. *Eumenide* – nume dat, prin antifrază, de către greci, Erinyilor.

13 *Alții preferă ca el (războiul) să fie dedus de la fiară...* Este vorba, ca și la nota 12, tot de o etimologie populară bazată pe asemănarea fortuită, în limba latină, dintre *bellum* = „război" și *bellua* sau *belua* = „animal", „fiară".

14... *pentru vreo femeiușcă...* – este vorba, cu siguranță, așa cum s-a subliniat de comentatori, de desfacerea, de către Carol VIII al Franței (1470-1498), a logodnei cu Margareta de Austria, fiica împăratului Maximilian I (1493-1519) și căsătoria sa cu Ana de Bretagne, căsătorită, prin procură, cu împăratul.

15 *Circe* – vrăjitoare celebră despre care se vorbește pe larg în Odiseea, X, vv. 133 sq (ed. greacă) sau vv. 183 sq (ed. rom. E.S.P.L.A., 1956). Locuind în insula Aiaia, ea transformă, prin farmele sale, în porci pe tovarășii lui Ulysse, afară de Eurylochos. Prin intervenția lui Ulysse, Circe îi transformă însă din nou în oameni.

16 *Jupiter* – zeul suprem al mitologiei romane. Ca și Zeus, zeul suprem al grecilor, el este conceput ca un zeu al cerului, dar mai puțin al lumii morale.

17 *...așa cum spune poetul satiric* – este vorba de cunoscutul poet satiric Decimus Junius Juvenalis (cca. 65-130 d.Ch.), iar pasajul este din *Satire*, II, 83.

18 *Hercules* – vechi erou latin câmpenesc, devenit, ca și eroul grec Heracles, cu care este asimilat, zeu solar. I se atribuie mai multe isprăvi, între care cea mai cunoscută este uciderea brigandului Cacus.

19 *trofeu* – la romani, mai întâi destinat a asigura, prin intervenție divină, victoria; apoi, pus pentru a aniversa victoria însăși. Avea forme diferite, de la simple îngrămădiri de arme luate de la dușmani, până la monumente impunătoare de piatră precum cel de la Adam-Clissi, de pildă).

20 *Pythagoras* – filosof și matematician grec (cca. 580 – 500 î.Ch.). Totul fiind – după Pythagoras – combinație de numere, nu este de mirare că el și discipolii săi s-au preocupat și au adus serioase contribuții la dezvoltarea matematicii și astronomiei. Dar concepția despre raporturile cantitative ca esență a lucrurilor, absolutizarea acestor raporturi a dus la filosofia sa idealistă.

21 *să fie socotit... ca ceva sfânt înfruptarea din carnea rudelor dragi și să se ia drept ceva frumos ca o fată să se prostitueze public în templul Venerei* – aluzie la practici, mai ales ultima, foarte frecvente la popoarele, chiar civilizate, ale antichității, cf., pentru această practică (la babilonieni), *Herodot*, I, 199. Pentru practica antropofagiei la popoarele vechi a se vedea, între altele, Plutarch, *Moralia*, ed. Didot, t. I, 1215 sq și, mai ales, *Herodot* I, 216, III, 38 și 99; IV. 26.

22 *Ovidius-Publius Ovidius Naso* (43 î.Ch. – 17 d.Ch.), poet latin, autor a numeroase și variate opere, dintre care cele mai cunoscute sunt: *Metamorfozele*, *Fastele*, *Tristele* și *Ponticele*. Scrise în exilul de la Tomis, ultimele două opere aduc prețioase informații asupra țării noastre în antichitate Textul – exact: *în viscere viscera condi* – este din *Metamorfoze*, XV, 88.

23 *„Aci se află așezat un mistreț. Aci a fost înmormântat un urs".* – Nu știm precis dacă Erasmus se referă în acest pasaj numai la practica egiptenilor de a înmormânta animale, adesea îmbălsămate (Herodot, II, 41, 42, 67, 69, 74), sau, poate și la obiceiul grecilor bogați de a-și îngropa animalele favorite, punându-le chiar monumente cu inscripții, uneori în versuri (S. Reinach, *Traité d'épigraphie greque*, 1885, p. 433).

24 *...animal lipsit de viclenie și șiretenie...* Ovidius, *Metamorfoze*, XV, 120, care se referă însă la boi, nu la oi.

25. *Cacus... Busyris... Hercules – Cacus* – brigand legendar locuind pe Aventin, ucis de Hercules, căruia îi furase boii, încredințați lui spre pază de către Geryon (cf. Vergilius, *Aeneis*, VIII, 193 sq). – *Busyris* – rege legendar al Egiptului, ucis tot de Hercules, pe care acela căutase să-l suprime (cf. Vergilius, *Georgica*, III, 5 și Ovidius, *Metamorfoze*, XV, 183).

26 *fețial* – membru al unui colegiu de 10 preoți al căror șef se numea pater patratus. A fost înființat – conform tradiției (Titus Livius I, 32, 5) – de Tullus Hostilius, după un model luat de la Equi. Numai războaiele și tratatele de pace declarate sau încheiate de ei erau socotite juste – se înțelege după concepția sclavagiștilor romani (Varro, *De lingua latina*, V, 86).

27 *celor dinafară... musafiri... străini* – în latinește *exteri... hospites... hostes*. De remarcat, pentru a înțelege sensul pasajului, că, înainte de a însemna dușman (public), cuvântul *hostis* avea sensul de străin sau oaspe, sens trecut acum asupra cuvântului *hospes* (A. Ernout și A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 1932, pp. 440 – 441 – *hospes* și pp. 441-442 – *hostis*).

28 *Pythagoras* – vezi nota 20. În ceea ce privește explicația dată aici, ea aparține – așa cum s-a remarcat – lui Erasmus. În orice caz, ea nu se găsește în nici un text pitagorician. De aceea este mai plauzibilă explicația potrivit căreia aceste practici sunt de pus, mai degrabă, în legătură cu credința pitagoricienilor în metempsihoză (cf. Porphyrios și Iamblichos în H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol. I, Berlin, ed. V, 1934, p. 100, r. 38-41 și p. 464, r. 37-39).

29 *punând – cum se spune – ulei pe foc* – Horatius, *Satire*, II, 3, 321, cf. Erasmus, *Chil. I, cent. II, prov. IX.*

30 *răstălmăcind spusele profeților... tot acest psalm mistic Psalmi*, 90 (91), în special v. 5-6, 7, 13.

31 *Apostolul Pavel se indignează de faptul că între creștini există unele neînțelegeri... Ep. I Corinteni*, 6, 1-7.

32. *Acel papă... care salută poporul cu urare de pace* – aluzie evidentă la papa Leon X (1513-1521), care spre deosebire de predecesorul său, Iulius II, părea lui Erasmus că duce o politică de pace.

33 *acești carieni* – adică războinici de profesie, carienii antici (Asia Mică) fiind cunoscuți – după informațiile lui Herodot, Aristofan, Platon, Theocrit, Cicero etc. – ca mercenarii prin excelență ai Greciei. Cf. Erasmus. *Chil. I. cent VI, prov. XIV.*

34 *Lerna tuturor nenorocirilor* = haznaua sau îngrămădirea tuturor nenorocirilor, acesta fiind, la Erasmus, sensul cuvântului Lerna, luat ca nume comun, așa cum arată el însuși în *Adagia, Chil. I, cent. III, prov. XXVII*, prin comparație cu lacul Lerna, care – după Strabo – servea de loc pentru aruncarea murdăriilor.

35 *tinerele mame se laudă cu nașterea de odrasle legitime* – citat din Horatius, *Ode*, IV, 5, 23.

36 *Încă cu de două ori o mie de ani înainte au fost semnalate de medici trei sute de nume de boli* – adică, aproximativ, din vremea lui *Hippocrates* (460-372 î.Ch.), socotit părintele medicinei, la care, cu siguranță, face aluzie Erasmus, dacă ținem seamă că tocmai atunci *Froben* făcuse să apară, la Basel, o ediție a operei cunoscute sub numele de *Corpus Hippocraticum*.

37 *Homer* – autorul tradițional al poemelor epice Iliada și Odiseea, ale căror împrejurări se plasează, în general, în secolele al XII-lea – VIII-lea î.Ch. Textul la care se referă Erasmus este din *Iliada*, XVII, 446-447.

38 *Cadmeea* – acropolea Thebei, numită așa după numele legendarului său fondator, fenicianul Cadmus. Aluzie la expresia *victorie cadmeiană* (Platon, *Legile*, 641 c), adică dezastruoasă pentru ambele părți, așa cum a fost pentru Eteocle și Polynice, fiii lui Oedip și al Jocastei, căzuți amândoi în lupta pentru Theba. Cf. comentariul acestei expresii în *Adagia, Chil. II, cent VIII, prov. XXXIV.*

39 *trupele aliate... trupe străine și soldați mercenari* – aici, ca și în alte multe pasaje, Erasmus își manifestă pornirea și disprețul său față de acea plagă a Renașterii pe care o constituia armata de mercenari. Neavând nici o legătură cu țara pe care o slujeau (de aici denumirea mai frecventă cu termenul de *barbari* = străini), ei nu urmăreau decât jaful, atât în timpul de pace, cât și – se înțelege – în timp de război. Mai puțin dezvoltat în Franța și Anglia, limitat în Germania, mercenariatul are ca țară de predilecție (mai ales în secolul al XV-lea) Italia, patria faimoșilor condottieri.

40 *soldații prea stupizi... ca unii care le suportă de bună voie* – este vorba, evident, de soldații mercenari; a se vedea și nota 39.

41 *bou ciprian* – adică din insula Cypru, despre care se spunea că se hrănea cu excremente omenești.

42 *Empedocles* (cca. 490-430 î.Ch.) – medic, filosof, poet și om politic grec. Deși nu fără inconsecvențe, filosofia sa este o filosofie materialistă, la baza lumii fiind – după el – patru elemente („rădăcini") materiale: apa, aerul, focul și pământul. În concepția lui Empedocles, asocierea și disocierea elementelor se datoresc acțiunii a două forțe: „Prietenia" și „discordia", care nu se află însă în lucruri.

Așa cum s-a remarcat (Y. Remy – R. Dunil-Marqubreucq, *op. cit.*, pp. 56-57, notele 3-4), în nici unul dintre pasajele păstrate din opera lui Empedocles, nu este vorba de „cetățile lunare" la care face aluzie Erasmus. Se pare deci că, în cazul de față, marele umanist s-a lăsat furat fie de sistemul general filosofic al lui Empedocles, în care soarele și luna ocupă un mare loc (cf. H. Diels, *op. cit*), fie de o apreciere a lui Timaios care – după Diogenes Laertios – referindu-se la părerea lui Heracleides în legătură cu moartea lui Empedocles, afirmă: „Heracleides este un faimos amator de paradoxuri, el care povestește că un om a căzut din lună" (H. Diels, *op. cit.*, I, p. 281, r. 19-29).

43 *Democrit* din Abdera (cca. 460 – 370 î.Ch.), cel mai mare filosof materialist al lumii antice. Înarmat cu solide cunoștințe de matematică, fizică, astronomie, medicină, muzică și filologie, el este, alături de Leucip, creatorul teoriei atomiste a universului, potrivit căreia acesta este numai atomi și vid, iar în natură totul se reduce la acțiunea legilor mecanice de atracție și respingere a atomilor.

Pentru admiterea de către Democrit a existenței mai multor lumi, a se vedea Diogenes Laertios (IX, 34 – Diels, *op. cit.*, p. 84, r. 11) și Cicero, *De natura deorum*, I, 26,k 73.

44 *sarazini* – numele unor triburi din Arabia, dat apoi, în Evul Mediu, tuturor arabilor care au invadat Europa și Africa.

45 *aceia care veniseră, întâmplător, în contact cu ea (erudiția), înainte de a cunoaște pe Christos, puneau ceea ce învățaseră în slujba credinței* – aluzie la o serie de scriitori creștini, mai ales din secolele al II-lea – al IV-lea (Justin filosoful, Clement Alexandrinul, Tertullian, Arnobius ș.a.), care au trecut la creștinism după studii – uneori foarte serioase – literare și filosofice, pe care le pun, nu fără a le denatura, în slujba noii credințe.

46 Pentru maxima *a amesteca apa cu focul (acquam igni miscere)*, a se vedea și comentariul lui Erasmus, în *Adagia, Chil IV, cent. I, prov. XCIV.*

47 *legile cezariene* – fără îndoială dreptul laic – medieval – inspirat din dreptul roman, care s-a constituit într-un tot sistematic în epoca imperială a istoriei Romei. Monumentele sale cele mai de seamă sunt: *Codex Theodosianus* (439 și urm.) și *Codex Justinianus* (prima ediție: 7 aprilie 529; a doua ediție: 29 dec. 534).

48 *scrierile dialecticienilor* – adică scrierile logicienilor, aici dialectica având, evident, sensul de logică.

49 [scrierile] *sofiștilor* – după toate aparențele, aluzie la ceea ce se numește prima sofistică, curent filosofic apărut pe la mijlocul secolului al V-lea î.Ch. Sofiștii n-au reprezentat o școală unitară. Primii sofiști sau „vechii" sofiști, grupul principal al acestei școli, au fost adepți ai democrației sclavagiste, iar în filosofie, materialiști. Ceilalți înclinau spre idealism, iar în politică spre aristocrația sclavagistă. După sofiști, în general (Protagoras, Gorgias etc.), singura filosofie posibilă și în același timp folositoare constă în cunoașterea oamenilor în vederea sporirii propriei lor capacități de acțiune.

În toate domeniile lor de activitate, sofiștii aduc spiritul îndoielii și al cercetării, zdruncinând astfel părerile și credințele tradiționale, inclusiv credința în zei. Reprezentanți ai democrației sclavagiste, vechii sofiști o depășesc chiar, unii dintre ei susținând ideea egalității naturale a tuturor oamenilor și, implicit, ideea abolirii sclaviei.

50 *Acela care nu s-a umplut... până... peste urechi cu fleacurile aristotelice sau, mai degrabă, sofistice* – Erasmus explică în altă parte (*Adagia, Chil. II, cent, III, prov. XXVII*) metafora din acest pasaj, împrumutată de la Suidas, în sensul că este vorba de vasele umplute până la cele două mănuși.

51 *S-a ajuns acolo ca episcopul să nu se simtă episcop...* – aluzie critică la ceea ce se numește cezaro-papism, adică la concepția potrivit căreia biserica romano-catolică și reprezentanții ei – mai ales papa – trebuie să exercite nu numai o putere spirituală, ci și una temporală, laică.

52 *Xerxes* – regele perșilor (485-465 î.Ch.). Conducătorul celei de a doua mari expediții împotriva Greciei, soldată cu marile înfrângeri de la Salamina (480) și Platea (479).

Faptele de nebunie ale lui Xerxes, la care face aluzie Erasmus, sunt consemnate, în primul rând, de Herodot, VII, 20 și 35; cf. Plutarch, *Moralia*, ed. Didot, t. I, p. 552, 26-30.

53 *Alexandru cel Mare* – cunoscutul rege al Macedoniei – (336 – 323 î.Ch.), ale cărui cuceriri, cuprinzând o bună parte din lumea cunoscută în vremea sa, deschid o nouă epocă în istoria Greciei și a omenirii – epoca hellenistică.

Pentru megalomania lui Alexandru, a se vedea, între altele: Quintus Curtius, I, 1; IV, 7; VIII, 5; IX, 6; X, 5 și Plutarch, ed. Didot, t. II, Alexandru, 2 și 3, 38 și 39.

54 *Seneca* – pe numele său complet *L. Annaeus Seneca*, filosof și dramaturg latin (cca. 4 – 65 d.Ch.). Atât prin ideile sale morale, cât și prin stilul său original, este unul dintre cei mai reprezentativi scriitori din sec. I d.Ch. Filosofia sa, dominată de problemele eticii, este o adaptare a stoicismului la condițiile sclavagismului roman în descompunere. Morala sa practică resemnarea și impasibilitatea (*apathia*).

Pasajele din Seneca la care se referă Erasmus sunt din *De ira (Despre mânie)*, 14-22, unde sunt înfățișate actele de cruzime ale regilor perși, ale lui Alexandru și ale lui Caligula.

55 *decât să recurgă la Marte* – deși, socotit la origine, o divinitate mult mai complexă – era și zeu al agriculturii și arăturii – în epoca clasică, Marte este cunoscut numai ca zeu al războiului.

56 *Cato cel Bătrân sfătuia... pe fiul său... – M. Porcius Cato* – cel Bătrân – reprezentant tipic al sclavagismului roman în ascensiune (234-149 î.Ch.). În afară de lucrări tehnice (*De agricultura*), istorice (*Originea*) sau discursuri, a scris și o lucrare cu sfaturi către fiul său (*Praecepta ad filium*, la care se referă aici Erasmus (cf. Plutarch, *Quaestiones Romanae* XXXIX). Aceasta era un fel de enciclopedie a cunoștințelor din acea vreme.

57 *Cyrus laudă...* este vorbă de Cyrus, creatorul statului persan (553/2-529 î.Ch.). Pentru faptul la care se referă Erasmus aci, cf. Plutarch, *Questiones Romanae*, XXXIX.

58 *Cel care propovăduiește cu tărie împotriva războiului este bănuit de erezie* – aluzie, în primul rând, chiar la el.

59 *papi romani... instigatori la război și, în același timp, sprijinitori ai lui* – este vorba, în primul rând, pe papa Iulius II. (1503 – 1513), unul ditnre cei mai războinici papi.

60 *învățături ale părinților bisericești, în care se pare că războiul este aprobat...* – de pildă, Augustin (cf. M. Delcourt, *Erasme*, cap. IV, Bruxelles, 1944).

61 *papii de la Roma au fost și ei oameni. Apoi se poate întâmpla să fi fost nebuni sau răi* – aceasta este forma originară a textului, care

ulterior, din prudență sau deferență față de Leon X, devine: *apoi se poate ca să fi fost rău sfătuiți, să fi fost puțin atenți* [în sfârșit], *puțin prudenți și virtuoși.*

62 *pentru revendicarea vreunui orășel oarecare se pune în primejdie întreg imperiul. Apoi însuși acest orășel, care a fost revendicat cu atâta sânge, sau îl revând din nou, sau îl donează* – practici obișnuite într-o vreme când statul era considerat proprietatea personală a suveranilor.

62 *Patavini* – locuitori ai orașului italian Padua, vechiul Patavium, patria lui Titus Livius (59 î.Ch. – 17 d.Ch.). Înființat, după legendă, de către troianul Antenor.

64 *pământul troian* – adică teritoriul vechii cetăți Troia sau Ilion (Asia Mică), a cărei distrugere de către acheeni (începutul secolului al XII-lea î.Ch.) a fost imortalizată de Homer în Iliada. Ruinele ei au fost descoperite de genialul arheolog amator Fr. Schliemann lângă actualul Hissarlick.

65 – *Antenor* – erou troian, partizan al înțelegerii cu grecii (*Iliada* VII, 348 sq). Unele tradiții fac din el creatorul unui nou regat troian, după căderea vechii Troie, altele îl arată stabilindu-se în Cyrene sau pe coasta vestică a Adriaticii, unde ar fi fondat mai multe orașe, între care Patavium (cf. Vergilius, *Aeneis*, I, 242-249).

66 *titlul lui Ferdinand... sau al lui Sigismund* – este vorba, cu siguranță, de Ferdinand I. fratele lui Carol V (Quintul), împărat al Germaniei (1556-1564), pe atunci însă numai arhiduce, și de Sigismund I, regele Poloniei (1507-1548), deși în Y. Remy, *op. cit.*, p. 80, nota 2, se socotește că numele sunt întrebuințate în sinecdocă.

67 *să plătească impozit lui Filip sau Ludovic* – nu știm precis la ce suveran se face aluzie.

68 sub forma dată de Erasmus n-am putut identifica – la nici un scriitor antic – fabula reprodusă mai sus.

69 *spre marea supărare a avocaților și a judecătorilor, acești corbi lacomi de care ei își bătuseră joc* – imagine luată din Horatius; cf. *Adagia, Chil. I, cent. VII, prov. XV.*

70 *cine, dacă nu este nebun, va pescui cu o undiță de aur?* – cf. *Adagia, Chil. II, cent. II, prov. LX*, unde această maximă este atribuită, după Suetonius, lui Augustus.

71 *Se învârtesc pe la curțile principilor, unde nu voi relata aci ce fac. O, de n-ar fi ceva mai rău decât un câine în baie!* – atac împotriva clericilor și prelaților de curte. Cât despre expresia *mai rău decât un câine în baie*, împrumutată din cunoscutul satiric grec Lucian (cca.

125-200 d.Ch.) și comentată în *Adagia, Chil. I, cent. IV, prov. XXXIX*, ar corespunde cu expresia noastră *ca musca în lapte.*

72 *cenzurează textele greșite, suspecte, scandaloase, ireverențioase, eretice, schismatice* – aluzie, între alții, la el însuși, ale cărui opere au fost adesea cenzurate de biserică.

73 *Papa Iulius II* (1503-1513), unul dintre cei mai războinici papi ai Renașterii, dar și mare susținător al științelor și artelor. El este de pildă, acela care, între altele, pune piatra de temelie a bisericii Sf. Petru din Roma.

74 *Unii principi – tineri și lipsiți de experiență* – ca, de pildă, Francisc I, Carol de Austria și Henric VIII, care aveau, în 1515, respectiv 21 de ani, 15 ani și 24 de ani.

75 *puteai să te folosești de întreaga Franță, acum te excluzi singur din multe ținuturi* – aluzie la Francisc I, regele Franței (1515-1547).

76 *Filip* – episcop de Utrecht, fiul lui Filip, duce de Burgundia.

77 *principe Carol* – este vorba de Carol Quintul, rege al Spaniei (din 1516) și împărat al Germaniei (1519-1556).

78 *Platon* – filosof idealist grec (427-347 î.Ch.). Pentru el, lumea ideilor constituie singura realitate. Era un admirator al oligarhiei spartane și adversar al democrației ateniene. Pasajul la care face aluzie Erasmus este din lucrarea sa *Republica.*

79 *David* – fiul mai mare mare al lui Filip de Burgundia, ca și fratele său Filip, episcop de Utrecht.

80 *Filip, ducele Burgundiei* – zis cel Bun (1396 – 1467), tatăl lui David și Filip, succesiv episcopi de Utrecht.

81 *în mod organizat* – în latinește *civiliter*, adică în formă de stat-cetate (*civitas*).

82 *organizarea... furnicilor și albinelor* – în latinește, după grecescul (πολιτεία), *politeia* = stat, republică.

83 *Cetăților le-a creat nevoia și tot nevoia a recomandat asocierea între ele* – idee reluată și dezvoltată de celebrul filosof J.-J. Rousseau (1712 – 1778), în „*Le discours sur l'origine de l'inegalité parmi les hommes*".

84 αντιπελάρ γωσις = pietate filială datorată părinților, în felul aceleia arătate – după credința populară – de către berze (πελαργοί).

85 *ca și cum adevărul s-ar schimba o dată cu locul, unele axiome nu străbat marea, altele nu trec Alpii, altele nu răzbesc peste Rin* – cf. Pascal (1623-1662), *Pensées*, 24: „nu există aproape nimic drept sau nedrept, care să nu-și schimbe calitatea o dată cu climatul. Trei grade de latitudine răstoarnă toată jurisprudența. Un meridian hotărăște

adevărul. Hazlie justiție, pe care o mărginește un râu sau un munte! *Adevăr dincoace de Pirinei, eroare dincolo*".

86 *scotistul* – adeptul al lui Duns Scotus, celebru teolog și filosof scolastic englez din Evul Mediu (1274-1308). Susținător al nominalismului, este unul dintre cei mai înverșunați adversari al lui Thomas d'Aquino.

87 *tomistul* – adept al filosofiei lui Thomas d'Aquino (1224-1274), cel mai reprezentativ filosof al bisericii catolice medievale, creator al curentului numit tomism, filosofie oficială și astăzi a catolicismului. Autor a numeroase opere, între care cele mai însemnate sunt *Summa contra gentiles* și mai fără să reușească– dogmele pe baze rațional-filosofice, folosind în aceasta privință, în primul rând, elementele idealiste din filosofia lui Aristotel. În *Summa theologica*, un capitol tratează despre război.

88 nominalistul cu realistul – partizan al unuia din cele două curente principale ale filosofiei medievale în teoria cunoașterii: nominalismul și realismul. Pentru nominaliști, de pildă Roscelin, Duns Scotus, genurile și speciile (universaliile) nu există decât ca nume ale lucrurilor, în timp ce pentru realiști ele sunt reale și chiar adevărata realitate.

89 *platonicianul cu peripateticianul* – discipol al lui Platon sau Aristotel, acesta din urmă numit astfel după obiceiul maestrului de a-și expune învățătura plimbându-se (gr περιπατέω πεμπατητικός) cu elevii săi prin frumoasa grădină a școlii sale (*Lyceul*).

90 *se războiesc... pentru lâna de capră* – adică pentru pricini imaginare.

91 *dreptul de proprietate, pe care și-l revendică pe baza – ca să zicem așa – a prescripției* – adică pe baza posesiunii prelungite a unui bun oarecare.

92 *dominicanii* – ordin călugăresc numit așa după întemeietorul său Dominic (Domingo) de Guzman (1170 – 1221). Docile instrumente ale puterii papale, ei au fost însărcinați, o vreme, cu conducerea Inchiziției.

93 *minoriții* – adică frați mai mici, *capucini* (de la *capuchon* = glugă) sau *cordelieri* (de la *corda* = frânghie) – nume date ordinului călugăresc al *franciscanilor*, pus în slujba papalității. Fondatorul ordinului este Francisc din Assisi (1182-1226).

94 *benedictinii* – alt ordin călugăresc, întemeiat de Benedict din Nursia. Este cel mai vechi ordin călugăresc din Apus (529).

95 *observanții urmăresc pe coleți, și unii și alții a treia tabără care își are numele de la cuvântul adunare* – altfel numiți celestini și conventualiști (de la latinescul *conventus* = adunare).

96 *Eris* – zeița discordiei în mitologia greacă. Soră a lui Ares, zeul războiului, este unul dintre instrumentele principale ale acestuia. Rolul ei – după mitologie – a fost foarte mare, de pildă, în izbucnirea războiului troian.

97 *Și oricum pe iudei îi îndemna la luptă un comandament divin...* – Erasmus se face aici ecoul tradiției bisericești asupra rolului mesianic al poporul evreu.

98 *Unul a descoperit sau a inventat nu știu ce drept perimat și învechit* – după cei mai mulți comentatori este vorba de pretențiile regilor Franței asupra Milanului și Neapolelui, în baza dreptului de moștenire.

99 *Dionysius* – fără îndoială, Dionysius cel Bătrân, tiran al Syracuzei (405-368 î.Ch.).

100 *Mezentius* – rege în Caere sau Agylla, în Etruria (Titus Livius, I, 2, 3; Vergilius, *Aeneis*, VII, 647 sq. passim).

101 *Phalaris* – tiran al Agrigentului, oraș în Sicilia (565-549 î.Ch.).

102 *Asupra lor năvălesc însă satrapii...* – este vorba, fără îndoială, de funcționarii superiori, asemănați cu satrapii din monarhia persană și din regatele hellenistice, mai ales cu primii, ale căror tendințe spre autonomie și arbitrar sunt bine cunoscute.

103 *acea sângeroasă și neîmblânzită lege a lui Moise* – rezumată în așa-numita lege a talionului, exprimată plastic în maxima ochi pentru ochi, dinte pentru dinte; cf. Matei, 5, 38 etc. Moise, cunoscutul – după tradiția biblică – legiuitor și conducător al evreilor (după 1580 î.Ch.).

104 *Titus Vespasianus...* împărat roman din dinastia Flaviilor, cu numele complet, T. Flavius Vespasianus, ca și tatăl său, cu care domnește o vreme împreună (71-79), apoi singur (79-81). Autorul la care se referă Eramus este C. Suetonius Tranquillus (cca. 69-141), cunoscut mai ales prin opera sa *Despre viața celor doisprezece Cezari (De vita duodecim Caesarum libri VIII)*, de unde este luată informația (*Divus Titus, IX*).

105 *Prin ei... sunt atâțați la luptă principii* – aluzie, fără îndoială, la cardinali ca Schiner, Sanseverino, d'Amboise ș.a., care au jucat un rol foarte important în conflictele armate pe vremea lui Erasmus, mai ales sub papa Iulius II.

106 *Cu puțini ani mai înainte, pe când lumea era târâtă spre război* – aluzie, poate, la războiul dintre Franța și habsburgi pentru supremația Italiei. Început în 1494, el nu se termină, de fapt, decât în 1559.

107 *titlul de legat de tabără li se pare demn de cele mai onorabile titluri şi de urmaşii apostolilor* – este vorba, în primul rând, de Schiner, investit cu acest titlu de Iulius II, în 1512. În aceeasi situaţie mai erau însă şi alţii, de pildă cardinalul Giovanni de Medici.

108 *Iulius* – a se vedea nota 75.

109 *Leon X* – papă al Romei (1513-1521), membru al faimoasei familii florentine a Medicilor care, graţie puterii ei economice, joacă (în secolele al XII-lea – al XVIII-lea) un mare rol în politica Florenţei şi chiar a întregii Italii.

Ca şi predecesorul său Iulius II, Leon încurajează ştiinţele şi artele. Duce însă, spre deosebire de acesta, o politică de pace. Aceasta este, cel puţin, părerea lui Erasmus, nu întru totul corespunzătoare realităţii.

110 *Diocleţian* – împărat roman (285-305). Faptul la care se face aluzie aici nu ne este cunoscut.

111 *să nu se îngăduie unui principe să vândă sau să înstrăineze vreo parte din stat, ca şi cum nişte cetăţi libere ar fi moşia sa particulară* – idee nouă atunci, legată de o concepţie modernă despre stat, opusă concepţiei medievale, care socotea ţara ca o moşie a suveranului.

112 *din cauza schimbărilor matrimoniale de acest fel, se întâmplă...* – nu ştim dacă Erasmus face aluzie la anumite fapte concrete, mascate însă intenţionat.

113 *zicala, verificată de aprobarea îndelungată a secolelor, că fruntea este mai aproape decât ceafa* – această maximă a fost comentată de Erasmus în *Adagia, Chil. I, cent. II, prov. XIX.*

114 *Vorbesc, firește, de acele războaie pe care le poartă, în mod obişnuit, creştinii împotriva creştinilor. Căci nu gândesc la fel despre aceia care resping... forţele barbarilor năvălitori...* – întrevedere, fără îndoială, confuză a distincţiei dintre războaiele juste şi războaiele nejuste. Cât despre cuvântul barbar – foarte des întrebuinţat de Erasmus cu înţelesul de străin, mercenar – pare a avea aici sensul de necredincios, opus creştinului.

115 *În felul acesta, ei fac din francez german...* – aluzie la instabilitatea din ţinuturile intermediare, ca Flandra, Belgia, Alsacia etc.

116 *la Homer, cauzele neînţelegerii care intervenise între Agamemnon şi Achille, le aruncă asupra zeiţei Athena ...* – este vorba de însuşi subiectul Iliadei.

117 *Ba chiar trebuie să construieşti un oraş artificial, pentru ca să distrugi unul real* – este vorba de cheltuielile de tabără, reclamate de asediul unei cetăţi.

118 *Octavian Augustus... dorea chiar să părăsească puterea, dacă s-ar fi găsit un alt principe mai folositor pentru stat* – Erasmus pare a se lăsa aici influențat de comedia renunțării la putere a lui Augustus în faimoasa ședință a senatului din 13 ianuarie 27 î.Ch., data constituirii imperiului (cf. *Res gestae divi Augusti*, VI, 14-16 și Cassius Dio, LIII, 2-19).

119 Zicala unui împărat, care spunea: „*Să piară fiii mei, dacă altcineva va conduce mai bine statul*" – să fie aici vorba de citarea din memorie – nu prea fidelă – a cuvintelor atribuite lui Vespasian? (v. Suetonius, *Vespasianus* XXV).

120 *Dar atunci pentru ce, între nenumărații împărați romani, numai Antoninii – Pius și Filosoful – nu au fost atacați?* – Este vorba de cunoscuții împărați romani Antonius Pius (138-161) și Marcus Aurelius (161-180), ambii având drept *cognomen* pe acela de Antoninus. Filosof stoic, ultimul este autorul unui tratat de morală care ni s-a păstrat în grecește (*Către sine însuși*). Explicația tradiției istorice favorabile acestor împărați nu se află însă acolo unde crede Erasmus, ci în politica lor favorabilă senatului, care a inspirat această tradiție.

121 *Orcus* – divinitate infernală romană, corespunzând lui Thanatos și Hermes ai grecilor. Cuvântul se întrebuințează și – ca aici – cu înțeles general de infern și moarte.

122 *Ce-am avut de spus am spus* – în latinește, *dixi* „am spus" sau, mai bine, „am terminat de spus".

123 *carthusian* – (fr. cartreux, chartreuse) membru al unuia dintre marile ordine călugărești ale bisericii romano-catolice, întemeiat de Sf. Bruno (1035-1101).

124 *Aparte* – în text, secta.

125 *samian stigmatizat* – aluzie la marcarea de către atenieni a prizonierilor samieni cu așa-numita *samaena (navis)*, o corabie cu un rât de porc la proră, care figura pe monedele din Samos. Aceasta ca răspuns la o stigmatizare analogă atenienilor captivi, cu cunoscuta bufniță, în timpul răscoalei samienilor împotriva atenienilor.

126 *Celor doi ucenici, care plecau spre Emaus* (Luca, 24, 13, sq: cf. Marcu, 16, 12).

127 *Chrysostom* – Ioan Chrysostom – Gură de Aur [345(?) – 407), patriarh al Constantinopolului și mare orator, cunoscut între altele prin atitudinea sa ostilă față de curtea imperială și față de unele abuzuri ale marilor potentați.

128 *Vasile* – numit cel Mare (331 – 379), episcop de Cezareea și scriitor creștin remarcabil. Mai cunoscută, între lucrările sale, este lucrarea *Sfaturi pentru tineri cu privire la lectura autorilor profani.*

129 *Augustin – Aurelius Augustinus* (354 – 430), episcop, teolog și filosof mistic creștin. Opera sa cea mai importantă este *De civitate Dei (Despre cetatea lui Dumnezeu).*

130 *Hieronym* – Eusebius Hieronymus (cca. 345-421) teolog, dar și mare erudit și fin literat. Admirator entuziast al Antichității, operele sale se resimt de influența acesteia, mai ales în prețioasa sa corespondență.

131 *Cyprian* – episcop al Cartaginei (248-258) și scriitor creștin.

132 *dacă trăim potrivit cu natura* – evident ecou al filosofiei stoice, fără îndoială prin Seneca (4-65 d.Ch.), unul dintre scriitorii favoriți ai lui Erasmus.

133 *duci o viață iudaică* – adică punând accentul pe respectarea unor forme, nu pe adevăratele principii creștine. Este o idee care revine des sub pana lui Erasmus în atacurile sale împotriva reprezentanților bisericii romano-catolice.

134 *Să nu fim pentru nimeni o piatră de încercare* – Matei, 18, 6; Marcu, 9, 42; Luca, 17, 1.

135 *N-aș fi dat pe sufletul tău nici o ceapă degerată* – în latinește, *non redemissem animam tuam vitosa nuce*, adică n-aș fi răscumpărat sufletul tău nici cu o nucă stricată.

136 *balistă* – mașină de aruncat ghiulele.

137 *râia... spaniolă* – se pare că este vorba de sifilis, care face ravagii în această vreme, numit mai des, când boală italiană, când boală franțuzească.

138 *Zarul lui Marte* – adică războiul.

139 *Charon* – celebrul barcagiu al infernului, care trecea, în schimbul unui bănuț (obol), sufletele morților peste apele Styx, Cocytos, Acheron și Phlegethon.

140 *Ossa* – la Homer (*Iliada*, II, 93), zeița zvonului.

141 *Trei monarhi ai lumii s-au năpustit* – este vorba de Carol V, Henric VIII și Francisc I.

142 *Există pe pământ un oarecare Poligraf* – Erasmus însuși.

143 *Sunt niște făpturi gătite în sutane negre și albe* – călugării, împotriva cărora atacurile lui Erasmus nu lipsesc aproape din nici una dintre lucrările sale.

144 *bule* – decrete ale papei, prin care, între altele, se acordau diferite privilegii. Acesta este sensul aci.

145 *cu pasageri și taxa lor* – este vorba de bănuțul (obol) pe care sufletele trebuiau să-l plătească lui Charon; obol – unitate de greutate și monedă la greci (1/6 din drachmă).

146 *Thraso și Polymachaeda* – nume de soldați fanfaroni din operele respective ale lui Terentius și Plautus, cunoscuții autori latini de comedii din secolele al III-lea – al II-lea î.Ch.

147 *Din cei care pier într-un război drept* – în ironie pentru „așa-zis drept", în înțelesul dat de Thoma d'Aquino.

148 *cele care vin însângerate* – acesta credem că este aci sensul cuvântului *recentes* (sens originar), făcându-se adică aluzie la cei căzuți în războaie.

149 *Mercur* – zeu al comerțului și al hoților, la romani, asimilat mai târziu cu Hermes al grecilor, divinitate mult mai veche și mai complexă.

150 *să dormi liniștit* – în latinește *in utramque aurem*: și pe o ureche și pe cealaltă.

151 *Un papă de la Roma îndeamnă cu stăruință la înțelegere, dar își pierde timpul degeaba* – este vorba, fără îndoială, de papa Leon X (Vezi nota 111); își pierde timpul degeaba: în latinește, *laterem (crudam) lavat*, „spală cărămidă crudă".

152 *Vulcan* – în mitologia romană, zeul focului și patronul fierarilor. Asimilat mai târziu cu zeul grec Hephaistos, cu care are multe asemănări.

153 *Rhadamanthes* – fiu, ca și Minos, al lui Jupiter și al Europei, unul dintre cei trei judecători ai infernului. Ceilalți doi judecători sunt Minos și Aiacos.

CUPRINS

Nota traducătorului 3
Pentru cei care nu l-au încercat – războiul este plăcut 5
Jeluirea păcii alungate și lovite din toate părțile 35
Convorbire între un soldat și un călugăr carthusian 61
Charon 69
Note 77

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Printed in Romania

grupul dragoș print

fed print sa

O societate Butan Gas

B-dul Tudor Vladimirescu, nr. 31, sector 5, București, ROMÂNIA
Telefon: 335.93.18; 335.97.47
Fax: 337.33.77

00404901

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Vrei să știi ce lucru sălbatic, ce lucru hidos și nedemn de om este războiul? Ai văzut vreodată un leu angajat în luptă cu un urs? Ce guri căscate, ce răcnete, ce urlete, ce cruzime, ce sfâșiere! Îngrozitor, chiar pentru acela care privește de departe, în siguranță.

Dar cu cât mai hidos și mai monstruos este spectacolul de a vedea pe un om, încărcat de atâtea arme și armuri, angajându-se în luptă cu un alt om! Mă rog, cine i-ar crede oamenii, dacă obișnuința cu răul n-ar fi șters orice limite? Ochii le sunt injectați, fața palidă, mersul le trădează furia, glasul le este răgușit, strigătul nebunesc, de sus până jos sunt în zale, armele se ciocnesc, bombardele fulgeră. Ar fi o faptă mai blândă dacă un om ar sfâșia pe alt om pentru hrană, dacă i-ar suge sângele, cu toate că s-a ajuns și până acolo de către unii: să facă acțiuni, din ură, ceea ce folosul sau nevoia ar face oarecum scuzabil.

Acum însă se face același lucru cu mai multă cruzime, cu ajutorul armelor îmbibate în otravă, cu ajutorul mașinilor infernale. Nicăieri, nici urmă de om.

ISBN 973-99912-4-6

9 789739 991247

38.000 lei